

УНИВЕРЗИТЕТ „КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ ВО СКОПЈЕ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Давид, Бајрам Берат

**Политиката кон етничките малцинства и менаџирањето на конфликти:
Политичката партиципација на Ромите во Република Северна
Македонија**

Докторски труд

Скопје, 2024

Докторанд:

ДАВИД, БАЈРАМ БЕРАТ

Тема:

ПОЛИТИКАТА КОН ЕТНИЧКИТЕ МАЛЦИНСТВА И МЕНАЦИРАЊЕТО НА
КОНФЛИКТИ: ПОЛИТИЧКАТА ПАРТИЦИПАЦИЈА НА РОМИТЕ ВО РЕПУБЛИКА
СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА.

Ментор:

Проф. д-р ЛИДИЈА ГЕОРГИЕВА,
Филозофски факултет

Комисија за одбрана:

Проф. д-р БИЛЈАНА ВАНКОВСКА (претседател)
Филозофски факултет

Проф. д-р ЛИДИЈА ГЕОРГИЕВА,
Филозофски факултет

Проф. д-р НИКОЛИНА КЕНИНГ,
Филозофски факултет

Проф. д-р МАРИНА МИТРЕВСКА,
Филозофски факултет

Проф. д-р ТОНИ МИЛЕСКИ,
Филозофски факултет

Научна област:

МЕЃУНАРОДНИ ОДНОСИ И МЕНАЦИРАЊЕ КОНФЛИКТИ

Датум на одбрана: 01.02.2024

Посветено на мојот татко, херој, ментор,
д-р Бајрам Берат (1957-2021).
Засекогаш ќе те чувам во срцето.

Изјавувам дека докторскиот труд е оригинален труд што го имам изработено самостојно.

Содржина.....	5
Апстракт.....	8
Вовед.....	9
Поглавје I	
1. Политика на етничките малцинства и управување со конфликти.....	13
2. Политичка партиципација на Ромите во Република Северна Македонија.....	20
3. Историски развој на застапеноста и партиципација на Ромите	24
4. Политичка идеологија на ромските политички партии.....	37
Поглавје II	
5. Методолошка рамка	
5.1. Проблем на истражување.....	45
5.2. Предмет на истражување	47
5.3. Цели на истражување	50
5.4. Очекувани резултати.....	50
6. Теоретска рамка	
6.1. Претходно истражување.....	51
6.2. Политики кон етничките малцинства.....	53
6.2.1. Либерална демократија.....	53
6.2.2. Мултикултурна демократија.....	57
6.2.3. Консоцијална демократија.....	59
6.2.4. Етничка демократија.....	66
6.3. Управување со конфликти.....	70
6.3.1. Реализам.....	70
6.3.2. Либерализам.....	74
6.3.3. Англиска школа.....	78
6.3.4. Конструктивизам.....	82
7. Клучни концепти	
1. Политичка партиципација.....	86
2. Мултиетничност.....	87
3. Менаџмент со политички конфликти.....	88
4. Етнички/културни малцинства.....	89

8. Хипотези.....	91
9. Методолошки пристап	
1. Полуструктурирани интервјуа.....	93
2. Планирање и спроведување интервјуа.....	94
3. Анализа на податоци	97
4. Етички размислувања.....	100
5. Истражувачки ограничувања	101

Поглавје III

10. Анализа на обработените индикатори.....	104
---	-----

Односите меѓу етничките малцинства се стабилни кога се претставени или вклучени во креирањето политики, и покажуваат лоши искуства кога се маргинализирани во политичките институции

10.1. Образование.....	104
10.1.1. Деца Роми во предучилишни установи.....	105
10.1.2. Ученици Роми во основни училишта.....	111
10.1.3. Сегрегација на ученици Роми во основни училишта.....	123
10.1.4. Ученици во средни училишта.....	137
10.1.5. Студенти на универзитети во Република Македонија.....	140
10.1.6. Студенти Роми на универзитети во Р Македонија.....	143
10.1.7. Дипломирани Роми на универзитети во Р Македонија.....	145
10.2. Социоекономски индикатори.....	147
10.2.1. Стапка на невработеност.....	149
10.2.2. Економски статус.....	159
10.2.2.1. Социјални проблеми.....	160
10.2.2.2. Социјална заштита.....	160
10.2.2.2.1. Социјална парична помош.....	161
10.2.3. Наталитет.....	165
1. Фактори кои придонесуваат за намалување на наталитетот на Ромите во Република Македонија.....	167
10.2.4. Морталитет.....	169
10.2.5. Поврзаност меѓу индикаторите и демократските модели.....	173

Подоброто политичко учество на етничките малцинства преку застапување на политичките партии или преку учество во изборниот процес придонесува за поефикасно управување со етничките конфликти.

10.3. Политичка партиципација.....	176
10.4. Идентификација.....	205
10.4.1. Потекло на името Циган/и.....	207
10.4.2. Потекло на името Ром/и.....	209
10.4.3. Идентитетот и националното движење на Ромите.....	212
Законот за финансирање на политичките партии во Република Македонија не се применува правично и еднакво за сите политички субјекти во политичкиот систем на државата.	
10.5. Финансирање на политичките партии во Република Македонија.....	215
11. Заклучок.....	222
Користена литература.....	247
Додаток.....	269

Апстракт

Целта на дисертацијата е да се утврди општествениот систем на државата и како тој овозможува учество на ромската заедница во политичката партиципација и нивна интеграција. Оттука, ова истражување разви две цели. Првата цел беше да се истражат карактеристиките на општествениот систем и да се види точно каков систем е Република Македонија, дали е либерална демократија, мултикултурна демократија, консоцијална демократија или етничка демократија? Додека втората цел беше да се истражи интеграцијата и политичкото учество на Ромите, воедно и како притисоците, директно или индиректно влијаат на меѓуетничките односи во земјата. Фокусот е ставен само на квалитативните методи, кои сметаме дека се посоодветни да им служат на целите на ова истражување. Според сугестиите на прашањата од истражувањето, ова истражување се обидува да направи длабинска анализа, врз основа на искуствата, мислењата, целите, ставовите, перцепциите, активностите на луѓето вклучени во областа на политичкото учество и интеграција на Ромите во општеството или како директни носители на одлуки, креатори на политики и експерти во македонското општество.

Студијата на случај е подготвена со помош на 3 индикатори кои се анализирани. Станува збор за 1-интеграција, 2-идентификација и 3-политичко учество. Иако посебен акцент е ставен на Ромите, Ромите се споредени со другите групи во земјава бидејќи Република Македонија има мултиетнички карактер. Истражена е социјалната, образовната и структурната интеграција. Идентификацијата како индикатор ќе ни даде слика за идентитетот на ромската заедница во Македонија, дали Ромите се сметаат себеси прво за Македонци, а потоа за Роми? Дали им е поважен националниот или етничкиот идентитет? Дали се поистоветуваат со државата или стриктно со етничката група?

Вовед

Откако Ромите пристигнале во Европа (Mujik, 1953; Puxon, 1976; Стојановски, 1989; Kendrick, 1993), евидентирано е дека тие често живеат во полоши социоекономски услови од неромското население. Повеќето научници тврдат дека Ромите пристигнале во Република Македонија од 13-ти до 15-ти век (Kendrick, 1993:44; Mujik, 1953-141).¹ Податоците покажуваат дека во османлиската провинција во која се наоѓала Македонија во првата четвртина на XVI век имало многу мал број ромски номади (Мујик, 1953:155-157; Стојановски, 1989:141).² Во регионот имало кохабитација помеѓу ромското и неромското население, а ретко било забележано нетолерантно однесување на Ромите на Балканот, за разлика од другите делови на Европа. Најголем дел од ромското население во Република Македонија ја преживеало Втората светска војна по инвазијата на Македонија во рамките на СФРЈ, Ромите станале население кое било цврсто поврзано со Република Македонија.

СФРЈ вршела голема разлика помеѓу „народи“, „народности“ и „етнички групи“, при што народите имале право да создаваат свои републики, каде нивниот јазик има статус на официјален јазик на федерално ниво, народностите имале лингвистички и културни права во републиките во кои живееле додека не се регулирале правата на етничките групи. Според Локвуд (2000), СФРЈ била најпрогресивна од сите земји во однос на третманот со Ромите бидејќи не ги третираше Ромите како проблем, додека според Фрејзер (2000), СФРЈ била исклучок затоа што не инсистирала Ромите да бидат трајно населени. Поради немање политика на населување на едно место во СФРЈ, на Ромите им било дозволено да мигрираат во Хрватска и во Словенија, но најголем дел од Ромите останал во Србија и во Македонија (Берат, 2012).

1963 година се смета за година кога започнува периодот на културна еманципација на Ромите во Република Македонија поради изградбата на населбата Шуто Оризари, но може да се каже дека тогаш започнува процесот на гетоизација на Ромите со тоа што тие биле

---

¹Kenrick Donald, Gypsies: From India to the Mediterranean. Toulouse: Gypsy Research Center/CRDP Midi Pyrénées, 1993:44; Mujik, Muhamed A. Polozaj Cigana u jugoslovenskim zemljama pod osmanliskom vlastu. Prilozi za orijentalnu filologiju 3-4: 1952-1953: 141.137-93; Puxon, Grattan. Roma in Macedonia. Journal of the Gypsy Lore Society 1976:128-32; Стојановски Александар, Македонија во турското средновековие (од крајот на XIV – почетокот на XVIII век), 1989:130-131, Скопје, Култура;

²Stojanovski, Aleksandar.1989:141; Mujik, Muhamed A. 1952-1953: 155-157;

принудени да се населат во новата општина иако нивните куќи од другите населени места не беа оштетени од земјотресот во 1963 година.³

Денешната единствена општина во светот каде што Ромите претставуваат мнозинство започна како населба со бараки на 2 километри од старата ромска населба Топаана. Првото преселување на семејствата во оваа населба било во март 1964 година. Населбата подоцна не била збогатена со трговски центри, асфалтирани улици и подигнати паркови и зелени површини како што било ветено и наведено во повеќе претходни извештаи. Културните права на Ромите силно се развиле во текот на осумдесеттите години на 20-тиот век, особено по првата официјална употреба на називот „Роми“ како официјален термин на пописот во 1971 година (Friedman,1999:317-39;327),⁴ и по воведувањето на ромскиот јазик во училиштата во Косово и во Тетово за прв пат во 1983 година.

Потоа започнува период на албанизација во кој многу Роми се декларираат како Албанци, а дел од нив како Турци. Полтон (1998) вели: „Додека многу Роми гласаа како Македонци или Турци, поранешните комунистички власти во Македонија долго време се сомневаа дека Ромите, особено муслиманите, кои се огромно мнозинство од нив, се предмет на албанизација, Албанците за многу Македонци се сметаа за внатрешна закана“.⁵ Неколку дена пред пописите во 1971 и 1981 година, Албанците и Турците ги охрабрувале Ромите да се изјаснат како Албанци и Турци, додека Македонците и Србите ги охрабрувале да се изјаснат како Роми со цел да се намали номиналниот процент на Албанци во земјата (Crowe, 1996: 228; Kendrick 2001:413)⁶. Споредбата на бројот на ромската популација, која од пописите во 1971 и 1981 година се зголемила од 24.500 лица на 43.125 лица, покажува буђење на националната свест и националната самосвест на Ромите, но и позитивен резултат на југословенската кампања, која била силно промовирана во Социјалистичка

---

³ Интервју со Фатима Јашар од 2012 година.

⁴ Friedman Victor A. “The Romani language in the Republic of Macedonia: Status, Usage and Sociolinguistic Perspectives”, Acta Linguistica Hungarica 46, 1999, 317-39: 327.

⁵ Poulton Hugh. “Who are the Macedonians?” Bloomington: Indiana University Press, 1995: 141; Poulton Hugh, “Minorities in Southeast Europe: Inclusion and Exclusion”, London, Minority Right Group, 1998: 19.

⁶ Crowe David M. “A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia”, New York: St. Martin’s Griffin, 1996: 228; Kendrick Donald, “Former Yugoslavia: A Patchwork of Destinies. Between Past and Future: The Roma of Central and Eastern Europe”, University of Hertfordshire Press, 2001: 413.

Република Македонија за афирмација на ромската етничка заедница, преку печатените медиуми, радиото и особено телевизијата (Бубевски, 1985:540)⁷.

Друг напор на југословенските власти да го намалат официјалниот број на албанско и ромско население е поврзан со појавата на пописната категорија „Египќани“, која првпат била дадена на група во 1990 година од тогашната југословенска држава во методолошките материјали за Попис од 1991 година. Првата бројка што ги евидентира Египќаните е 3.307 луѓе. Научниците Хаџи-Ристик, Кузман и Ристески (1991), направиле напори да го поврзат египетското население во поранешна Југославија со Египет, но дошле до заклучок дека официјалното признавање на египетскиот идентитет во Косово и во Македонија е производ на демографската политика. Анализата на Лажар Алои, Виолета Петроска-Бешка и Мирјана Најчевска од 1999 година вели дека занемарувањето на социоекономската состојба на ромското население во југословенскиот режим, особено на културните и образовните потреби, резултира со неинтеграција на ромската популација во општеството во однос на еднакво учество во сите општествени структури, различни нивоа на одлучување и учество на власта, културниот живот и економијата. Тие сметаат дека Ромите ја задржале истата позиција на злоупотребено и обесправено население од СФРЈ и во Македонија.

Оттука во оваа докторска дисертација се анализираат процесите на идентификација, самоидентификација и политичката партиципација на Ромите со цел да се утврди како политичкиот пристап овозможува или ги намалува можностите за таа од методолошки аспекти да се користи.

Во првата глава го анализираме историскиот развој на застапеноста и партиципацијата на Ромите, политичката партиципација на Ромите во Република Северна Македонија како и политичката идеологија на ромските политички партии во Република Северна Македонија. Во втората глава дискутираме какви политики кон етничките малцинства се користат од одредени видови на демократии како и според кои одредени теории се управува со конфликти. Третата глава претставува анализа на индикаторите образование, социјално-економски индикатори, политичка партиципација и идентификација. Во заклучокот се елаборираат хипотезите и се презентираат резултатите од докторската дисертација.

---

⁷ Бубевски Душан, „Некои аспекти на националниот состав на населението во СР Македонија во периодот 1948-1981 година“, 1985:540, Скопје, Македонска академија на науките и уметностите.

Поглавје I

1. Политика на етничките малцинства и управување со конфликти

Според Gurr T. R. (1994), насилните конфликти и кризи не се нова појава во мултикултурните општества. Малцинствата, нивниот статус и етнополитичката мобилизација често се поврзуваат со етнички конфликти. Како последица на тоа, нивното однесување и барањата за колективни права често се гледаат како можна закана за државниот суверенитет. Преку барањето права кои би можеле да ја ограничат улогата на централната власт и пред сè, доколку постојат барања за еднаквост или поделба на моќта, општите перцепции се дека тие дури и може да претставуваат закана за територијалниот интегритет на државата.

Bermeo (2002) смета дека успешното управување со етнополитичките конфликти и сместувањето на малцинските групи не е ново прашање во Европа и на Балканот. Искуството на различни земји покажува дека не може да се елиминираат сите можности за ескалација на конфликтот или насилство, туку има примери на успешно намалување на структурните услови и забрзувачи кои би можеле да предизвикаат насилство во иднина.

Политичката елита, лидерите на една земја може да се соочат со неколку пречки за да ги решат територијално заснованите расцепи (Bermeo, 2002). Покрај двете крајности да не се прави ништо или да се дозволи мирна разделба, алтернативите како што се асимилација, субвенционирање, партиско вградување и принуда може да бидат примери за надминување на некои од пречките за мирен соживот. Асимилацијата е најпредизвикувачкиот и помалку прифатлив концепт. Според Bermeo (2002), тоа не само што одзема време како алтернатива, туку исто така е потребно долго време пред сите групи да се почувствуваат како дел од новиот поредок во едно општество. Karl Deutsch (2007), сугерира дека потребни се меѓу 300 и 700 години за етничките групи да прифатат и да бидат прифатени од мнозинството.

Механизмот што ги инкорпорира малцинствата во националните политички системи се покажа повеќе или помалку успешен за долги временски периоди во широк опсег на земји. Примерите може да се видат во Обединетото Кралство со Шкотска, во Индија каде што хетерогената Конгресна партија беше стабилно сидро во политиката и во Малезија каде што поделбите меѓу Кинезите и Малезијците инкорпорирани како Партијата на Алијансата помогнаа да се гарантираат децении на етнички мир. Инкорпорирањето на различни групи преку политичките партии иако е и ризично и тешко, принудата може да биде уште полош

пристап. Принудата воопшто не се покажа како успешна како што видовме во случајот со виолетовите конфликти во поранешна Југославија.

Учеството на етничките малцинства во политичкиот процес се смета за еден од показателите за нивото на малцинските права во современите демократии. Претставувањето може да има различни и разновидни форми: на малцинствата може да им се даде право на самоуправа, или тие можат да учествуваат во владиниот процес со тоа што ќе имаат претставници во законодавните институции и на национално и на регионално ниво или ќе обезбедат „експерти“ во различни консултативни тела за владата. Законодавното претставување може да се постигне на неколку начини – претставниците на малцинствата може да се избираат преку партии кои не се специфични за малцинствата; или се обидуваат да формираат свои партии и да постигнат застапеност по етничка линија (Horowitz, 2000).⁸ Европската интеграција влијаеше на политичката застапеност на етничките малцинства во земјите кандидати на два главни начини. Прво, во согласност со нејзините основни принципи за еднаквост, недискриминација и човекови права, ЕУ ја направи заштитата на малцинствата во земјите кандидати еден од условите за членство. Второ, ова имало значително влијание врз консолидацијата на рамката на институционални правила во земјите во Источна Европа во текот на нивниот процес на пристапување, иако нивното првобитно воведување не беше под влијание на ЕУ на некој суштински начин.

Видливоста на етничките политички партии е одредена од можностите и ограничувањата создадени од уставните и изборните аранжмани (Sasse 2004, Vachudova 2008, Vermeersch 2004). Овие правила обезбедуваат стимулации, охрабрување, гаранции или алтернативно ги ограничуваат или забрануваат партиите на етничките малцинства (de Witte 2004). Изборните правила се однесуваат на етнополитичките партии на два начина, прво преку нивното влијание врз малите партии воопшто (бидејќи малцинските партии се генерално

---

⁸ Во класичната дефиниција на Хоровиц, етнички заснована партија е партија која „ја црпи својата поддршка во огромно мнозинство од препознатлива етничка група (или кластер на етнички групи) и им служи на интересите на таа група“. Етничката партија не мора да биде ексклузивна партија на тоа малцинство бидејќи малцинствата може да ја поделат својата политичка поддршка на повеќе од една политичка партија. Кохезијата и поделбата на групата е она што одредува колку партии ќе се појават. Меѓутоа, за сите етнички партии, етничката припадност станува главен извор на поддршка и тие би се обиделе да најдат други извори на поддршка само кога ќе можат да го направат тоа по екстремно ниска цена. Поради ова, трансформирањето на изворно етничка партија во мултиетничка станува исклучително тешко (Хоровиц 2000, 293).

помали и често регионално обврзани) и второ, преку специфичните аранжмани релевантни за политичкото претставување на малцинствата.

Првото и поопштото влијание е одамна воспоставено во литературата за партиите и изборните системи. Изборните системи за ПР (пропорционална застапеност) имаат тенденција да бидат покорисни за помалите партии бидејќи тие зачувуваат повисоки нивоа на пропорционалност. Спротивно на тоа, изборните аранжмани на СМД (едночлена област) се многу непропорционални и ги спречуваат помалите партии да ги добијат законодавните места што вообичаено ги диктира нивната поддршка⁹. Неколку карактеристики што ги разликуваат изборните системи во семејството на ПР веројатно ќе влијаат на шансите за успех на етничките партии. Нивото на изборниот праг е веројатно најважното. Слично на тоа, кога значително зголемените прагови се применуваат за коалициите, малцинските партии се повредени особено бидејќи гласовите се ограничени од големината на малцинството (Juberias 2000, 35)¹⁰. Дополнително, изборното законодавство може да им наштети на етничките партии не затоа што се мали, туку затоа што нивната поддршка е регионално поврзана. Изборната регулатива може да бара од партиите кои сакаат да учествуваат на изборите да наведат кандидати во голем дел од земјата, додека партиските закони може да го ограничат јавното финансирање и на партиите со одреден број кандидати (Roper 2003, Ikstens et al 2002).

За надминување на овие проблеми поврзани со големината на малцинските партии, изборните аранжмани може да обезбедат посебен третман на партиите од етнички групи

---

⁹ Според оригиналната формулација на Дувергер, врската е прилично јасна. Во мноштвото SMD-системи, само еден кандидат може да победи во секоја област; како резултат на тоа, секоја трета страна страда од екстремна недоволна застапеност и поради стратегиите на елитата и на гласачите. Овој неповолен сооднос на места - гласови ја спречува партијата да ја добие заслужената застапеност, како и изложеноста, учеството на владата, јавното финансирање или какви било други придобивки поврзани со победата. Така, на подолг рок, таа е обесхрабена да се кандидира и е принудена или да се приклучи на една од двете доминантни партии или да се распушти (Duverger 1955, 225). Спротивно на тоа, пропорционалната застапеност ја зачувува пропорционалноста на гласовите и местата и на тој начин обезбедува мала или никаква награда за спојување и никаква казна за разделување (Duverger 1953, 248-254). Иако спецификите на системот за односи со јавноста резултираат со одредени разлики, а „целосната пропорционална застапеност не постои никаде“, ПР-системите имаат тенденција да имаат „мултипликативен ефект“ врз бројот на партиите (Duverger 1958, 253).

¹⁰ Повеќето од источноевропските земји за кои се дискутира овде користат пропорционална застапеност со прагови од 4 до 5 % за поединечни партии. Романија, Словачка, Полска и Чешка имаат прагови меѓу 7 и 11 % за политички коалиции. Унгарија е единствената земја со мешан изборен систем, со праг од 5 % во нејзиниот ПР-дел. Со оглед на големината на малцинствата во овие земји, нивната застапеност во политичкиот процес често се оспорува поради овие прагови. Веројатно затоа повеќето од земјите во регионот мораа да вградат посебни одредби за етничките малцинства во изборните системи.

(Snyder, 2000). Дали овие одредби постојат во дадена земја ја одразува нејзината општа посветеност на еден од двата фундаментални уставни принципи за обезбедување политички плурализам: либерален демократски и консоцијален модел. Либерално-демократскиот модел ги нагласува индивидуалните, а не групните права. Клучно во него е конкуренцијата меѓу групите која ја промовира интеграцијата на етничките малцинства заснована на индивидуална автономија и вкрстени расцепи. Таквите режими не даваат основа за застапеност на одредена група и генерално ги третираат етничките или малцинските партии како закана за политичката стабилност. Доналд Хоровитц даде силен аргумент против етничките партии тврдејќи дека етничките партии имаат тенденција уште повеќе да го поделат поделеното општество. Бидејќи тие често застапуваат строго групни интереси, тие не можат да се занимаваат со прашања од национално значење и нивното однесување е опасно за добрата влада на земјата (Horowitz 2000, 294). Други автори на сличен начин тврдат дека бидејќи етничките партии го упатуваат својот политички приговор конкретно на етничката припадност, нивното појавување „често има центрифугален ефект врз политиката“ (Reilly, 2003). Резултирачката фрагментација на партискиот систем има штетен ефект врз стабилноста на демократијата и на власта во такви ситуации. Reilly тврди дека државите можат да направат заеднички напори за поттикнување на почетниот развој на мултиетничките партии преку нивното изборно и партиско законодавство (Reilly, 2003).

Преку истражувањето се водаат од неколку теории кои имаат влијание врз избраниот истражувачки проблем како мултикултурализам и консоцијализам. Филозофската дебата за мултикултурализмот и правата на малцинствата драстично се промени во последните години, по обем и основна терминологија. До средината на 80-тите години на 20 век, имало малку политички филозофи и политички теоретичари на ова поле. Всушност, во поголемиот дел од овој век проблемите на етничката припадност беа маргинализирани од политичките филозофи. Меѓутоа, по децении на занемарување, прашањето за мултикултурализмот навлезе во политичката теорија.

За ова има многу причини. Најочигледно е дека колапсот на комунизмот ослободи бран на етнички национализам во Источна Европа, кој драматично влијаеше на демократските процеси. Оптимистичкото предвидување дека либералната демократија ќе се издигне од пепелта на комунизмот, беше уништено од прашањата за национализмот и етничката припадност. Неколку фактори укажаа на акцентот на етничките малцинства како

повратниот удар на домородното население против имигрантите и бегалците во многу западни земји, повторувањето на насилството и политичката мобилизација меѓу домородците резултираа со нацрт-декларација за правата на домородните народи во Обединетите нации и сегашната растечка закана од отцепување на неколку западни демократии, Канада (Квебек), Обединето Кралство (Шкотска), Белгија (Фландрија) и Шпанија (Каталонија).

Ireland (2005), смета дека постои значителна количина на литература за политичкото учество на етничките малцинства и повеќето автори се согласуваат дека постои недоволна застапеност на оваа група. Но, тие се разликуваат по факторите што ги наведуваат за да го објаснат нивото на учество. Ова резултира со различни пристапи. Автори како Castles & Kosack (1974) и Lawrence (1974), тврдат дека класата на социоекономскиот статус на една етничка група го одредува нејзиното ниво на учество. Овие автори го поддржуваат пристапот заснован на класа и социоекономскиот статус. Според класниот пристап, заедничкиот класен идентитет на етничките малцинства ја одредува природата на нивното учество. Потребата за евтина работна миграција резултирала со тоа што многу етнички малцинства имаат ниска позиција на пазарите на трудот во нивните земји на живеење. Затоа, расата и етничката припадност станаа модалитети во кои етничките малцинства ги доживуваа класните односи. Според неомарксистите, тогаш политичкото претставување е резултат на дел од процесот во кој домородните и странските работници почнаа да ги реализираат и дејствуваат на нивните заеднички класни интереси (Ireland, 2005).

Пристапот за социоекономскиот статус го гледа социоекономскиот статус на одредена група како примарен фактор што ги пресметува варијациите во политичката застапеност. Verba & Nie беа меѓу првите кои заклучиле дека поединците со висок социоекономски статус имаат поголема веројатност да усвојат психолошки ориентации кои го мотивираат учеството во политичкиот систем (Verba & Nie, 1972). Ова било потврдено во следните студии: „граѓаните со повисоко ниво на образование, приходи и професионален статус имаат тенденција да гласаат повеќе, да контактираат повеќе, да организираат и да кампуваат повеќе од оние со понизок статус“ (Leighley & Vedlitz, 1999). Ова секако е точно во поглед на растечката професионализација на политичката професија. Според Cotta & Verzichelli, професионализацијата бара од парламентарците контрола на вештините и ресурсите што ќе им овозможат да стигнат до голем електорат, да комуницираат со него и во исто време, да

посветат поголем износ на време на политички активности (Cotta & Verzichelli, 2007). Етничките малцински групи со понизок социоекономски статус имаат помала веројатност да имаат вештини и ресурси за да можат да направат ваква реализација, поради што ќе бидат недоволно застапени.

Според Muntii (2001), партиципацијата се подразбира како учество во политичкиот процес и се однесува на индивидуи, но и на групи. Дури и социјалното, економското и културното учество да се од витално значење за малцинските групи, особено за оние кои биле маргинализирани, сепак, политичката партиципација претставува алатка за исклучување на обесштетување, како и за артикулирање на заеднички интереси кои можат да вклучуваат социоекономски и културни потреби. Muntii (2001) смета дека Препораките на Лунд имплицираат дека за да се осигура дека малцинствата се способни да учествуваат во јавниот живот, овие групи бараат дополнителна институционална поддршка за да се обезбеди еднаквост на можностите со мнозинството. Така, за да се осигура дека нивното политичко учество е ефективно, малцинските групи треба да имаат загарантирано присуство, глас и влијание во процесот на донесување политички одлуки, особено кога одлуките директно нив ги засегаат.

Според Edwards (1999), ако сакаме да им обезбедиме на малцинските групи можност да влезат во политичкиот процес, потребни ни се кохерентни структури на можности во форма на институции и политики кои означуваат малцинска група како различна или посебна и би можеле да бараат нивно издвојување за повластен третман. Сепак, преференцијалниот третман на малцинските групи бил цел на критики поради следните три причини. Прво, често се наведува дека диференцијалните политики се дискриминаторски. Тие даваат права и привилегии на поединци со еден групен идентитет, додека ги обесправуваат поединците со друга припадност. Второ, диференцијалниот третман воопшто и позитивната дискриминација особено ги хомогенизира групните идентитети и сугерира дека поединците кои припаѓаат на група нужно би делеле слични цели и интереси. Притоа, политиките на диференцијален третман ги игнорираат внатрешните поделби во групите, задушувајќи ги можностите за учество на оние поединечни членови на кои им е тешко да се идентификуваат со групните интереси „by default“. Конечно, третата причина е што таквиот третман го поставува прашањето дали поединци од недоволно застапеното малцинство или

маргинализирана заедница можат да учествуваат по свои услови во политичките процеси регулирани од институции кои не се малцински глуви и културолошки слепи.

Поради фактот што оваа теза се однесува на партиципацијата и на донесувањето одлуки, мора да се запрашаме што ја прави партиципацијата генерално, а особено донесувањето на одлуки на малцинствата ефективно? Навистина, како можеме да очекуваме една малцинска група да придонесе во процесот на донесување одлуки ако истата таа малцинска група не била вклучена во дизајнирањето на правилата за сопственото учество? Последното прашање бара фокусирање на улогата на мнозинството да создаде институционални механизми и можности за учество на малцинските групи, нешто што јас признавам дека е малку веројатно во отсуство на надворешни стимуланси или надворешен притисок. Ghai тврди дека учеството може да се однесува на капацитетот на луѓето да донесат релевантно знаење до носителите на одлуки. Тој тврди дека за да се предложат промени во законот и политиката, како и да се истакнат недостатоците на одредена политика, припадниците на малцинските заедници треба барем да уживаат во поширокиот збир на можности за учество, по можност оние кои даваат глас во процесот на донесување одлуки. Тој, исто така, тврди дека далекусежните веслачи, како што се ставањето вето на законодавството, поднесувањето административни процедури, основањето и управувањето со нивните сопствени институции, ќе помогнат да се гарантира културната заштита на малцинските групи.

Phillips (2001) тврди дека често малцинските групи се невидливи во политичкото одлучување, но со самото нивно присуство, тие исто така ја зголемуваат веројатноста дека членовите на доминантните групи ќе ги препознаат и ќе зборуваат за нивните грижи. Иако слободата на здружување и собирање, правото на глас и кандидирање за избори се клучни предуслови за остварување на правото на политичко учество, многу често малцинските групи остануваат надвор од опсегот на институциите кои би им овозможиле видливост. Дури и со поволен изборен систем и загарантирани места во националното собрание, сè уште постои веројатност дека претставниците на малцинствата постојано ќе бидат игнорирани.

Манипулациите со етничката припадност од елитите отсекогаш биле потенцијален конфликтен фактор и извор на политичка нестабилност. Затоа, националното прашање е од особено значење за речиси сите држави во светот. Секоја земја има развиено свој пакет

мерки за регулирање на меѓуетничките односи, без разлика дали преку поддршка на етничките политички партии, резервирани места за етнички групи, етнички квоти или создавање институции во владите низ светот. И покрај фактот дека овие методи на политичко учество и претставување имаат значителни недостатоци, кои се анализирани од многу научници, тие сè уште се најзастапени во современите држави. Меѓутоа, во некои случаи методот на позитивна дискриминација е ефективен механизам за учество на етничката група во законодавниот дом, во други случаи само води кон формализам и суштински не ја менува ситуацијата. Со други зборови, она што е прифатливо во една земја може да биде туѓо за другите земји.

2. Политичка партиципација на Ромите во Република Северна Македонија

Според Уставот, Република Македонија е суверена, независна, демократска и социјална држава¹¹. Од стекнувањето на независноста на Република Македонија во 1991 година, таа се смета за земја во транзиција, нова демократија каде што има политички плурализам. Политичките партии почнаа да дејствуваат во 1990-тите со формирањето на двете најголеми политички партии (ВМРО-ДПМНЕ и СДСМ) во 1990 и 1991 година. Партијата за целосна еманципација на Ромите - ПЦЕР е основана во 1990 година и е првата ромска политичка партија во Република Македонија, каде откако Фаик Абди стана пратеник, партијата стана првата ромска парламентарна партија во земјата.

Сите етнички групи кои живеат на територијата на Република Македонија имаат две или повеќе етнички политички партии врз основа на името на политичките партии како индикатор. Најголем број етнички партии се ромските политички партии со вкупен број од 7 политички партии:

- Партија за интеграција на Ромите - ПИР.
- Роми обединети од Македонија - РОМ.
- Партија за целосна еманципација на Ромите - ПЦЕР.
- Сојуз на Ромите од Македонија – СРМ.
- Демократски просперитет на Ромите - ДПР.
- Демократски сили на Ромите – ДСР и

---

¹¹ Член 1 и 2, „Устав на Република Македонија“, 1991 година.

- Обединета партија за еднаквост на Ромите – ОПЕР.

Според македонскиот закон за политички партии, политичка партија е доброволна организација на граѓани, основана заради создавање и заштита на политички, економски, социјални, културни и други права и уверувања и за учество во процесот на донесување политички одлуки при учество во Владата.¹² Политичките партии ги остваруваат своите цели преку демократско формирање и изразување на политичка волја со учество на избори и на друг демократски начин.¹³ Програмата, статутот и делувањето на политичките партии не можат да бидат насочени кон: - насилно уривање на уставниот поредок на Република Македонија; - поттикнување или повикување на воена агресија; - поттикнување на национална, расна или верска омраза или нетрпеливост.¹⁴ Забранет е секаков вид дискриминација врз основа на членство или нечленување во политичка партија.¹⁵

Финансиските одредби од законот се обемни и со нив законодавецот настојува да обезбеди транспарентност и отчетност во финансирањето на политичките партии. Но, и покрај одредбите за транспарентност, сепак, мислењето на пошироката јавност е дека политичките партии трошат многу повеќе пари отколку што прикажуваат во финансиските извештаи, особено огромните трошоци поврзани со платените политички реклами и изборниот пропаганден материјал. Согласно со член 25 од Законот за политичките партии (Службен весник бр. 76/04, 5/07, 8/07, 5/08 и 23/13), политичките партии се должни да ги објават целосните годишни финансиски извештаи на нивните веб-страници. Мора да се објави и регистарот на донации и списоците на донатори. Исто така, политичките партии треба да воспостават механизам за внатрешен надзор и да назначат орган за извршување на таа обврска.

Во Република Македонија (2,5 %) од вкупното население се Роми според последниот попис од 2021 година. Статусот на Ромите според македонскиот устав е еднаков со другите заедници и ромскиот јазик е официјален во една општина во Скопје. Ромите во Македонија се изложени на слични социјални проблеми како и насекаде во светот како пристап до образование, културни прашања, вработување, исклученост итн. Специфичната ситуација

---

¹² Член 2, став 1, „Закон за политички партии“, (Сл. весник бр. 76/04, 5/07, 8/07, 5/08 и 23/13).

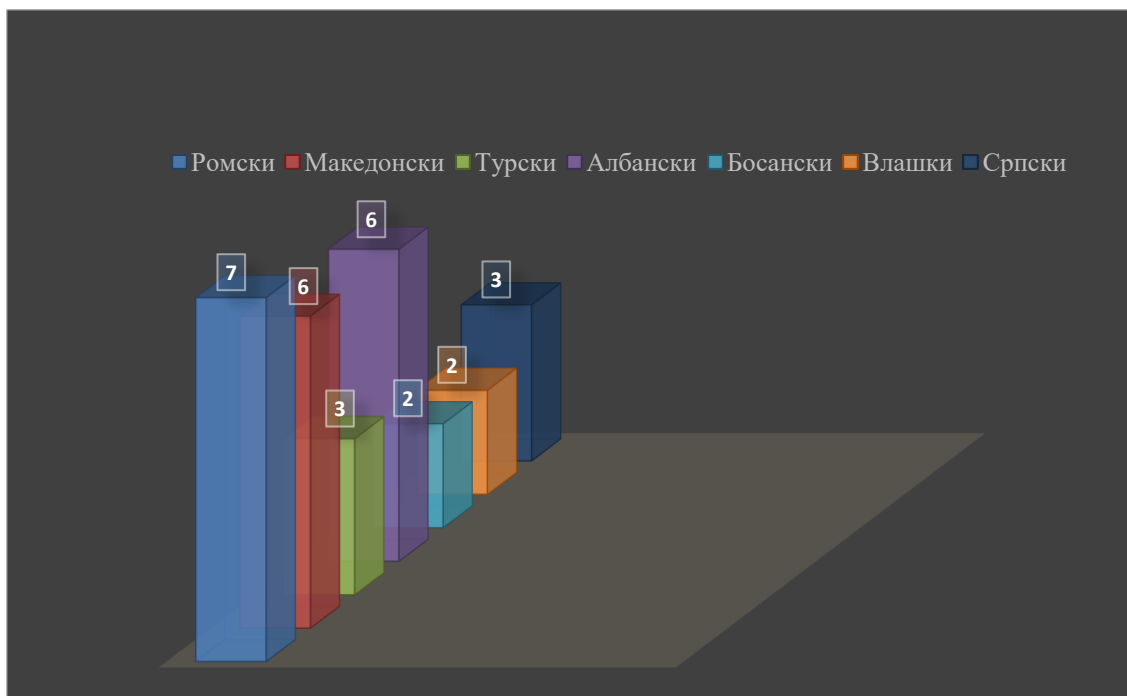
¹³ Член 2, став 2, „Закон за политички партии“, (Сл. весник бр. 76/04, 5/07, 8/07, 5/08 и 23/13).

¹⁴ Член 3, „Закон за политички партии“, (Сл. весник бр. 76/04, 5/07, 8/07, 5/08 и 23/13).

¹⁵ Член 5, „Закон за политички партии“, (Сл. весник бр. 76/04, 5/07, 8/07, 5/08 и 23/13).

на Ромите во Македонија се однесува и на нивното политичко учество и исполнување на конкретни политички цели. Во Република Македонија има 85 регистрирани политички партии, 48 се подредени и запишани во судскиот регистар на политички партии. Според името како показател, во Република Северна Македонија има седум ромски политички партии.

Слика 1: Број на етнички партии во Република Северна Македонија

Извор: Ethnic parties: Definition and classification, Berat, 2017

Првата политичка партија „Партија за целосна еманципација на Ромите – ПЦЕР“ е формирана во 1991 година. Нејзиниот лидер Фаик Абди стана пратеник во 1991 година. Од 1991 до 1994 година и Ѓулистана Марковска беше пратеник Ром од политичката партија ВМРО-ДПМНЕ и првата жена Ромка пратеник во Собранието на Република Македонија. Во 1994 година се формира втората ромска партија „Демократската напредна партија на Ромите“ со Неждет Мустафа како лидер. Во 1994 година Фаик Абди е сè уште пратеник, но сега е придружуван со Амди Бајрам како нов пратеник. Во 1998 година се регистрира „Сојузот на Ромите од Македонија“ со Амди Бајрам како лидер. Во 2002 година се формира „Партија за единство на Ромите“ со Алил Меваип за претседател. Во 2002 година „Демократската прогресивна партија на Ромите“ се преименува во „Обединета партија за еманципација“, Неждет Мустафа останува нејзин лидер. Во 2003 година Шабан Салиу е

основач на новата партија „Демократски сили на Ромите“. Во 2006 година е основана „Партијата за интеграција на Ромите“ со претседател д-р Бајрам Берат, додека Адем Арифовски ја формира „Демократскиот сојуз на Ромите“. Во 2013 година е формирана „Ромската Обединета Македонија“ од Ерџан Селими.

Во составот на Владата на Република Македонија „Коалиција за подобра Македонија“, предводена од владејачката ВМРО-ДПМНЕ (2006-2017) имаше 6 ромски политички партии. Само Партијата за целосна еманципација на Ромите беше во опозиција (2014-2017). За периодот беа именувани Роми функционери за:

- Министер без ресор и национален координатор за Декада на Ромите.
- Заменик-министер за труд и социјална политика.
- Директор на Центарот за управување со кризи.
- Заменик-национален координатор за интегрирано гранично управување.
- Директор на Одделението за развој и унапредување на образованието на јазиците на заедниците.
- Директор на Центарот за примени баратели на азил.
- Двајца пратеници (еден во опозиција и еден на власт).
- Градоначалник на Општина Шуто Оризари.

Од 2017 година со владејачкото на новата влада предводена од СДСМ, именувани биле 3 функционери Роми:

- Министер без ресор и национален координатор за Декадата на Ромите.
- Директор на Геронтолошки завод „13 Ноември“ - Скопје.
- Директор на Одделението за наменско производство.
- 2 пратеници (двајцата дел од власта).
- Градоначалник на Општина Шуто Оризари.

Иако има голем број ромски политички партии, тие се многу слабо консултирани за политиките на високо ниво, односно политиките поврзани со државата како што се здравството, културата, европската интеграција, образованието и сл. Во актуелната влада има само едно министерско место на Ромите - министер без ресор кој е задолжен за Декадата на Ромите во земјата. Целото министерско место би имало поголемо значење и влијание доколку се вика функцијата – министер за спроведување на Декадата на Ромите, а министерот да биде именуван и за вице-премиер. Повеќе од забележливо е што странските

инвестиции се даваат на функционери со српско и турско етничко наследство, додека македонските Албанци се задолжени за економијата и за евроинтеграциите повеќе од една деценија, почнувајќи од 2006 година.

Ако ги испитаеме претходните години (2006-2016) можеме да заклучиме дека Ромите биле подобро застапени, имајќи ги предвид институциите каде што биле именувани функционери Роми, во важни стратешки политички области поврзани со трудот и социјалната политика, управувањето со границите, справувањето со барателите на азил, развојот и унапредување на образованието на јазиците на малцинствата, управување со кризи итн. Со новата влада која дојде на власт само 2 Роми се именувани за државни службеници на следните места: Институт „13 Ноември“ – Скопје и Дирекција за специјално производство. Од двете горенаведени институции Институтот „13 Ноември“ - Скопје е позначајна институција бидејќи претставува специјализирана установа (болница), која врши здравствена заштита од областа на геријатриската и палијативната медицина и е единствена по својот карактер во Република Македонија. Директорот на Институтот „13 Ноември“ – Скопје е доктор Ром кој раководи со 121 вработен и голем број постари пациенти. Од друга страна, Дирекцијата за посебно производство на Министерството за економија ги врши стручните работи поврзани со реализацијата на производството и трговијата со оружје и воена опрема и директорот има бројка од само 5 вработени и согласно со систематизацијата уште 6 вработени треба да бидат вработени.

3. Историски развој на застапеноста и партиципација на Ромите

Според литературата на ромските студии, различни автори расправаат за најраспространетите прашања за кои се дебатира во врска со Ромите. McGarry (2008), и Huub Van Bar (2011), тврдат дека прашањата како што се сиромаштијата, исклученоста и маргинализацијата се однесуваат на идентитетот и застапеноста на Ромите. Според Ангеловиќ (2000), сиромаштијата, исклученоста и маргинализацијата на Ромите се темпирана бомба која ќе предизвика проблеми доколку не се држи под контрола. Wagany (2001) и Friedman (2005), расправаат за парламентарното претставување. Тие тврдат дека е многу тешко за ромските партии и коалиции да добијат минимум 3 - 5 % од гласовите (изборен праг), доколку некој не може да се мобилизира надвор од ромската група, што е потребно за партијата да добие парламентарно претставување. Исто така, тие тврдат дека

поделбата меѓу ромските политички партии и поделбата на гласот на Ромите ја намалува парламентарната застапеност на Ромите. Vermeerch расправа за политичкото учество и застапеност на Ромите (Vermeerch, 2011), Климова, Sigona, Terhan и McGarry дебатираат за мобилизацијата и застапувањето на Ромите на национално и транснационално ниво (Klimova, 2002; Sigona & Tehran, 2009; McGarry, 2010).

Голем број научници применуваат методи и објаснувања за општествените науки за истражување на ромското малцинство во Европа, решавајќи ги прашањата за идентитетот на Ромите, културните практики и јазичната разновидност во заедницата. Овие објаснувања се преточени во прашањата за политичкото претставување поради поврзаноста меѓу етничките карактеристики на Ромите и нивната застапеност и учество. Во однос на застапеноста на Ромите како тема во литературата, големата дебата меѓу научниците сè уште е околу две основни сфаќања за концептот на описно претставување наспроти суштинската застапеност. Оттука, се поставуваат следниве прашања: Кој ги застапува интересите на Ромите? Како се застапуваат ромските интереси? Овие прашања сè уште се теоретизираат, дури и дали присуството на Ромите во парламентите и законодавните тела во некои европски земји е многу неодамна. Затоа, за да се добие подлабоко разбирање на политичкиот процес и за важноста на малото малцинство и различните пречки со кои се соочуваат кандидатите Роми, потребни се дополнителни перспективи.

Според March&Olsen (1984), „новиот институционализам“ претставува еден од доминантните пристапи во современата политичка наука. Пристапот ја нагласува улогата на политичките институции и на формалните и неформалните правила во различни аспекти на политичкиот живот. Со транспонирање на оваа рамка во анализата на едно етничко прашање, имам намера да ја вратам улогата на политиката на малцинствата и улогата на институциите на литературата за застапеноста на малцинствата. Дури и дали Ромите демографски претставуваат малцинска група, новата институционална рамка може да отвори простор за пошироко теоретско разбирање на прашањето за учеството и застапеноста на Ромите. Затоа, оваа дисертација се фокусира на политичкото учество на Ромите во Северна Македонија со посебен фокус на ромските политички партии и нивното ниво на одлучување на државно ниво. Фокусот ќе биде ставен на тоа дали демократскиот модел во Македонија е всушност прикриена форма на етнодемократија, постигната благодарение на Охридскиот рамковен договор и вмрежувањето на двете големи групи во

земјата (Македонците и Албанците) во големо мнозинство што ги ужива сите права над сите други угнетени малцинства.

По истражувањето на моменталната состојба на литературата за учество на Ромите, главниот општ заклучок што може да се види е дека ромското малцинство сè уште нема ниво на политичка застапеност пропорционално на нивниот удел на населението во повеќето европски земји. Од една страна, ако се земат предвид факторите како што се релативно малата големина на ромското малцинство во однос на другите малцинства, територијалната дисперзија и различните идентитети меѓу групите, тогаш сегашниот мал број пратеници Роми поточно три во Романија, еден во Северна Македонија, еден во Бугарија и ниту еден во Словачка не се изненадувачки. Од друга страна, ако описната застапеност треба да одговара на пропорцијата на Ромите во национален контекст, тогаш постојниот број на пратеници Роми од членовите на советот се споредува со официјалните податоци за Ромите, кои се многу помалку од неофицијалните, речиси во секоја европска земја или со други зборови Ромите се недоволно застапени во парламентите во однос на големината на ромската популација во различни европски земји (Светска банка, 2009).

Затоа, тврдењата за недоволно застапување на интересите на Ромите би биле легитимизирани, притоа земајќи ја предвид повисоката неофицијална демографска пропорција и долгата историја на маргинализирана положба. Така, примарниот фокус во истражувањето на можните објаснувања за тврдењата за недоволна застапеност на Ромите во националните и локалните тела е ставен на Ромите како активни граѓани, на ромските политички партии или на одредени институции. Претходните истражувања покажуваат дека Ромите се недоволно застапени затоа што се жртви на насилство, сегрегација во населените места, лишени од образование, работа, здравство и не можат да се справат со овие проблеми бидејќи се исклучени од политичката арена. Како резултат на тоа, многу Роми не сакаат да учествуваат во политиката или во граѓанскиот живот на кое било ниво (Рајс, 2012).

McGarry заклучува дека бидејќи државите не се способни да обезбедат соодветни организациски структури за застапеност на Ромите, прашањето за застапеноста на Ромите е префрлено на општото ромско движење и на ромскиот НВО-сектор, кои се сметаат за претставници на ромските интереси (McGarry, 2010). Тоа се однесува на организации и различни механизми кои ќе работат на прашањата за застапеноста на Ромите. Државите не

се заинтересирани за ова прашање и ја префрлаат топката на ромскиот НВО-сектор. Мекгари тврди дека постојат два начини да се обезбеди политичко учество на ромското малцинство: 1) преку парламентарно учество; 2) преку граѓански организации. Исто така, авторот тврди дека е сомнително дали ромските кандидати од главните партии би ги застапувале ромските интереси. Ова се должи на недостатокот на единство меѓу Ромите, поради корупцијата меѓу ромските политичари и ромските гласачи, како и поради конкуренцијата меѓу ромските лидери.

Ромските партии претставуваат фокус на некои од научниците кога станува збор за прашањето кој ги застапува ромските интереси. Сепак, најчестиот пристап се состои од анализа на нивните капацитети да го водат процесот и да обезбедат кандидати во формалните институции, како и прашања за легитимност и одговорност. Barrany, исто така го признава недостатокот на изборен успех на ромските партии во Источна Европа, што го признава на фактори како што се слабиот капацитет за преговори, недостатокот на волја за коалиции меѓу себе, но исто така и со главните партии, како и недостатокот на капацитети за мобилизација да можат да го достигнат прагот од 3 до 5 % кој често е потребен за да се добие место во парламентот (Barrany, 2001). Заклучокот овде од Barrany и McGarry е дека ромските политички партии имаат слаби институционални и организациски капацитети и дури и да успеат да влезат внатре во политичката арена ќе бидат ставени во предизвикувачка позиција. Ромските партии секогаш се во споредба со другите малцинства кои се помалку застапени во парламентот. Тоа е затоа што Ромите не се лојални на ромските партии и поради нивната лоша социоекономска состојба лесно се корумпираат и манипулираат.

Според Rovid (2012), ромските партии се дел од поширокиот систем на правила, норми и прифатени практики кои веќе постојат. Сепак, никој од неодамнешните научници не се занимава со улогата на институциите и импликациите што ги поставуваат одредени институционални аранжмани во политичкиот систем. Така, секој научник кој ги разгледува ромските партии мора да ја земе предвид општата констелација на политичкиот систем и неговите можности, без разлика дали ромските партии се гледаат како механизам преку кој се одвива застапеноста или како критични актери во процесот на заштита на ромските интереси.

Научниците при ромските студии многупати се соочиле со прашањето како политичките институции создаваат бариери во процесот на учество на Ромите. Дури и кога тоа има привлечено позитивно внимание од некои научници, никогаш не било целосно опфатено и доведено во прашање во однос на одржувањето на непроменети односи на моќ помеѓу неромското мнозинство и ромското малцинство. Marton Rovid гледа различни пристапи што можат да ги користат ромските етнички групи во нивните обиди да обезбедат политичко учество и застапеност (Rovid, 2012). Rovid забележува дека во парламентарното учество бројот на кандидати Роми кои се обиделе да влезат во националните законодавни тела или преку главните партии или преку ромските политички партии сè уште е недоволно застапен ако се спореди со демографскиот дел од ромското население. Авторот, исто така, забележува дека бројот на ромски општински советници е зголемен во повеќето земји од Централна Европа (Rovid, 2012). Според овие примери, во последните години се забележува подобрување на застапеноста на Ромите на национално и на локално ниво. Сепак, овие промени не се теоретски објаснети и анализирани за да може да се идентификуваат заедничките обрасци. Треба да се објаснат причините за зголемувањето на бројот на советници и со кои механизми се зголемило политичкото учество.

Рајс (2012) ги има споредено изборните механизми во шест земји во однос на подобрувањето на учеството на Ромите. Авторот покажува дека Србија, Романија и Косово имаат усвоено институционални механизми како резервирани места и ниски прагови со цел да им помогнат на Ромите во процесот на учество на малцинствата. Во Северна Македонија, Бугарија и Унгарија вакви мерки не беа преземени. Таа тврди дека дури и кога изборните механизми (резервирани места, ниски прагови) се генерално имплементирани со цел да се обезбеди учество и застапеност на малцинствата, ваквите механизми можат да го попречат учеството со тоа што ќе го ограничат на одредено ниво (локално ниво). Затоа, постоењето на институционалните механизми како такви не е показател за квалитетот на учеството и застапеноста на Ромите.

Друго истражување за парламентарната застапеност на малцинските групи е истражувањето на Eben Friedman. Тој ги има анализирано двете најголеми малцински групи во Македонија и Словачка во насока на промена на изборниот систем од мнозински во пропорционален. Friedman заклучува дека иако ПР-системот успеал да го подобри политичкото учество на етничките Албанци и Унгарци, тој немал ист ефект во однос на

учеството и застапеноста на Ромите. Дури и според системот за односи со јавноста, ромските политички партии во Словачка не успеале да добијат пратенички мандат на неколку избори, додека ромските политички партии во Македонија не го променија бројот на пратеници и бројот беше ист за време на ПР и мнозинскиот систем. Ова се должи на неколку неуспешни преговори кои резултираа со несоединување на ромските политички партии во единствена ромска коалиција (Friedman, 2005). Сепак, по повеќе од четиринаесет години, нема нова студија на иста тема која ги опфаќа овие две земји со цел да се испита дали учеството на Ромите се променило.

Презентираната литература покажува дека некои европски земји испробале различни институционални механизми со цел да се обезбеди застапеност на малцинствата. Сепак, не сите воведени механизми дале задоволителен исход во однос на учеството и застапеноста на Ромите. Забележливо е дека некои од земјите не ги земале предвид специфичните услови кои се поврзани со Ромите како малцинство. Специфичните услови се следните:

- Капацитетот на ромските политички партии да преговараат со главните партии, поради нивниот недостаток на преговарачки вештини и недостаток на политичко образование.
- Внатрешна територијална дисперзија на Ромите, и како резултат на тоа Ромите не можат да гласаат во една изборна единица.
- Недостигот од ресурси за мобилизации е дефиниран како можна пречка во процесот на застапување од страна на научниците.

Многу е важно што политичкото учество го нема добиено потребното внимание во ромските студии, политичките науки и правото, иако изборниот систем е обработен. За да стекнеме подлабоко разбирање за политичкото учество на Ромите, преку формални и неформални „правила на игра“ го фокусираме и истражуваме македонскиот случај. Силно тврдам дека државните влади имаат клучна улога во обликувањето на динамиката зад учеството на мало малцинство преку одржување на односите на моќ меѓу различните малцински групи во корист на само една малцинска група. Оттука, со своите формални и неформални правила, институцијата создава можности за клучните политички актери да ги користат „правилата на играта“ за сопствен раст и во своја полза. Затоа, секоја стратегија која има за цел да го подобри политичкото учество на Ромите на национално ниво, без да

ги таргетира политичките институции и главните неромски актери, е ограничена и во најдобар случај веројатно ќе има краткорочно влијание.

Според Kenny (2007), новиот институционализам може да даде одговори зошто сè уште недостига функционално учество на Ромите, како во контекст кога ромските актери (имено ромските партии) се присутни во политичкиот систем, така и во контексти без значајни организирани актери Роми. Оттука, од функционалистичка гледна точка, важно е да се одговори на прашањата како политичките институции управуваат со различните етнички групи. Или со други зборови, зошто институција која е формирана за заштита на малцинските групи во политичкиот систем, не ја извршува функцијата за која е основана? Исто така, кога одлуките што им се презентираат на луѓето зависат од претходна одлука (гледна точка на пат - зависност), од клучно значење е да се идентификува како институциите кои се веќе формирани може да ги зајакнат односите на моќ на таков начин за да ја задржат привилегираната позиција на една група и неповолната позицијата на друга група. Оттука, важно е да се истражи како функционираат и се менуваат воспоставените институции за да се направат промени во односите меѓу не-Ромите и Ромите. Според Spirova (2003), Redzepi (2009), и McGarry (2010), ако се погледне литературата за учество и застапеност на Ромите, овие типови прашања или експлицитно или имплицитно се адресирани во однос на изборните системи и нивните правила, постоењето на посебни механизми за претставување и партиските регулативи. Сепак, во овие студии недостасува еден елемент, а тоа е дека речиси ниту една од овие студии не става акцент на улогата на институциите и нивните формални и неформални правила во врска со политичките актери. Овие актери подоцна манипулираат со овие правила во процесот на политичко учество. Оттука, употребата на новиот институционализам како теоретска рамка дава простор за критичко испитување на тоа како формирањето и продолжувањето на одредени политички институции, како што се Министерството за внатрешни работи, агенциите за вработување или владите, им помага на некои политички актери да ја задржат власта над другите. Да бидеме попрецизни, ваквата анализа ќе го пренасочи вниманието од тоа кој ги застапува ромските интереси на тоа како институциите и политичките чинители можат да промовираат подобро учество на Ромите.

Ромската малцинска група беше исклучена и нема политичко учество низ историјата. Sigona наведува дека „мнозинството ги означува Ромите како проблематична заедница“

(Sigona, 2009). Овој тип на етикетање резултираше со стигматизација на Ромите колективно низ Европа и пошироко (Lucaseen, Willems и Cottaar, 1998). McGarry тврди дека поради ова, Ромите биле далеку неспособни политички да се мобилизираат за адекватно да ја оспорат оваа слика за себе (McGarry, 2011). Можеме да укажеме на позитивни примери на мобилизации како оној што ја вклучува работата на Romani Rose и на Централниот совет на германските Синти и Роми од 1960-тите, кои ја трансформирале политиката на негирање во официјално државно признавање во 1985 година кога беше признаено дека Ромите и Синтите биле жртви на нацистите (Van Baar, 2011).

Според познатиот ромски активист Nicolae Gheorghe, Ромите за првпат имаат шанса да бидат активни играчи во донесувањето општествени промени. Тој призна дека Ромите треба да учествуваат во политичките структури, тој исто така предупреди дека ромските елити треба да се потпираат на локалното знаење и да се погрижат оние кои учествуваат во националните и во меѓународните структури на управување, да останат поврзани со заедниците за чие име се залаагаат (Gheorghe, 2013).

Системот на малцински самоуправи им овозможува на избраните претставници на ромската заедница да станат повидливи како поединци во јавната сфера. Меѓутоа, за да се одржи видливоста, ромските елити само придонесуваат за одржување на проблемите на нивната заедница што тие првично сакаа да ги поправат. Во овој момент важно е да се забележи дека учеството во сите форми не треба да се третира некритички како „добра работа“. Во Унгарија, политиките што ја зголемија видливоста на Ромите се спротивставија со зголеменото јавно присуство на Роми кои има наидено на жесток отпор од страна на оние од екстремната десница, особено Magyar Garda (Balogh, 2012). Последните години сведочеле на не толку суптилната конструкција на Ромите како девијантните етнички „други“, каде криминалот се сметал за ендем на ромската култура (Kovai, 2012). Ромите, и покрај дваесетгодишниот воспоставен систем на малцински самоуправи и државно спонзорирано зголемување на нивната видливост и присуство, остануваат немоќни да се спротивстават на негативното припишување на нивниот групен идентитет и да се спротивстават на широко распространетиот антициганизам.

Sartori во својата книга „Повторена теорија на демократијата: Прв дел“ тврди дека за малцинските групи кои се длабоко непопуларни, како што секако се Ромите, проблемите со кои се соочуваат стануваат посложени и има потреба од посебни механизми за заштита

(Sartori, 1987). Навистина, оние групи кои се систематски обесправени се исклучени од јавниот живот, што значи дека не се во можност да вршат какво било влијание, да склучуваат договори и да помогнат во поставувањето на агендата за креирање политики (Rostas&Ryder, 2012).

Young тврди дека угнетените групи треба да имаат овластување за вето врз политиките што ги засегаат и гарантира дека јавните службеници од мнозинството ќе ги слушаат нивните потреби и соодветно ќе ги решаваат (Young, 1990). Дополнително, Cohen и Rogers ја нагласиле улогата на државата во активното спонзорирање на учеството на малцинските групи, отстранувајќи ги пречките за нивното политичко влијание и создавајќи канали за тоа влијание да се почувствува во владата (Cohen&Rogers, 1992). Во оваа визија, би се создале компензаторни политички форуми за да се осигури дека Ромите имаат глас во поставувањето на агендата и формирањето политики. Несигурната позиција на околу 10-12 милиони Роми (Агенција за фундаментални права, 2010) низ Европа ја откри важноста на интегрирањето на Ромите и ја истакна улогата на учеството во реализацијата на оваа цел. Се разбира, не сите членови на општеството сакаат да учествуваат во јавниот живот и тоа се шири на поединците Роми.

Но, мораме да цениме дека постојат структурни и културни причини како што се социоекономскиот статус, составот на семејството и збирките на верувања, морални вредности и традиција зошто некои Роми не се заинтересирани да имаат ниту номинално присуство во јавниот живот. Анализите на Klimova-Alexander (2005) и Vermeersch (2008) истражуваат како ромските заедници се обиделе да обезбедат застапеност во националниот и транснационалниот политички контекст што ја открила важноста на мобилизацијата предводена од заедницата, како и институционалните механизми и политички аранжмани кои создаваат можности за учество на Ромите.

Пред да преминеме на анализа на студијата на случај, важно е накратко да се воведат концептот на застапеност и неговото значење во однос на одредена малцинска група, Ромите. Концептот на застапеност е дискутиран од многу научници во однос на односите со етничките малцинства (Pitkin, 1967; Phillips, 1992; Young, 2002; Mansbrindge, 2003). Некои од овие автори се фокусираат на одреден аспект на претставувањето (Young, 2000), додека некои други, како Pitkin, расправаат за концептот во поширока нормативна

перспектива (Pitkin, 1967). Во следниот дел ќе изнесам неколку клучни аргументи за важноста на претставувањето како концепт и како процес.

Меѓутоа, етничките малцинства честопати се недоволно застапени, а тоа се однесува на сите три димензии на застапеност како што ги идентификува Pitkin: формална, описна и суштинска застапеност. Во однос на формалната димензија на застапеноста – т.е. формалните правила и структури кои го уредуваат политичкото претставување грижејќи се за овластување и одговорност – до денес националноста влијае на пристапот на етничките малцинства до политиката. Странците, на пример, во Белгија имаат право да гласаат само на локално ниво, доколку би можеле да гласаат на национално ниво би можеле да влијаат повеќе.

Следно, етничките малцинства се исто така недоволно застапени на дескриптивно ниво. Дескриптивната застапеност значи дека „претставниците се во нивните сопствени личности и животи во некоја смисла типични за поголемата класа на личности што ја претставуваат“ (Mansbridge, 1999). Многу зависи од идентитетот на претставникот: претставникот според Mansbridge има видливи карактеристики или споделени искуства кои се типични за групата што ја претставува. Како резултат на тоа, застапеноста на етничките малцинства ќе се добие со присуството на самите етнички малцинства во политиката (Mansbridge, 1999).

Дескриптивната застапеност има неколку предности: 1) етничките претставници можат да бидат пример за другите етнички малцинства; 2) води кон поголема правда и легитимност во очите на малцинствата во политичкиот систем (Phillips, 1995); и 3) се занимава со контекстот на недоверба во одредени политички институции (Mansbridge, 1999). Благодарение на поранешната доминација или угнетување, можно е етничките малцинства повеќе да немаат доверба во етничкото мнозинство. Идеално, дескриптивното претставување се добива ако претставниците го пресликуваат населението, но тоа никогаш не е случај, бидејќи е невозможно да се претстават сите групи во едно општество.

Конечно, целосната застапеност на етничките малцинства, исто така, повлекува суштинска димензија: „каде што претставниците ги претставуваат своите конституенти преку реализација на политичките потреби“ (Tate, 2001). Суштинска застапеност се добива доколку интересите и потребите што ги исполнуваат претставниците ги одразуваат оние што постојат во едно општество. Во теорија, етничките малцинства можат да бидат претставени како автохтони сè додека тие ги земаат предвид етничките интереси.

Етничките малцинства може да бидат недоволно застапени на суштинско ниво доколку доминантната политичка култура го попречува пристапот на нивните интереси и барања до политичката агенда (Celis, Meier en Wauters, 2010).

Hanna Pitkin е една од најистакнатите научници кои го развиле концептот на застапеност. Таа го дискутира концептот како „залагање“ и „делување за“ тип на претставување. Авторот го дефинира првиот тип на претстава користејќи ја метафората огледало и карта. Оттука, во случајот на парламентот како формална институција, описно претставување се постигнува доколку изборната единица на парламентот наликува на општото општество (Pitkin, 1967). Друг важен тип на застапување е таканареченото „дејствување за“ или суштинско застапување. Значи, во основа, избраните пратеници треба да дејствуваат во име на оние што ги претставуваат, а пресудата за ефективно претставување се заснова на нивните постапки. Pitkin има истакнато дека „најдобриот описен претставник не е нужно најдобриот претставник за активност или за влада“. Таа тврди дека ако формалното претставување го вклучува само описниот дел од концептот на претставување, тогаш идејата за точност не се разгледува, туку само идејата за сличност (Pitkin, 1967). Исто така, одговорноста е уште една разлика направена од Pitkin. Таа тврди дека описниот тип на претставување не вклучува процеси како што е одговорноста. Така, гласачите ги сметаат избраните претставници одговорни за нивните постапки, а не за припадност на иста етничка група.

Кога станува збор за Ромите, прашањето кое беше актуелно во дискусиите е дали само Ромите можат да ги застапуваат ромските интереси, или со други зборови, дали е разлика за ромската заедница да има пратеници Роми во парламентот или не. Меѓутоа, клучната точка не е изборот помеѓу тоа да има само Роми да го застапуваат интересот на Ромите, без разлика на суштински промени, или интересите на Ромите да бидат донесени од претставник што не е Ром. Наместо тоа, дебатата треба да се движи кон насока на идентификување на најсоодветните институционални механизми кои ќе обезбедат и суштинско и описно претставување.

Phillips (1995) и Rehfeld (2006) се едни од научниците кои го дискутираат концептот на застапеност како описен наспроти суштински. Според Phillips, ако целта на она што таа го нарекува „политика на присуство“ е да се справи со трајното исклучување на одредена група, тогаш пропорционален систем на застапеност со веќе постоечки преференции нема да биде доволен за да се реши ова прашање. Phillips тврди дека таквите системи сè уште би

го оставиле прашањето дали може да се претстават идеи без присуство (Phillips, 1995). Rehfeld тврди дека заедничката дискусија меѓу научниците на тема политичко претставување се фокусира на описно наспроти суштинско претставување, но дебатата не успева да обезбеди објаснување за вториот тип на претставување. Клучниот аргумент на Rehfeld е дека политичкото претставување произлегува од признавањето на групата на личност која ќе се залага за целата група. Така, ако застапената група користи збир на правила за препознавање, кој треба да суди кој ќе ги застапува? Точката на Rehfeld за препознавање како клучна карактеристика е валидна и нова перспектива во дебатата за описна наспроти суштинска (Rehfeld, 2006). Применето во случајот со застапеноста на Ромите, прашањата како што се легитимноста и отчетноста најчесто се поврзани со актери кои тврдат дека се застапени надвор од формалното претставување како што се актери од граѓанското општество и активистите. Спротивно на тоа, претставниците на Ромите избрани преку избори не се доведуваат во прашање во однос на одговорноста и легитимноста бидејќи заедницата има доверба во демократскиот процес на нивниот избор.

Williams (2000) тврди дека во однос на застапеноста на Ромите, ако долгата историја на тешка и континуирана дискриминација на Ромите и нивната подредена положба во европските општества од почетокот на миграцијата до денес се земени како индикатори за маргинализирана положба, тогаш аргументите за групна застапеност се објективни и валидни. Оттука, недоволно истражен елемент во случајот со Ромите е како односите на доверба меѓу Ромите и доминантните групи влијаат на процесот на претставување, земајќи ги предвид политичките актери како што се главните партии кои имаат клучна улога во него.

Young (2000) е исто така еден од научниците чија работа може да се поврзе со застапеноста на Ромите. Авторот го разгледува концептот на застапеност како посебен однос меѓу претставниците и нивната изборна единица. Young тврди дека поважно од нормативните поими за застапеност е истражувањето на конкретниот однос помеѓу претставникот и изборната единица. Суштински елемент на нејзината теорија е аргументот за посебна застапеност на обесправените или маргинализираните групи. Таа се залага за потребата демократските институции да вклучат општествени групи во процесот на донесување одлуки кои инаку се исклучени или чиј глас најверојатно нема да го слушне

мнозинството од општеството. Оттука, Young ги дискутира следните четири специфични институционални механизми за застапување на групи:

- Резервирани места или позиции во претставничкото тело за конкретната социјална група.
- Квоти во партиски листи или други видови правила врз основа на пропорцијата на општествените групи.
- Политички партии со посебен фокус на преференциите на одредена општествена група.
- Соодветни изборни системи со можност за застапеност на таквите исклучени општествени групи.

Во случајот со Ромите, спроведувањето на таквите механизми во некои земји како во Хрватска, Романија или Србија е веќе обезбедено со посебни закони. Меѓутоа, прашање е дали земјите со такви механизми се разликуваат во однос на застапеноста на Ромите од земјите кои немаат такви специјални алатки. Авторот има уште една валидна точка за случајот со застапеноста на Ромите, а таа е поврзана со локалната застапеност. Young тврди дека оправданоста на групната застапеност се применува и во случајот на локалната застапеност. Затоа, законодавните тела треба да обезбедат институционални механизми преку кои секој граѓанин би имал можност да вежба власт во процесот на одлучување.

Ако ја земеме целта на Pitkin за дескриптивно претставување, не би било изненадувачки да се заклучи дека на ромскиот електорат не му недостигало застапеност во централната политичка институција – Парламентот на Република Северна Македонија, ако се земе предвид дека во секој на изборите беше избран најмалку еден кандидат Ром. Сепак, според Рајс, имањето пратеници Роми не е успешен механизам за донесување промени за целата заедница, што доведува до точка на важноста на суштинската застапеност како посебна карактеристика (Рајс, 2012; Pitkin, 1967). Сепак, за Ромите клучна е разликата меѓу тоа да има еден Ром пратеник или 4 или 5, поради фактот што 3-4 пратеници можат да формираат внатрешпарламентарна група, а оваа група би имала поголема моќ да ги доведе ромските интереси во собраниска агенда.

Иако постојат голем број на дефиниции за политичко претставување, би сакал да ја истакнам онаа на Hannah Pitkin, според која „политичкото претставување едноставно значи повторно да се биде присутен“. Под оваа дефиниција политичкото претставување

подразбира активност со која гласот, мислењето и перспективите на граѓаните ќе бидат присутни во процесите на донесување јавни политики. Само ова ја покажува важноста на политичкото претставување. Претставувањето се случува не само кога политичките актери зборуваат, туку и симболизираат, претставуваат и дејствуваат во име на другите во политичката арена. Накратко, политичкото учество е форма на политичка помош.

Важно е политичкото претставување да постои, односно претставувањето да се трансформира од старите ставови и да не биде симболично (според поделбите на Питкин), туку да биде формалистички и описно, бидејќи описното претставување најмногу се поврзува со маргинализираните групи на граѓани. Политичкото претставување треба да се сфати како посредување, според научната работа на Melissa Williams. Целта на политичкото учество е да се изгради доверба кај политичките претставници. Неопходно е гласот на малцинствата да се слуша во одлучувањето преку нивното политичко учество и претставување.

4. Политичка идеологија на ромските политички партии

По разгледувањето на политичките програми и статuti на ромските политички партии регистрирани во Република Македонија, можам да заклучам дека сите партии имаат горедолу иста политичка идеологија. Нивната идеологија најмногу се заснова на интеграција на ромската заедница во сите сфери во македонското општество и заштита на нивните човекови права и слободи. Партиите се регистрирани за да можат да ги воспостават и заштитат политичките, економските, социјалните, културните, граѓанските, националните и други права и уверувања на нивните членови, загарантирани со Уставот на Република Северна Македонија, Законот за политичките партии и со други закони. Партиите мора да обезбедат учество во процесот на донесување политички одлуки на државно ниво и на локално ниво. Исто така, членовите на партијата треба да учествуваат во процесот на избор на пратеници во Собранието на Република Северна Македонија и во советите на единиците на локалната самоуправа.

Партиите можат да коалицираат или да воспостават различни видови соработка со други политички партии и можат да воспостават меѓународна соработка со политички партии и други организации од други држави, согласно со законот, доколку имаат блиски програми и политички цели. Исто така, партиите можат да се обединат со други различни политички

партии со кои имаат слични политички цели и програми. Сите ромски етнички партии претставуваат независни политички партии на граѓани на Република Северна Македонија кои имаат право на глас и живеалиште на државната територија и кои слободно и одговорно се определиле да бидат членови на партијата за да можат да ги утврдат политичките цели и задачите на партијата. Ромските политички партии ги имаат следните политички цели и задачи:

- Доследно и целосно остварување на уставните определби за изградба на Република Македонија како суверена, независна, демократска и социјална држава и за зачувување на нејзиниот неделив, неотуѓив и непренослив суверенитет.
- Остварување на континуирани позитивни промени во сите области на општественото живеење во насока на постојан развој и зајакнување на материјалната основа преку заокружување на реформските процеси и приватизација на општествениот капитал, што треба да овозможи изградба на побогато општество и создавање на услови за подобар живот на граѓаните преку нивниот активен работен ангажман.
- Целосно почитување и остварување на уставните начела за слободите и правата на човекот и неговото достоинство.
- Изградба на плуралистичко, праведно, солидарно и демократско општество.
- Остварување на социјална и национална еманципација и еднаквост на сите граѓани.
- Доследно и целосно остварување на уставните и законските начела и решенија за правата и положбата на припадниците на заедниците и во тие рамки и на припадниците на ромската заедница, при што ромските политички партии ќе се залагаат за постојано унапредување и унапредување на статусот и материјална, социјална, образовна, културна и здравствена состојба на Ромите.
- Зголемување на ефикасноста во работата на органите на државната власт и единиците на локалната самоуправа преку интегрирање на претставници од ромската заедница за да се обезбеди вработување.
- Остварување на европската ориентација на Република Македонија и нејзино итно вклучување во евроинтегративните процеси.
- Развивање и унапредување на културната соработка со соодветните организации и институции на Македонците и припадниците на другите заедници кои живеат во

Република Македонија, како и со ромските организации во други земји и политичките партии со слична политичка платформа.

Ромските политички партии се залагаат за државно уредување на Република Македонија како граѓанска држава на рамноправни граѓани кои живеат во неа и во која изворот на суверенитетот и носител на власта е граѓанинот, чијашто слободно изразена волја ја црпи легитимноста на власта и демократската контрола врз работата на нејзините органи, како и врз работата на органите на единиците на локалната самоуправа.

Во согласност со оваа политичка определба, ромските политички партии се залагаат за парламентарен систем и парламентарна демократија како гаранција за создавање на демократска влада и слободно општество, во кое волјата на граѓаните е неприкосновена и директно изразена преку демократски форми и начини. Ромските политички партии се определени за уставните ограничувања во вршењето на власта и за натамошно правно појаснување на функциите и овластувањата на законодавната, извршната и судската власт.

Ромските политички партии ги засноваат своите заложби за демократија, со знаење дека само со меѓусебна толеранција и почитување на разликите во верските и другите убедувања може и треба да се бараат и да се надминат сите противречности во општеството и дека со демократски средства и методи во институциите на системот на ниво на Република и во единиците на локалната самоуправа.

Поаѓајќи од функциите и надлежностите на органите на државната власт и единиците на локалната самоуправа, ромските политички партии се залагаат за доследно и целосно остварување на неприкосновеното уставно и законско право на граѓаните да избираат и да бидат избрани за пратеници, градоначалници и членови на совети во единиците на локалната самоуправа и нивното право на слободно организирање политички партии и здруженија на граѓани. За таа цел, ромските политички партии предлагаат свои кандидати на изборите за пратеници во Собранието на Република Северна Македонија, за градоначалници и за членови на советите на единиците на локалната самоуправа.

На парламентарните и на локалните избори, ромските политички партии ќе се залагаат за обезбедување на соодветна застапеност на ромската заедница во Собранието на Република Северна Македонија и во советите на единиците на локалната самоуправа. На изборите за претседател на Републиката, ромските партии ќе предложат свој кандидат или ќе го поддржат кандидатот за кого нивните органи ќе оценат дека со оглед на неговите

политички определби и потврдени резултати во пракса ќе придонесе за реализација на основните цели и задачи на партиите и правата и интересите на ромската заедница.

Во подготовките за предлагање на кандидатите за пратеници, градоначалник и членови на советите на единиците на локалната самоуправа, во зависност од специфичните услови, а заради остварување на своите цели и задачи, ромските политички партии ќе утврдат дали и со кои политички партии ќе предложат заеднички кандидати. Врз основа на резултатите од парламентарните и од локалните избори, партиите ќе утврдат дали и со кои политички партии ќе влезат во коалиција за заеднички настап во Собранието на Република Северна Македонија, односно во соодветните совети во единиците на локалната самоуправа имајќи го предвид остварувањето на нејзините политички, програмски и статутарни определби.

Во согласност со Уставот на Република Северна Македонија, ромските политички партии ќе се залагаат за соодветен број Роми (министри, заменици-министри, потсекретари, помошници советници и други раководни работници), како и соодветен број на стручни и административни службеници Роми, да бидат избрани или именувани во органите на државната власт. Ова особено е нагласено во политичката програма на Партијата за интеграција на Ромите - ПИР која смета дека тоа е неопходен услов за реализација на уставните начела за еднаквост на припадниците на заедниците и за нивна афирмација во пракса.

Ромските политички партии се залагаат за создавање на економски, политички и правен систем, во кој ќе се гарантираат социјалните, граѓанските, политичките и културните права на човекот и граѓанинот. Во таа смисла, ромските партии ги сметаат за неотуѓиви и неприкосновени човековите права на живот, слобода, имот и безбедност, кои се загарантирани со Уставот на Република Северна Македонија и го поддржуваат принципот на еднаквост пред законот, без разлика на националната, верска, политичка и социјална положба.

Ромските политички партии се решени да го гарантираат правото на слободно мислење, непречено изразување на идеи и слобода на вероисповед и се против политичкото организирање и дејствување насочено кон кршење на правата и слободите на човекот и граѓанинот и поттикнување национална и верска омраза и културна нетрпеливост. Имајќи предвид дека правата и слободите на граѓаните се условени од меѓународните односи,

ромските партии сметаат дека меѓународната, верската и културната толеранција е еден од основните услови за стабилноста на Република Северна Македонија.

Затоа, ромските политички партии се дефинирани за Република Северна Македонија како држава на рамноправни граѓани и како заедничка татковина на македонскиот народ и на припадниците на заедниците кои во неа живеат рамноправно и ги остваруваат своите права и слободи. За таа цел, ромските партии се залагаат за создавање услови во Републиката кои ќе овозможат владеење на правото и спречување на национална и верска омраза и дискриминација по која било основа. Ромските политички партии се дефинирани за почитување на човекот и граѓаните, за слободно изразување на нивната национална и верска припадност и за гарантирање на нивната еднаквост пред Уставот и законите, без разлика на национална, верска, политичка, социјална и друга припадност, како и за зачувување и изразување на сопствениот национален идентитет, употреба на јазикот, културното наследство и обичаите, во согласност со Уставот и со меѓународните конвенции и стандарди. За доследна и целосна реализација на наведените определби, ромските партии се залагаат за изградба на систем за ефикасна заштита и унапредување на правата на заедниците преку воспоставување нормативни механизми кои ќе го спречат нарушувањето на нивниот национален, културен, образовен, социјален и севкупен општествен развој.

Ромските политички партии ја поддржуваат определбата да се изгради модерен и ефикасен систем на пазарна економија, кој обезбедува динамичен севкупен развој и во кој секој човек со својата работа, знаење, претприемништво и способност обезбедува пристоеен животен стандард. За таа цел, ромските партии се залагаат за конкуренција во економскиот систем како услов за постојано зголемување на општествениот производ и адаптација на производството на барањата на пазарот и на современиот технички напредок, што треба да овозможи благосостојба на поединецот и на општеството и поправедна распределба на општественото богатство. Ромските партии, исто така, ја поддржуваат определбата да се трансформира сопственичката структура, да се задржи државната сопственост во области каде пазарниот механизам не е најефикасен и да се ангажира во создавање поволни услови за бизнис и за побрз развој на економски неразвиените области и општини во Републиката, како и определби за реформи и за изградба на современ даночен и банкарски систем и за стабилна и конвертибилна парична единица. Ромските политички партии се залагаат за намалување на невработеноста преку создавање повожности за работодавачите преку

даночни олеснувања, преку обезбедување микрокредити со поволни услови за започнување семеен бизнис, односно самовработување. Ромските партии се залагаат за зајакнување на поддршката во основањето на малите и средни претпријатија, преку обезбедување поволни кредитни линии.

Ромските политички партии се залагаат за создавање материјални, организациски и други услови за унапредување на социјалната, здравствената, станбено-комуналната и урбаната политика, со цел да се обезбеди континуитет во остварувањето на правата на граѓаните во овие области. Тргувајќи од фактот дека Ромите го претставуваат пропорционално најголемиот дел од социјално загрозените граѓани во Републиката, ромските партии се залагаат за подобрување на нивната социјална положба не само преку зголемување на социјалната помош, туку пред сè преку создавање услови за нивно продуктивно вработување и обезбедување егзистенција преку работа. За таа цел, ромските политички партии се залагаат за изградба на производи и преработувачки капацитети во областите каде што живеат голем број Роми, преку инвестирање на средства од државата и од меѓународни организации и институции, со што постепено би се надминал проблемот со пропорционално највисоката стапка на невработеност на Ромите.

Со оглед на тоа што смртноста кај Ромите е пропорционално на највисоко ниво, а нивниот животен век е најкраток поради лошите материјални услови како резултат на невработеноста и крајно неповолните хигиенски услови во кои живеат мнозинството Роми, ромските политички партии се залагаат за надминување на овие проблеми преку преземање мерки за подобрување на здравствената заштита и хигиенските услови за живеење во деловите од градот каде Ромите живеат во посебни населби, главно во супстандардни семејни станбени згради и во кои речиси и да нема инфраструктурни објекти (водовод, канализација, улици, осветлување итн.). За решавање на овие проблеми, ромските политички партии се залагаат за поголема вклученост на надлежните државни и општински власти за да се создадат материјални и други услови за нивно создавање. Во таа смисла, партиите инсистираат на урбанизација на населбите во кои живеат Роми, да се решат основните инфраструктурни проблеми во нив и да се одобрат поволни кредити за адаптација на постоечките, односно за изградба на нови станбени згради и станови за Ромите, како основна претпоставка да се подобрат севкупните услови за живеење.

Во согласност со исклучителното значење и влијание на културата за духовен развој, за афирмација и зачувување и потврдување на националниот идентитет и посебност на секој народ и заедница, ромските политички партии се залагаат за негување и натамошен развој на културните вредности и традиции на сите припадници на националните заедници и за нивна промоција преку културно-уметнички организации, институции и манифестации во сите средини во кои живеат и нивно претставување пред јавноста во земјата и во светот. Заради поблиско меѓусебно запознавање и зближување и промовирање на културните активности на ромската заедница, ромските политички партии се залагаат за интензивирање на соработката меѓу културно-уметничките друштва и другите културни институции на Ромите од Република Северна Македонија и од други земји. Ромските партии се залагаат културните активности и манифестации на Ромите да се поттикнуваат и поддржат со државни ресурси.

Од ромските политички партии, главно Партијата за интеграција на Ромите има приоритетни задачи и цели во областа на образованието, а тие се следните:

- Целосно вклучување на децата од ромската заедница во основното образование.
- Воведување на факултативна настава по ромски јазик во основното образование со намера да се изведува настава по ромски јазик во основните училишта каде што има услови за образование на паралелки на деца од ромската заедница.
- Едукација на млади од ромската заедница во средните образовни училишта и факултети во сите области со цел создавање интелектуалци од редовите на Ромите.
- Стандардизација на ромскиот јазик преку формирање на посебна група во рамките на Институтот за македонски јазик, чија задача ќе биде да работи на подготовка на учебници на ромски јазик за основно образование и изработка на македонско-ромски речник.

За да се афирмира ромскиот јазик и ромската култура во јавноста, како и да се подобри информираноста на припадниците на ромската заедница, ромските политички партии се залагаат за емитување повеќе програми на ромски јазик во рамките на МТВ, за промоција на радио и ТВ-активности на ромски јазик и за издавање весник на ромски јазик.

Поглавје II

5. Методолошка рамка

5.1. Проблем на истражување

Со проблемот на истражување настојваме да го одредиме политичкиот систем на државата и како тој овозможува учество на ромската заедница во одлучувањето и нејзина интеграција. Оттука, како што беше дискутирано подетално во претходните поглавја, ова истражување разви две цели. Првата беше да се истражи политичкиот систем и да се направи увид каков систем е Република Македонија, дали системот има повеќе елементи на либерална демократија, мултикултурна демократија, консоцијална демократија или етничка демократија? Додека втората цел беше да се истражи интеграцијата и политичкото учество на Ромите, како и колку таа директно или индиректно влијае врз меѓуетничките односи во земјата.

Сметаме дека квалитативните методи се посоодветни при служењето на целите на истражувањето, поради што фокусот е ставен на нив. Според сугестиите на истражувачките прашања, ова истражување се обидува да направи длабинска анализа, врз основа на искуствата, мислењата, целите, ставовите, перцепциите, активностите на лицата вклучени во областа на политичкото учество и интеграција на Ромите во општеството или како директни носители на одлуки и креатори на политики и експерти во македонското општество. „Квалитативното истражување е возбудливо и важно. Тоа е наградувачка активност бидејќи не ангажира со работи кои се важни, на начини кои се важни. Преку квалитативно истражување можеме да истражиме широк опсег на димензии на општествениот свет, вклучувајќи ја текстурата и ткаењето на секојдневниот живот, перцепциите, искуствата и идеите на нашите учесници во истражувањето, начините на кои функционираат општествените процеси, институциите, работата на дискурсот и важноста на значењата што ги создаваат. Сето ова можеме да го направиме квалитативно, користејќи методологии кои ја слават длабочината, нијансите, контекстот и мултидимензионалноста“ (Mason, 2002).

Имајќи предвид дека квантитативните методи, како што се прашалниците и анкетите, даваат поопшта слика за општествената реалност во однос на прашањата за истражување, тие би се покажале недоволни за да обезбедат длабинско разбирање и перспектива на поединците вклучени во феномените што се истражуваат. Исто така, постојат доволно

секундарни студии за истражување на јавното мислење (Denel, 2009; Hub Van Barr, 2011; Angelovic, 2000; Klimova, 2002; Pajic, 2012) за клучните прашања кои се опфатени во оваа теза, па оттука дополнителните квантитативни податоци не би биле каков било автентичен придонес. Иако квалитативните методи за собирање податоци често се критикуваат дека не се репрезентативни за поголема популација поради малите примероци што ги користат, „сепак овие типови методи имаат големо епистемолошко значење за објаснување и разбирање на сложените односи“ (Paјanovikј, 2010).

Со усвојување на квалитативни истражувачки методи за собирање податоци, ова истражување е наменето да биде дизајнирано како „течно и флексибилно истражување“ (Mason, 2002). Истражувањето има херменевтички пристап бидејќи има за цел да ја истражи интеграцијата на Ромите и политичкото учество во земјата, а има и длабинско разбирање. Оттука, сметам дека студијата на случај како истражувачка стратегија се чини дека е соодветна алатка која ги поддржува истражувачките мотиви на ова истражување. Во овој случај, студијата на случај не служи само како стратегија за истражување. Во ова истражување, студијата на случај служи и како стратегија за опис и објаснување, во обид да се одговори на прашањата за истражување во одреден контекст. Имајќи ги предвид прашањата од истражувањето, ова истражување опфаќа студија на случај за интеграцијата и политичкото учество на Ромите во Република Македонија и нејзиното влијание врз определувањето на општествениот систем на државата. Целта на спроведувањето на студија за случајот на Македонија е да се истражи интеграцијата и политичкото учество на ромската заедница во мултиетничко општество, каде што треба да се набљудуваат и проучуваат карактеристиките на различните типови на демократии со цел да се даде преглед на општествениот систем на земјата.

Студијата на случај е подготвена со помош на 3 индикатори кои сакавме да ги истражиме. Станува збор за интеграција, идентификација и политичко учество. Иако посебен акцент е ставен на Ромите, ќе ги споредиме со другите групи во земјава бидејќи Македонија има мултиетнички карактер. Ја истражуваме социјалната, образовната и структурната интеграција. Идентификацијата како индикатор ќе ни даде слика за идентитетот на ромската заедница во Македонија, дали Ромите се сметаат себеси прво за Македонци, а потоа за Роми? Дали им е поважен националниот или етничкиот идентитет? Дали се поистоветуваат со државата или стриктно со етничката група?

Иако ова истражување првично има истражувачки карактер, сепак ги прикажува постојаните теории за меѓународната политика и безбедност на малите земји со мултиетнички карактер. Целта на користењето на овие теории е да се оцени дали тие нудат објаснување за односот и интеграцијата на етничките заедници во мултиетничка држава, откако ќе се споредат со емпириска студија на случај. Во исто време, студијата на случај ќе покаже дали етничките конфликти во земјата се успешно менаџирани. Покрај теоретскиот модел, воден од истражувачките прашања, ова истражување го користи и индуктивниот пристап. Пристапот „оди од дното нагоре“, кој гради пошироки теми со ставовите на учесниците и тие генерираат теорија со која темите се меѓусебно поврзани (Dimitrov, 2019). Затоа, фокусот на ова истражување е од индуктивен карактер, бидејќи има за цел да создаде пошироки теми преку перцепцијата на поединците.

5.2. Предмет на истражување

Предмет на истражување на оваа дисертација е научна дескрипција и анализа на теоретско и практично разбирање на состојбите на политичките партии на малцинските групи и нивното учество во одлучувањето на високо ниво со посебен акцент на ромското малцинство во Македонија. Ги анализираме извештаите на ОН, Советот на ЕУ, ОБСЕ, Европската комисија, Европската комисија против расизмот и нетолеранцијата и одговорите од интервјуата со ромските политички лидери, интелектуалци и државни функционери.

Посебен предмет на истражување е системот на Република Северна Македонија, каде што се анализира дали системот претставува либерална демократија, консоцијална демократија или етничка демократија. Го анализираме Уставот на Република Македонија и го анализираме Охридскиот рамковен договор, фокусирајќи се на индивидуалните и колективните права на малцинствата со посебен акцент на ромската заедница во земјата. Истражувањето ги испитува двата аспекта поврзани со интеграцијата на Ромите, социоекономскиот аспект и политичките влијанија. Истовремено, ќе согледаме колку државата и со какви механизми ги ублажува или не ги ублажува етничките тензии поврзани со ромската популација.

Политичката и социјалната дискриминацијата кон ромското малцинство е исто така прашање на истражување со фокус на дискриминацијата кон ромските интелектуалци.

Европската комисија во своите извештаи става посебен акцент на напредокот на Република Македонија, особено во подобрувањето на човековите права на Ромите, посветувајќи особено внимание на Ромите како ранлива група.

5.2.1. Истражувачки прашања

Во делот подолу следува дискусија за релевантноста на индикаторите. Еве ги следните важни прашања: Каква е интеграцијата на Ромите во македонското општество? Дали постои соодветен степен на социјална, структурна и образовна интеграција? Дали промените што се случуваат во македонското општество со етничката идентификација носат одредени нивоа на конфликти или постојат механизми со кои се постигнува мирно регулирање на промените што се случуваат во длабоко поделените општества? Како се гледаат Ромите себеси, дали се прво Македонци, а потоа Роми или се гледаат само како Роми?

5.2.1.2. Интеграција

Интеграцијата е чин со кој одредени делови се спојуваат и истите делови стануваат дел од една целина. Интеграцијата во социологијата се користи како концепт кој опфаќа различни полиња како социјална, структурна и образовна интеграција. Социјалната интеграција е општествен процес кој ги вклучува маргинализираните групи во општеството.

Социјалната интеграција се заснова на социјалната еднаквост и го истражува човечкиот развој. Крајната цел на овој тип на интеграција е социјалниот развој, што значи дека секој поединец со своите права и обврски ќе има активна улога во општеството во кое живее. Структурната интеграција ја проучува етничката нееднаквост на пазарот на трудот и нејзините основни причини како што се дискриминацијата, човечкиот и социјалниот капитал. Образовната интеграција е процес кој ги обединува сите нивоа на образование со цел да обезбеди поучна интеграција која ќе обезбеди поголема вклученост на возрасните во општеството.

Ако ја споредиме социјалната интеграција со другите видови интеграција, ќе видиме дека социјалната интеграција повеќе се фокусира на степенот до кој имигрантите ги прифаќаат локалните обичаи, социјалните врски и секојдневните обичаи. Ова најчесто се мери преку социјалните врски, јазикот, како и преку мешаните бракови (Vigdor, 2008).

Најчест показател што се користи за социјална интеграција е социјалната мрежа (вмрежување), која се однесува на врските што припадник на една етничка група ги има со другите групи во општеството. Некои истражувачи го користат вкупниот број пријатели од други етнички групи како мерка, други истражувачи ја користат фреквенцијата на интеракција со пријателите како мерка (Nessler, Gomez Gonzales and Dietl, 2019).

5.2.1.3. Идентификација

Идентификацијата е психолошка ориентација на самиот себе во однос на нешто (личност, група) што резултира со чувство на блиска емоционална асоцијација. Многу луѓе добиваат чувство на позитивна самодоверба од нивните идентитетски групи, кои го промовираат нивното чувство за заедница и припадност. Во нашиот случај се работи за идентификација на Ромите во Република Македонија. Како се идентификуваат? Дали нивниот главен идентитет е етнички Роми? Или се идентификуваат главно како македонски Роми, прво Македонци, а потоа Роми? Ова е за тоа кој идентитет им е поважен, национален или етнички? Дали чувствуваат дека припаѓаат на државата? Дали се гледаат себеси само како Роми?

5.2.1.4. Политичка партиципација

Политичкото учество може лабаво да се дефинира како активности на граѓаните кои влијаат на политиката. Уште од познатиот погребен говор на Перикле (431 пр. н. е.), политичарите и научниците го истакнале уникатниот карактер на демократијата, нагласувајќи ја улогата на обичните граѓани во политичките работи. Досега, листата на партиципативни активности стана практично бесконечна и вклучува акции како што се гласање, демонстрации, контактирање со јавни службеници, бојкотирање, присуство на партиски митинзи, објавување блогови, волонтирање, потпишување петиции итн. Политичкото учество е релевантно за секој политички систем, но тоа е незаменлива карактеристика на демократијата: „Каде што малкумина учествуваат во одлуките, има малку демократија; колку повеќе учество во одлуките, толку повеќе демократија има“ (Verba& Nie, 1972, стр. 1).

5.3. Цели на истражувањето

Општата цел на ова истражување е да се добие увид во процесот на политичко учество и неговите специфики особено тешкотиите со кои се соочуваат етничките политички партии на национално ниво. Исто така, истражувањето треба да ја испита состојбата со ромските политички партии и нивното учество во креирањето политики.

1. Целта на истражувањето е политичкиот систем на Република Македонија, каде што испитуваме дали системот има повеќе елементи на либерална демократија, консоцијална демократија или етничка демократија.
2. Карактеристиките на балканските држави и општества, во споредба со западните и нордиските општества во однос на политичкото учество на малцинските групи вклучувајќи ги Ромите, се различни и специфични. Направив студија на случај на Република Македонија за да испитам како малцинските групи практикуваат политичко учество и како Ромите се соочуваат со овие предизвици.
3. Целта е да се најде и анализира дали некои примери/модел на политичко учество се повеќе или помалку успешни и би можеле да бидат корисни во различни мултикултурни средини на централно ниво.

5.4. Очекувани резултати

Истражувањето треба да ја согледа состојбата на политичките партии од ромското малцинство во Република Македонија, системите за нивна заштита, правата на ефективно политичко учество, еднаква застапеност и уставни гаранции, дискриминација кон ромските интелектуалци, почитување на обврските кои произлегуваат од Охридскиот рамковен договор од 2001. Истражувањето треба да ја препознае интеграцијата на Ромите со мнозинството, да ја согледа социјалната положба на Ромите, промовирањето на позитивна дискриминација кон Ромите и позитивниот и негативниот ефект што произлегува од тоа и обврските кои произлегуваат од Рамковниот договор. Резултатите ќе го покажат и типот на општествениот систем во Македонија. Сметам дека истражувањето е важно за Македонија поради аспирациите на Македонија за влез во Европската Унија, а исто така предметот на истражување претставува неистражена област.

6. Теоретска рамка

6.1. Претходни истражувања

Македонија е еден од најновите, но сигурно не и последниот пример на поделено општество кое се стреми да го зачува својот интегритет како неделив ентитет. Таа е нова независна држава со кратко и нестабилно наследство на државност. Тоа е општество длабоко поделено по етнички, верски, социјални и политички/идеолошки линии, земја која е внатрешно и надворешно оспорувана. Република Македонија ја стекна својата целосна независност во 1991 година преку федерален аранжман со многу консоцијални карактеристики. Тоа беше пред сè колапсот на Југославија, по една деценија на нефункционална поделба на моќта меѓу нејзините шест конститутивни републики, што го постави контекстот за доаѓањето на новата држава. Така, пошироката слика од која произлезе независна Македонија, едвај даваше причина за оптимизам. Од самиот почеток од 1991 година, се чинеше тешко веродостојно дека консоцијалниот модел ќе функционира. Земјата беше соочена со конфликт помеѓу мнозинството етнички Македонци и најголемото малцинство, Албанците. Нивните перцепции не само за земјата, туку и за целиот процес на распаѓање на Југославија нагло се разидоа. Додека Македонците сметале дека е замисливо земјата да прогласи независност во рамките на границите и со структурата наследена од Југославија, Албанците во Македонија (и во Косово), го гледале распадот на Југославија како можност за отцепување (Angelov, 2004).

Во текот на целиот тек на 1990-тите, како поради геополитичките околности, така и поради континуираната демократизација во самата држава, Македонија остана релативно мирна, без некои значајни насилни меѓуетнички конфликти. Но, на политичко ниво имаше многу превирања и постојани пазарења меѓу политичките елити на Македонците и Албанците. Континуираната игра со нулта сума на давање и земање помеѓу политичките претставници на двете заедници беше таа што продуцираше де факто консоцијален систем на владеење. Овој модел беше воведен од првата влада во 1990 година. Пропорционалноста, големите владини коалиции и правото на вето на малцинствата како клучни инструменти на консоцијалниот модел постепено беа воведени во формалниот и неформалниот поредок на земјата. Законските и практичните случувања се засноваа на консоцијалниот концепт на управување. Сепак, ни тоа не спречи уште една појава на балканско насилство во 2001 година.

Искуството на Република Македонија со консоцијализмот ги потврдило недостатоците на овој општествен модел - дека правото на вето што се користело од малцинствата предизвикува ќор-сокак во владините размислувања. Така, ефективноста на владата, еден од основните принципи на демократијата, е намалена. Следствено, Република Македонија во текот на 1990-тите трпела постојани оптоварувања. Таканареченото „албанско прашање“ секогаш се ставало на самиот врв на политичката агенда. Малку простор бил оставен за спроведување на другите сегменти од општествените реформи и малку простор за подобрување на другите малцинства во државата.

Друг аспект на теоријата за консоцијална демократија е принципот на пропорционалност, кој има за цел правична распределба на моќта. Теоретски, треба да обезбеди еднаква застапеност и учество на сите сегментни групи. Во Република Македонија, како и во многу други поделени општества, пропорционалната застапеност им гарантирала на малцинствата можност да обликуваат политики и на национално и на поднационално ниво. Поконкретно, овој принцип сугерирал дека пропорционалноста мора да биде стандарден принцип за политичко претставување, вработување во државните служби и распределба на јавните средства. Сепак, иако ова може да се смета за навистина демократска одлика, има проблеми, бидејќи пропорционалноста, распределбите засновани на квоти и дупликатите во државната служба и во јавното финансирање служат само за интензивирање на сегрегацијата по етничка линија. Во случајот со Република Македонија, тоа се покажало дека е така. Со воведувањето на афирмативната акција, македонското општество станало уште повеќе „етнизирано“ и поларизирано по етничка линија.

Треба да се прашаме дали насоката на Македонија кон уште подлабок и поформализиран консоцијализам по конфликтот во 2001 година беше вистинскиот пат по кој требало да се оди. Консоцијацискиот пристап ја институционализира етничката сегментација во самата држава, а тоа претставува проблем кога се воведува во општества со длабоко ниво на сегрегација, како во Република Македонија. Плуралистичкиот пристап е тој што негира државата и државните институции да бидат дефинирани со етнички термини. Плуралистичкиот или граѓанскиот пристап е ориентиран кон отвореност и учество. Консоцијациските пристапи се во најдобар случај елитистички, а во најлош случај имаат антидемократски карактер. Конфликтот во Македонија од 2001 година го докажа тоа, на почетокот конфликтот беше внатреалбански, каде тогашната актуелна албанска политичка

елита жестоко ги критикуваше бунтовниците, кои претставуваа нова, необична албанска политичка структура, која доаѓала од дијаспората и била надворешно поддржана од Косово (Angelov, 2004). Консоцијациската демократија не е начин на работа што треба да се земе здраво за готово. Таа почива на претпоставката дека политичките елити на заедниците во мултиетничките држави сакаат да развијат таков демократски модел на државата и уште поважно, искрено да се стремат кон заедничка држава.

Ванковска (2014) смета дека бројот на критички забелешки на сметка на коцензуалната и особено на консоцијациската демократија е пропорционален на заложбите за нивна практична примена. За главни забелешки се сметаат следните: -отсуство на центар со кој би се вршела заштита и промоција на општиот интерес и единството на земјата; -постоење на концентрација на моќ по хоризонтална и вертикална линија која отвора простор за неодговорности и партизација на системот; -постоење на слаба и немоќна опозиција и елиминација на политички натпревар; -отсуство на победници и губитници со постоење на голема коалиција во која седат постојано исти победници; -тајните и дипломатски преговори меѓу елитите ја мистифицираат политиката и ја прават нетранспарентна.

6.2. Политики кон етничките малцинства

6.2.1. Либерална демократија

Либералната демократија првично била дефинирана како форма на владеење што се карактеризира со репрезентација, владеење на правото, распределба и рамнотежа на моќта. Таа станала основен столб на модерните општества во седумнаесеттиот и осумнаесеттиот век, а теоретичарите на социјални договори обезбедиле идеолошка аргументација за да ја рационализираат предноста на демократските институции над сите други форми на владеење. Демократијата што ја конципирале, генерално, предвидува општество во кое се гарантирани еднакви граѓански права, конфликтите се решаваат со рационални аргументи и јавните доблести се водечки во општеството (Dahrendorf, 1990).

За да биде легитимна, демократијата бара на сите граѓани да им се овозможат еднакви можности да размислуваат за решенија додека не се постигне договор, во многу случаи, преку владеење на мнозинството. Инспирирана од принципите на класичниот либерализам, оваа конфигурација на власт смета интересите на поединците да бидат од огромно значење. Смета дека поединецот има рационален капацитет и јасност да определи што е најдобро за

него или за неа (Bobbio, 2003). За време на Француската револуција, Nicolas de Condorcet сугерирал дека неговата ера ја разбира слободата на начин на кој старите не ја сфаќале слободата, станала сфатена како слобода на волјата, способност да се избере религија, вистина и личен животот. Следствено, бидејќи легитимноста на која било конститутивна власт се заснова на гаранцијата и заштитата на тие слободи, владата мора да се усогласи со индивидуалните интереси.

Тешко било воспоставувањето и одржувањето на либералната демократија во земјите во развој. Ова е поврзано и со идејните фактори - отсуството на либерална традиција пред изборната мобилизација и структурните услови - распространетоста на масовна мобилизација заедно со идентитетот, а не со класните расцепи. Според Rodrick (2016), за да се разбере зошто либералната демократија е толку редок свер, корисно е да се разгледаат околностите под кои земјите прават транзиција од автократија во демократија. Обемната литература во политичките науки и политичката економија за демократските транзиции има тенденција да се фокусира на два вида процеси. Првата е поврзана со поделбите во елитата и пазарењето. Кога елитата е поделена и тешко се координира, демократијата може да се појави како систем на поделба на власта. Вториот е поврзан со борбите меѓу неелитите и елитата. Кога елитите повеќе не можат да ги контролираат неелитите, тие можеби претпочитаат да им дадат глас на неелитите наместо да се соочат со изгледите за политичка нестабилност и масовен бунт. Демократските населби што ги создаваат таквите транзиции веројатно нема да бидат либерални. Тоа е затоа што примарните корисници на либералната демократија наспроти изборната демократија се обесправените малцински групи кои имаат мала моќ во двата вида населби. Елитите сакаат да ги заштитат своите права на сопственост пред сè. А потоа, доминантните групи во неелитата (мнозинството) сакаат изборни права за да можат да избираат политики по свој вкус. Етничките, верските или идеолошките малцинства кои најмногу би имале корист од недискриминацијата ретко ќе седнат на преговарачка маса. Политичката логика на демократизацијата произведува изборна, а не либерална демократија. Вистинската загатка не е дека либералната демократија е толку ретка, туку дека таа воопшто постои (Rodrick, 2016).

Francis Fukuyama (1994) се потпира на две дополнителни карактеристики на либералната демократија, имено промовирање на културата на толеранција и зачувување на разликата јавно/приватна во неговиот рецепт за избегнување на насилството кон кое мисли дека национализмот и други такви движења базирани на групација се стремат. Тој не се залага за искоренување на национализмот, но мисли дека тој може да биде безопасен ако е калеман со либерална толеранција. Ова се постигнува доколку национализмот „се турка во доменот на приватниот живот и култура, наместо да биде политизиран и да се направи основа на законските права“ (Fukuyama, 1994). Пристап кој оди подалеку од ова е оној на Russell Hardin (Hardin, 1995), кој е скептичен за тоа колку може да биде бениген национализмот или која било друга форма на групна идентификација. Почетните групни идентификации се обично безопасни и, всушност, рационални за теоретичарот за социјален избор Hardin, бидејќи тие ги координираат напорите меѓу инаку личен интерес. Но, штом ќе се „координираат на групи“, поединците добиваат удел во одбраната на својата група против другите, вклучително и со превентивни напади, и тие се подложни на манипулација од водачи на воинствени групи. Грижите на Hardin за групната идентификација сугерираат решение за конфликтот што му се допаѓа на либерално-демократскиот индивидуализам. Една верзија на таквата жалба е дека групните конфликти ќе се избегнат доколку луѓето ги интернализираат универзалните либерални вредности за почитување на индивидуалната слобода или автономија. Fukuyama го изразува ова гледиште во своето објаснување за релативното отсуство на војување меѓу либерално-демократските држави дека тие „ги споделуваат меѓусебните принципи на универзална еднаквост и права, и затоа немаат основа за да ја оспорат меѓусебната легитимност“ (Fukuyama, 1992).

Главното обвинување на теоретичарите кои се занимаваат со причините и одговорите на угнетувањето е дека напорите за апсење или поништување на системската дискриминација се блокирани во либералната демократија поради нејзината формалност и нејзиното ограничување на демократската политика на јавна област. Луѓето можеби имаат формално право да се кандидираат за јавна функција и да бидат заштитени од отворена и намерна дискриминација, но дел од она што го прави угнетувањето структурно е недостатокот на неформални ресурси неопходни за ефективно искористување на овие права. Со ограничување на политиката на јавното царство на формални права и процедури, понатаму се тврди дека либералните демократи оставаат недопрени приватни области како што се

хиерархиски структурираното работно место и патријархалното семејство каде што се раѓаат и одржуваат угнетувачките институции, навики и ставови.

Конечно, можно е да се одржи либералната демократија ако нема јасно мнозинство и ако ниту една група која може да се идентификува не може да се надева дека ќе ја задржи власта на неодредено време. Стимулациите за повторени игри тогаш може да одржат режим на умереност и толеранција: секоја група ги почитува правата на другите од страв дека и таа може да стане малцинство еден ден. Ваквите „моди вивенди“ се кривки поради повеќе причини. Успешните политички лидери можат да создаваат и одржуваат мнозински владини коалиции дури и кога општеството е поделено со повеќекратни, меѓусебни расцепи. Таквите лидери ќе бидат помалку загрижени за правата на групите надвор од коалицијата, дури и кога природата на коалицијата ќе се промени со текот на времето. Либералната демократија во континентална Европа, барем до повоениот период, била кривка делумно поради тоа што расцепите на идентитетот (засновани на религија, етничка припадност или јазик) се натпреваруваа со припадностите засновани на приход и класа. Либералните демократи славно се соочуваат со „парадокс на толеранција“. Ако либералната држава е онаа која фаворизира толеранција на стремежот на луѓето за алтернативни добра на алтернативни начини, тогаш како може да избегне толерирање цели или начини на нивно следење што се во спротивност со самите либерални вредности? Овој проблем не дозволува лесно решение од либерално-демократски рамки. Да се одржи дека луѓето треба да бидат слободни сè додека нивната слобода не ја ограничува слободата на другите, би било премногу сериозно да го ограничи опсегот на плурализмот, поради распространетоста на конфликтите. На пример, ако нема доволно позиции на одредено работно место за сите што сакаат да се вработат таму, слободата на некои луѓе да имаат работа на тоа работно место неизбежно ќе ја ограничи истата слобода за некој друг. Да се прогласат незаконски такви ситуации би било глупаво, а за неуспешните кандидати би било мала удобност да се расправаат дека барем нивната слобода да аплицираат за работа не била во конфликт со онаа на успешниот кандидат. Понекогаш се смета дека либералното општество треба да биде толерантно кон сите стремежи кои не ја поткопуваат самата либерална толеранција.

6.2.2 Мултикултурна демократија

Културната различност, или мултикултурализмот е политички и социјален одговор на општествената ситуација во која не постои консензус за единствена национална култура која треба да го интегрира плуралното и етноцентричното општество. Иако нашироко се смета дека мултикултурализмот се заснова на еднаквост, толеранција и препознавање на различностите, различни автори имаат различни поими за тоа кон што тој треба да се стреми. Sheila Banhabib (2002) смета дека неговата цел треба да биде културниот дијалог, додека Yael Tamir (1993) ја смета идејата за „правото на култура“. Jacob Levy (2000) смета дека целта на мултикултурализмот е избегнување на ригидност, додека според Taylor (1994) целта е во потребата поединците да ги препознаат автентичните идентитети. Според други автори, целта на мултикултурализмот е предуслов за индивидуална автономија (Kymlicka, 2003), или идејата за толеранција како таква (Kukatas, 2003). Vikhu Parekh (2000), сепак, тврди дека мултикултурализмот не е политичка доктрина со програма или филозофска теорија за човекот и светот, туку повеќе перспектива на хуманиот (човечки) живот. Тој вели: „Мултикултурализмот се однесува на правилната врска/односите - соодветните услови за односите меѓу различните културни заедници“.

Оттука, мултикултурализмот најчесто се поистоветува со културните разлики и претставува модел во кој културата и културниот идентитет стануваат инструменти за постигнување политичка легитимност и влијание, така што може да се зборува за мултикултурно општество само кога има културна плуралност во едно општество и во една држава. Мултикултурното општество е општество кое се карактеризира со културна различност или „културен плурализам“, со атмосфера на меѓусебно почитување и толеранција што подразбира прифаќање на легитимните форми на различност и на тој начин поттикнува опстојување на различни групи кои се одликуваат со нивните сопствени културни карактеристики. Впрочем, културната различност, како долгорочен соживот и заедничко градење на општеството, се остварува преку демократизација на целото општество. Можеби ова го унапредува ставот дека мултикултурализмот, на одреден начин, им помага на либералните демократии дополнително да се демократизираат.

Фрчкоски (2010) ги дефинира мултикултурните општества како „општества во кои културниот плурализам станува доминантен и повеќеслоен - на локално ниво во форма на микрозаедници, како начин на живот, а на професионално и на глобално ниво, тој посредува

на политичката сцена“. Значи, за да се обезбеди правда за националните малцинства, треба да се изврши транзиција од национална држава во мултинационална држава и од исклучителни надлежности кон преклопувачки надлежности. Исто така, неопходно е да се продолжи со воспоставување на институции за етнокултурна правда во границите на државата. „Ниту едно мултикултурно општество не може да биде стабилно и енергично ако не се погрижи неговите конституенти да добијат фер признание и правичен дел од економската и политичката моќ. Мултикултурното општество кое е конституирано врз основа на дијалог ја задржува вистината на либерализмот и оди подалеку од неа. Посветен е и на либерализмот и на мултикултурализмот, не привилегира ниту еден од нив и ја насочува логиката на првото преку логиката на второто“ (Parekh, 2000).

Со прифаќање на некоја форма на мултикултурализам, државите им овозможуваат на малцинствата да уживаат во слободен развој и промоција на нивните култури во општеството, а со втемелување на еднаквоста и толеранцијата обезбедуваат еднаков третман за сите граѓани. Очигледно е дека државата треба подеднакво да ги третира сите свои заедници, што не значи идентичен третман. Некои заедници може да ѝ веруваат на државата и да ја овластат да игра активна реформска улога во нивните внатрешни работи, додека други може да имаат спротивно мислење, со што државата ќе остане неутрална во едниот, но не и во другиот случај. Комплексноста на политиката во услови на плурализам во мултикултурните општества се рефлектира во особено различните односи на различните сегменти кон поширокото општество и неговите макроинституции и кон вредностите на кои тие се засноваат, со што се проблематизира поширокиот консензус (Levy, 1997). Според John Rawls, длабоките различности не се „рационални“ и ја раѓаат теоријата за правда во криза. Она што е потребно во таквите општества е демократски режим кој произлегува од консензус наместо опозиција, кој вклучува и не исклучува, и кој се стреми да ја максимизира големината на владејачкото мнозинство, наместо да биде задоволен со тесна консензус демократијата.

Kymlicka зборува за мултикултурализам користејќи ја терминологијата на групните права, осврнувајќи се на законските права што државата им ги дава на членовите на заедницата кои припаѓаат на етничка припадност различна од онаа на мнозинството, но тој јасно ја нагласува важноста на поединецот и неговата слобода, забележувајќи дека групните права не се однесуваат на некој колектив, туку дека корисник на правата е поединецот. Тој

го дефинира либералниот мултикултурализам како „гледна точка според која државите не само што треба да ги поддржуваат граѓанските, политичките и социјалните права на граѓаните, кои се заштитени во сите уставни либерални демократии, туку и да ги прифатат колективните културни права или политики наменети за признавање и да се приспособат на различните идентитети и аспирации на етнокултурните групи“ (Kymlicka, 2007). Во мултикултурните општества, прашањето за прифаќање на различностите останува моќен извор на конфликти, па затоа е неопходно да се најде решение што ќе го замени моделот на доминација со модел на партнерство: со консензуален модел на демократија или консоцијација.

6.2.3. Консоцијална демократија

Најпопуларниот израз „консоцијална демократија“ бил развиен од Љипхарт како алтернативна типологија на центрипеталните и центрифугалните демократии (Lijphart, 1969). Дефиниран како политички режим во кој политичките елити имаат за цел да воспостават политичка култура која се карактеризира со сместување, консоцијацијата теорија тврди дека стабилноста може да се постигне во поделените општества преку усвојување, развој и институционализирање на модел за споделување моќ.

Прво, поделбата на моќта била прикажана како шема поврзана со природата на расцепите и комуналната сегментација во плуралното општество. Второ, консоцијализмот бил директно поврзан со однесувањето на елитата и со она што Љипхарт го нарекува „самонегирачко прошто“. Свесни за основните центрифугални закани, политичките елити можат намерно да создадат канали за соработка и да управуваат со дестабилизирачки структури кои се закануваат да го фрлат системот во непослушните води. Со други зборови, елитите развиваат и интернализираат стратегии за регулирање на конфликтот за да се спротивстават на опасностите од поделба. Трето, консоцијалниот режим е поврзан со минатите модели на договарање и сместување. Така, трендовите за споделување моќ може да се проследат наназад до традициите на преговарање вградени во историјата (Daalder, 1974).

Љипхарт (1977), исто така, има објавено список на поволни фактори за консоцијална демократија што тој сметал дека би требало да се испробаат. Според него, овие поволни услови би можеле да придонесат за генеза и одржување на демократија за поделба на власта,

но дури и да ги нема, моделот би можел да се развие. Овие фактори зависат од бројот на етничките групи, нивната големина и нивниот степен на фрагментација, влијанието на надворешните опасности, сеопфатните лојалности и социоекономските разлики. Консоцијацијата демократија генерално се дефинира во смисла на четири широки уреди за поделба на власта: голема извршна коалиција која застапува различни општествени сегменти, меѓусебно вето кое им овозможува на групите да отфрлаат одлуки кои се штетни за нивните интереси, правила на пропорционалност како владејачки принцип во политичкото претставување, државна служба именувања и распределба на јавни средства и сегментална автономија во образовните, јазичните, културните и правните работи.

Љипхарт тврди дека за демократијата да функционира добро, критично е важно малцинството, особено да биде големо малцинството, да може да очекува да биде вклучено во мнозинството во одреден момент. Ако некоја малцинска група чувствува дека нема шанси да биде дел од мнозинството и затоа нема да може да биде во владината коалиција, односно станува постојано малцинство, тогаш единствениот регрес што го има да ги брани сопствените интереси - кои често групата ги смета за нивни права - може да биде борба на улица, што доведува до социјална нестабилност. Следствено, со цел да се спречи таквата можност, во многу длабоко поделени општества, водачите кои претставуваат различни групи развиваат шеми за да можат малцинските групи да учествуваат во владеењето. Ова е она што Љипхарт го нарекува консоцијална демократија. Тој има пишувано за случајот на Холандија, а потоа го проширил и на други случаи (Ljiphart, 1977).

Љипхарт идентификува неколку механизми кои можат да ги користат лидерите на поделените општества за да ги спречат да се распадат во хаос. Таквите механизми вклучуваат голема коалиција, сегментална автономија и федерализам, пропорционалност и меѓусебно вето. Клучната карактеристика на овие механизми е да се осигура дека малцинството или малцинствата ќе бидат вклучени во процесот на донесување одлуки, особено во областите на политиката кои се сметаат за драги од малцинството или малцинствата. И, со оглед на центрифугалната природа на масовната политика, елитите играат клучна улога во олеснувањето на соработката меѓу различните групи во такво општество.

Љипхарт не ја третира појавата на консоцијална демократија како детерминистичка. Наместо тоа, тој зборува за поволни услови. На пример, тој тврди дека:

- Повеќекратната рамнотежа на моќ е попогодна за консоцијална демократија отколку двојна рамнотежа на моќ или хегемонија на еден од сегментите.
- Присуството на сегментални партии е погодно за консоцијална демократија.
- Помалите држави имаат поголеми шанси да станат консоцијални.
- Вкрстените расцепи и сеопфатните лојалности може да го ублажат конфликтниот потенцијал на расцепите и на тој начин да помогнат во консоцијалните аранжмани.
- Сегменталната изолација е погодна за консоцијална демократија, бидејќи федерализмот може прилично лесно да се примени.
- Претходната традиција на елитно сместување е погодна за консоцијална демократија; и така натаму (Lijphart, 1977).

Консоцијациските модели на застапеност вклучуваат одредби за сегментирана автономија, малцинско вето и блоковска застапеност и, според истражувањето, се поврзани со пониски нивоа на етнички тензии и конфликти, додека мнозинските модели имаат тенденција да ги исклучуваат блоковите. Овие аранжмани одразуваат потолерантен став за улогата што ја играат партиите на етничките малцинства во политичкиот систем. Спротивно на тоа, други автори тврдат дека етничките партии претставуваат предизвици за демократската влада само во длабоко поделени општества. Stroschein (2016), на пример, тврди дека етничките партии ги „припитомуваат“ етничките прашања во институционални форми, со што дозволуваат тие да се решаваат во парламентот наместо преку насилство. Етничките партии, тврди таа, обично играат според правилата и имаат добиено некои од нивните барања преку демократскиот процес. Конфликтите меѓу овие и другите партии се рутинизираат и политичкиот процес им овозможува на партиите „да најдат начин да се пазарат за жестоките прашања и да преговараат за алтернативи“ (Stroschein, 2001,61). Други на сличен начин го припишуваат зачувувањето на етничкиот мир во различни средини на застапеноста на етничките партии во Парламентот (Petkova, 2002,52).

Консоцијациските системи обезбедуваат подиректен метод за да се обезбеди застапеност на малцинствата во националниот законодавен дом преку гарантирање места на малцинските партии или малцинствата како политички групи. На ниво на партиски систем, ваквите концепции за застапеноста на малцинствата произведоа континуитет на одговори во однос на развојот на партијата и изборните коалиции сместени помеѓу двете крајности: позитивна дискриминација изразена како доделување посебни привилегии на малцинствата

и негативна дискриминација изразена како забрана на нивните политички партии. Двете крајности беа критикувани од различни демократски теоретичари, првата поради тоа што не дозволува основно право на сите нејзини граѓани, а втората за нарушувањето на еднаквоста на застапеност како еден од основните принципи на демократијата.

Другиот аспект на дебатата поврзан со застапеноста и еднаквоста и управувањето со конфликтите кои би можеле да ескалираат од структурните нееднаквости е применливоста на консоцијалистичката теорија која може да дојде и во рака со интеграцијата и учеството на малцинствата. Консоцијализмот може да се гледа како една форма на институционален дизајн. Консоцијалистичката демократија значи дека една земја или регион е управувана од елити за да се надмине фрагментираната политичка култура каде што елитите ја претвораат ситуацијата во постабилна демократија. За да станат успешни, елитите мора да имаат способност да одговараат на различните интереси и барања од супкултурите (Lijphart, 2008).

Еминентни студии тврдат, особено од 1960-тите, дека е можно да се создаде стабилност во инхерентно нестабилни и длабоко поделени општества, каде што луѓето се поделени според религијата, етничката припадност или политичката ориентација и дека квинтесенцијата на демократијата во таквите општества може да се заштити преку рамномерна поделба на моќта и преку вкоренети начини на спојување. Според овие студии кои вообичаено се засноваат на концептите на консоцијација, поделба на власта и преговарање, моделите од западен стил и мнозинските партиски системи не одговараат на мултиетничките држави поделени по етнички, јазични или религиозни линии. Ова е причината зошто алтернативен модел, кој го премостува јазот помеѓу фрагментацијата и стабилноста, треба да се примени на овие фрагментирани општества.

Исто така, сакам да нагласам дека консоцијалната демократија и консензусната демократија се различни, но тие се тесно поврзани. И двете се фокусираат на прашањето за обезбедување на малцинствата со некои зборови во политичкиот процес (M. L. Srepar, Thomas A. Koelble, and David Wilsford, 2000). Но, консоцијалната демократија се фокусира само на еден специфичен тип на општество, имено, плурално или длабоко поделено општество, додека консензусната демократија се занимава со општиот модел на заштита на малцинските права во сите демократии. И двете ги вклучуваат извршно-законодавните и федерално-унитарните димензии. Односно, според Љипхарт, моќта може да се дели во

„нормалниот“ процес на креирање политики помеѓу извршната и законодавната власт, или да се дели надвор од овој нормален процес на креирање политики, особено меѓу различни нивоа на власт. Главното внимание при дизајнирањето на демократските институции или на консоцијален или на консензус начин е да се осигура дека малцинствата на некој начин ќе бидат вклучени во процесот на креирање политики. Во поделено општество, задачата е замисливо многу потешка, бидејќи поделбата мнозинство-малцинство е поригидна, а малцинските групи се почувствителни кон нивните интереси или права.

За Љипхарт, и консоцијалните и консензусните демократии се дизајнирани да ги заштитат малцинските права за да се постигнат цели на повисоко ниво. За консоцијална демократија целта е демократска стабилност. Ова е затоа што постои потенцијал за сериозен конфликт во поделено општество доколку малцинството или малцинствата чувствуваат дека се малтретирани, како да се избегне конфликтот е главната грижа за консоцијалната демократија. Како што е прикажано од делата на Љипхарт, стабилноста се одржува во многу општества, иако не сите поделени преку консоцијални аранжмани. Целта на консензуалната демократија оди подалеку од постигнување социјална стабилност. Оваа форма на демократија вклучува и поделени и неподелени општества. Овде, Љипхарт наведува голем број области на политики за дискусија, вклучувајќи макроекономски менаџмент, контрола на насилството, демократски квалитет, застапеност на жените, политичка еднаквост, учество во изборите, задоволство од демократијата, близината влада - гласачи, одговорност и корупција, поддршка од популарната влада, и заклучува дека консензусната демократија во споредба со мнозинската демократија е „пољубезна, понежна“ (Lijphart, 1999). Примери за консоцијални општества се Белгија, Холандија, Австрија и Швајцарија (Reynolds, 2011). Друг пример со консоцијални карактеристики е Северна Ирска.

Владите на големите коалиции можат да имаат различни форми, но најмодалната форма е кога кабинетот вклучува коалиции на етнички, јазични или верски партии на повеќе или помалку еднаква основа. Културната автономија може да се користи како федерални аранжмани во кои државните и јазичните граници во голема мера се совпаѓаат, формата каде што правото на религиозните или јазичните малцинства воспоставуваат и управуваат со сопственото автономно образование, целосно поддржано од јавни фондови и посебни закони или прописи во врска со прашања како бракот, развод, старателство, посвојување деца и наследство. Пропорционалноста често се користи како изборна формула во

демократиите кои ја делат власта за да се избегне мнозинската тиранија. Малцинското вето често се сфаќа како алатка за малцинствата да ги заштитат сопствените интереси додека блокираат какви било предлози за елиминирање или намалување на нивната автономија (Ljiphart, 2008).

Најважната улога на политичките партии, особено на партиите кои настојуваат да ги зајакнат правата на малцинските групи се рефлектира во фактот што нивното учество во владата може да спречи иницирање на етнички конфликти. Тука ја гледам поврзаноста на политичките партии во меѓународните односи бидејќи една од нивните улоги во меѓународното право е учеството во одржувањето на мирот, стабилноста и безбедноста и промоција на секоја земја. Политичките партии во светот и во нашата околина влијаат во креирањето на јавното мислење, го поттикнуваат активното учество на граѓаните во политичкиот живот, создавајќи граѓани способни да преземат одговорност. Накратко кажано, политичките партии се грижат за постојан однос меѓу граѓаните и јавните власти.

По Љипхарт, втората генерација на истражувачи се обидела да го подобри научното разбирање на консоцијализмот, особено John McGarry и Brendan O'Leary. И двајцата научници ја развиле работата за консоцијализмот со проучување на влијанието што надворешните фактори го имаат врз консоцијалната демократија (McGarry and O'Leary, 2006). Тие ги извадиле нивните заклучоци главно од студијата за Северна Ирска, која усвои консоцијален систем најмногу како резултат на надворешна добронамерна интервенција од страна на владите на Обединетото Кралство и Република Ирска, во обид да се справат со северноирскиот конфликт (McGarry and O'Leary, 2006). Друг важен придонес на McGarry и O'Leary лежи во класификацијата на консоцијални политички системи на корпоративни и либерални. Корпоративните консоцијации се опишани како однапред одредена консоцијација која ги сместува групите според аскриптивни критериуми, како што се етничката припадност или религијата, под претпоставка дека групните идентитети се фиксирани и дека групите се и внатрешно хомогени и надворешно ограничени. Од друга страна, либералните консоцијации „се грижат да обезбедат заштита на правата на поединците, како и на групите“ (McGarry and O'Leary, 2007) со наградување на сите истакнати политички идентитети кои се појавуваат на демократските избори, без разлика дали се тоа етнички, верски, подгрупа или трансгрупни идентитети (McGarry and O'Leary, 2007; McCulloch, 2014).

Eduardo Wassim Aboultaif тврди дека ниту пропорционалноста ниту автономијата не се единствени за консоцијализмот. Политиките за афирмативна акција, малцинските права и изборните системи за пропорционална застапеност се исто така присутни во либералните демократии. Исто така, либералните демократии може да дозволат присуство на сегментална автономија (културно, религиозно или територијално) без да станат консоцијална демократија или полуконсоцијација. Aboultaif тврди дека таквите системи се карактеризираат со три меѓусебно поврзани процеси. Прво, иако имаат тенденција да имаат големи коалиции, тие се во голема мера церемонијални, а извршните овластувања се концентрирани или во претседателската или во премиерската канцеларија, дозволувајќи ѝ на заедницата што ги контролира овие позиции да биде убедливо посилен од другите заедно. Второ, системот предвидува појава на комунален хегемон, кој има способност да ги потчини другите групи политички, културолошки и економски. И, конечно, таа комунална контрола се протега на вооружените сили (на пр. либанскиот претседател ја контролира либанската армија, а ирачкиот премиер ја контролира ирачката армија), што е критично важен фактор што му овозможува на хегемонот да врши контрола врз другите заедници. Полуконсоцијациите може да изгледаат како да функционираат според консоцијална логика, но по понатамошна истрага, јасно е дека тие не се доволни за да ја одбијат тенденцијата на комунална хегемонија, точка што Љипхарт не ја истражил целосно во неговата почетна артикулација на полуконсоцијализмот. Оваа хегемонистичка карактеристика е производ на отсуството на соработка и рамнотежа на моќта на извршно ниво (Aboultaif, 2020).

Во едно од неговото широко истражување за компаративната политика, Roberts (2019) ги има запрашано научниците дали „консоцијализмот е најдоброто достапно решение за етничкиот конфликт“. Тој открива дека испитаниците се „скоро рамномерно поделени“, при што 29 % се согласуваат, 36 % не се согласуваат и други 36 % ниту се согласуваат ниту не се согласуваат. За Roberts, овој „несреќен резултат“ открива „недостаток на договор за решение на меѓудржавниот етнички конфликт“. Од друга страна, фактот што речиси една третина од американските политиколози безусловно се согласуваат со изјавата дека консоцијализмот не е само решение, туку најдобро решение за етничкиот конфликт, покажува дека педесет години по неговото воведување, консоцијализмот сега е стандардна опција за поделени општества (Roberts, 2019). Според Љипхарт, сега повеќе од кога било,

консоцијализмот е прифатен како нормативен модел, иако „политикологот има тенденција да биде многу внимателен во правењето премногу претпазливи препораки за политиките“ (Lijphart, 2018).

6.2.4. Етничка демократија

Етничката демократија е еден вид демократија која е направена од недемократска институционализација каде доминантна е една етничка група (Smooha, 2002). Воспоставувачкото правило на оваа демократија е парадоксот меѓу два принципа – граѓански и политички права за сите (демократски принцип) и структурна подреденост на малцинството на мнозинството (етнички принцип). Со демократскиот принцип системот обезбедува еднаквост меѓу граѓаните и членовите на општеството, но со етничкиот принцип системот обезбедува експлицитна етничка нееднаквост, предност и доминација. Овој вид на државно организирање упорно предизвикува замаглувања, противречности, притисоци и конфликти, но не мора да значи етничка и политичка нестабилност. Државата му припаѓа на мнозинството кое ја користи државата како средство за унапредување во своите национални цели и интереси. Од друга страна, државата покажува нелојалност кон малцинството затоа што не може да биде целосно рамноправна со мнозинството и малцинството не може целосно да се идентификува со државата. Малцинството е предмет на разни контроли и ограничувања од страна на државата, сè со цел државата да спречи субверзија, неред и нестабилност. Овие ограничувања резултираат со зачувување на статус кво и со текот на времето малцинството доживува делумно подобрување на својот статус.

Основач на етничката демократија е Sammy Smooha и според него фундаменталниот недостаток во етничките демократии е немањето граѓанска и политичка еднаквост бидејќи правата на малцинството се инфериорни во однос на правата на мнозинството. Државата му припаѓа на мнозинството и му служи повеќе отколку на малцинството (Smooha, 2001). За да се разјасни посебната природа на етничката демократија, мора да ги објаснам следните поими: држава, нација, етничка нација, неетничка нација или граѓанска нација и етнички национализам. „Државата“ е политички правен субјект, додека „нацијата“ е колективност на луѓе, население кое бара право на самоопределување и исполнување со автономија или суверенитет на одредена територија која се смета за татковина. „Етничка нација“ се состои од една етничка група, додека „неетничка нација“ или „граѓанска нација“ е нација која може

да биде составена од различни етнички групи. Поради фактот што етничката нација има строги граници, тешко е да се приклучи или да се напушти. „Етничкиот национализам“ претставува национална идеологија или движење кое тврди дека одредена група создава етничка нација и како таква има право на одредена територија. Исто така, се претпоставува дека етничката нација има посебна култура, јазик и одредени колективни цели за промоција и зачувување.

За да се разбере концептот на етничка демократија, добро е да се спореди со индивидуалната и републиканската либерална демократија, мултикултурната демократија и консоцијалната демократија користејќи ја следната табела подолу.

Табела 1: Споредба помеѓу различни видови на демократија

	Индивидуална либерална демократија	Републиканска либерална демократија	Мултикултурна демократија	Консоцијална демократија	Етничка демократија
Процедурална минимална дефиниција на демократијата	Да	Да	Да	Да	Да
Карактер на државата	Сојуз на граѓани	Граѓанска национална држава	Мултикултурна држава	Бинационална или мултинационална држава	Етничка национална држава
Еднаквост на индивидуалните права	Да	Да	Да	Да	Во голема мера
Колективни права	Не	Не	Да, но не се вметнати во законодавството	Законски	Законски
Еднаквост на колективните права	Не е применливо	Не е применливо	Да	Да	Не
Неутралност на државата	Да	Не	Да	Да	Не
Асимилаторна политика	Не	Да	Не	Не	Не
Стапка на асимилација	Висока	Висока	Средна	Ниска	Средна
Механизми за интеграција и управување со конфликти	Еднаквост на индивидуалните права и можности, консоцијален патриотизам, асимилација	Еднаквост на индивидуалните права и можности, формирање нација - држава со културна хомогеност и вредносен консензус, асимилација	Еднаквост на индивидуалните права и можности, формирање на заедничка суперзаедница со препознавање и негување на групни културни разлики, одреден степен на асимилација	Еднаквост на индивидуалните права и можности, договор за бинационална или мултинационална држава, пропорционална распределба на ресурсите, проширена автономија, поделба на власта, право на вето, политика на компромис и согласност	Постепено намалување на нееднаквоста на индивидуалните права и можности, проширување на колективните права, моќ и решителност на мнозинството, протест и борба на малцинството, контрола и одвраќање на државата

Извор: Модел на етничка демократија, Smooha, 2001

Има многу научници кои го критикуваат моделот на етничка демократија како што се Yiftachel, Neuberger, Ghanem, Rouhana, Yohan, Bishara. Yohan ја осудува етничката демократија затоа што служи како дискутабилна алатка за легитимирање на лош систем на квазидемократска контрола (Yohan, 1999). Bishara тврди дека овој модел ја исполнува минималната дефиниција за демократија, но сепак во реалноста претставува опасен модел бидејќи ја овековечува реалноста наместо да ја критикува (Bishara, 1999). Научниците како Yiftachel, Rouhana и Ghanem (1999) тврдат дека демократијата треба да ги исполнува неопходните услови за целосна еднаквост на правата и на индивидуално ниво и на ниво на етничка група. Тие предлагаат поставување на термините „етнократија“ или „етничка држава“ со цел да се нагласи недемократскиот карактер на режимот и да се наведе дека единствениот тип на режим соодветен на поделеното општество е консоцијалната демократија. Neuberger наведува дека етничката демократија не е демократија бидејќи во демократски режим сите граѓани можат да уживаат целосни права и еднаквоста на правата што тие ги уживаат не може да биде во спротивност со ниту еден хиерархиски принцип (Neuberger, 1999).

Според Lise Morjé Howard во етнократијата, етничките политички партии се натпреваруваат за власт на регуларни избори. Важно е да се напомене дека од граѓаните како гласачи – за разлика од граѓаните како кандидати – обично не се бара да го откријат својот етнички идентитет за да учествуваат на изборите. Како емпириско прашање, не постои јасна линија што ни дозволува да разликуваме либерална демократија од полноправна етнократија. Концептуално, треба да ги поставиме на континуум (Howard, 2012).

Литературата за етнократии е релативно ретка и неодамнешна (Anderson, 2016; Howard, 2012; Yiftachel, 2006). Сепак, зачудувачки е што со исклучок на Израел (идентификуван како етнократија), речиси сите емпириски случаи кои се сметаат за етнократии одговараат на случаите на тврдокорните (корпоративни) консоцијации: Белгија, Босна, Либан и Северна Ирска. Затоа постои јасна врска помеѓу етнократијата и консоцијацијата. Howard ја аргументира и е сосема јасна за оваа врска и ја смета етнократијата, според нејзините зборови, за полиетнички режим, за „намален поттип на консоцијална демократија“ (Howard, 2012). Сепак, таа смета дека етнократијата се разликува од консоцијацијата, како емпириски тип, на два фундаментални начини. Прво, не сите консоцијални системи се засноваа

исклучиво на членство во етнорелигиозни или јазични групи, некои од нив, како Холандија, на пример, и Австрија до 1960-тите, исто така вклучувале класни, идеолошки и регионални идентитети, во контекст на вкрстени судири. Во таквите политики, за разлика од етничките консоцијации, на поединците им е полесно да изразат различни аспекти на својот идентитет. Второ, „елитната соработка“ (на пр. во голема коалиција) е „примарниот емпириски означител“ на консоцијалниот режим, додека таквата соработка „често отсутува во етнократиите“ (Howard, 2012). Навистина, факт е дека во етнократиите како што се Босна, Белгија и Северна Ирска, елитите се уставно обврзани да соработуваат.

Стојановиќ тврди дека разликата меѓу етнократија и консоцијација речиси исчезнува, сепак, ако консоцијацијата ја сметаме за нормативен модел. Главната цел на нормативниот тип е прописна, а консоцијалните институции се користат како алатки за управување со конфликти на поделени места низ светот. Од оваа перспектива, значи, етнократијата и консоцијациите се слични дотолку што и двете го земаат етничкиот идентитет како „во одлучувачка смисла нешто исконско, стабилно и ограничено, а не нешто што може да биде под влијание на човечките одлуки“ (Стојановиќ, 2020).

Danel тврди дека Македонија била етничка демократија од 1991 до 2001 година, а подоцна била принудена да се префрли на моделот на консоцијална демократија (Danel, 2009). Размислувам дека Македонија е сè уште етничка демократија која го фаворизирала македонскиот етнос до 2001 година кога заврши вооружениот конфликт во државата меѓу Македонците и Албанците со потпишувањето на Охридскиот рамковен договор. Имам две теории по потпишувањето на Охридскиот рамковен договор. Првата е дека дури и Албанците да се 25 % од населението во државата, сепак имаат ист статус и се рамноправни со Македонците кои се понаселени. Па дали и Албанците не се мнозинство во државата, имаат еднаков статус со мнозинството, па станаа на некој начин скриено мнозинство и сега Албанците во државата се фаворизирани пред сите други. Од друга страна, спорам дали демократскиот модел во Македонија е всушност прикриена форма на етнодемократија, постигната благодарение на Охридскиот рамковен договор и вмрежувањето на двете големи групи во земјата (Македонците и Албанците) во големо мнозинство кое ги ужива сите права над другите угнетени малцинства.

Добар начин за поврзување на етничката демократија и застапеноста на малцинството во овој случај на Ромите, е да се испитаат некои од главните карактеристики на етничката

демократија. Според Smooha (2001), следните особености го карактеризираат системот на етничка демократија:

- а) Доминантниот етнички национализам одредува дека постои само една етничка нација која има ексклузивно право на земјата.
- б) Државата го одделува членството во единствената етничка нација од државјанството.
- в) Државата е во сопственост и управувана од основната етничка нација.
- г) Државата ја мобилизира основната етничка нација.
- д) Државата им доделува на несуштинските групи нецелосни индивидуални и колективни права.
- ѓ) Државата им дозволува на несуштинските групи да водат парламентарна и вонпарламентарна борба за промени.
- е) Државата ги доживува несуштинските групи како закана и наметнува одредена контрола на основните групи.

6.3. Управување со конфликти

6.3.1. Реализам

Меѓународниот систем за реалистите е дефиниран со анархија - отсуство на централна власт (Waltz, 1979). Државите се суверени и оттука автономни една од друга, ниту една инхерентна структура или општество не може да се појави, па дури и да постои за да ги нареди односите меѓу нив. Според Mearsheimer (1994), оваа визија за светот почива на четири претпоставки. Прво, реалистите тврдат дека опстанокот е главна цел на секоја држава. Така, странската инвазија и окупација се најбитните закани со кои се соочува секоја држава. Дури и ако домашните интереси, стратешката култура или посветеноста на збир на национални идеали би диктирале повеќе добронамерни или кооперативни меѓународни цели, анархијата на меѓународниот систем бара државите постојано да гарантираат дека имаат доволно моќ да се одбранат и да ги унапредат своите материјални интереси неопходни за опстанок. Второ, реалистите сметаат дека државите се рационални актери. Ова значи дека, со оглед на целта за опстанок, државите ќе дејствуваат најдобро што можат со цел да ја максимизираат нивната веројатност да продолжат да постојат. Трето, реалистите претпоставуваат дека сите држави поседуваат одреден воен капацитет и ниту една држава не знае што точно имаат намера нејзините соседи. Светот, со други зборови, е

опасен и неизвесен. Четврто, во таков свет пресудни се големите сили - државите со најголемо економско влијание и особено со воена моќ. Според ова, меѓународните односи во суштина се приказна за политиката на големите сили.

Реализмот добил на интензитет за време на Втората светска војна, кога се чинело дека нуди убедлив приказ за тоа како и зошто по најраспространетата и смртоносна војна во историјата следувал период на наводен мир и оптимизам. Иако потекнува во именувана форма во дваесеттиот век, многу реалисти гледаат многу подалеку. Навистина, реалистите гледале уште во античкиот свет, каде што откриле слични модели на човечко однесување како оние што се евидентни во нашиот современ свет. Како што сугерира неговото име, поддржувачите на реализмот тврдат дека тој ја одразува реалноста на светот и поефективно ги отсликува промените во меѓународната политика. Thomas Hobbes често се споменува во дискусиите за реализмот поради неговиот опис на бруталноста на животот за време на Англиската граѓанска војна од 1642 до 1651 година. Hobbes ги опишал човечките суштества како живеат во „нередовна состојба на природата“ што тој ја доживувал како војна на сите против сите. За да се поправи ова, тој предложил социјален договор меѓу владетелот и народот на една држава за одржување на релативен ред. Денес, таквите идеи ги земаме здраво за готово, бидејќи обично е јасно кој владее со нашите држави. Секој лидер (монарх или парламент), ги поставува правилата и воспоставува систем на казни за оние што ги прекршуваат. Ние го прифаќаме ова во нашите соодветни држави за да може нашите животи да функционираат со чувство на сигурност и ред.

Можеби не е идеален, но е подобар од природна состојба. Бидејќи таков договор не постои на меѓународно ниво и не постои суверенитет задолжен за светот, нередот и стравот владеат со меѓународните односи. За реалистите, ние живееме во систем на меѓународна анархија. Затоа за реалистите војната изгледа повообичаена од мирот, навистина, тие ја гледаат војната како неизбежна. Напротив, реалистите имаат тенденција да го отфрлат оптимизмот како форма на погрешен идеализам и наместо тоа тие доаѓаат до попесимистички поглед. Ова се должи на нивниот фокус на централноста на државата и нејзината потреба за безбедност и опстанок во анархичен систем каде што таа може вистински да се потпре само на себе. Како резултат на тоа, реалистите достигнуваат низа извештаи кои ги опишуваат меѓународните односи како систем каде војната и конфликтот

се вообичаени, а периодите на мир се само моменти кога државите се подготвуваат за иден конфликт.

Реалистите веруваат дека нашата себичност, нашиот апетит за моќ и нашата неспособност да им веруваме на другите води до предвидливи исходи. Можеби ова е причината зошто војната била толку вообичаена низ историјата. Бидејќи поединците се организирани во држави, човечката природа влијае на однесувањето на државата. Во тој поглед, Niccolò Machiavelli се фокусираше на тоа како основните човечки карактеристики влијаат врз безбедноста на државата. И во негово време, лидерите обично беа машки, што исто така влијае на реалистичниот приказ на политиката. Во Принцот (1532), Machiavelli истакнал дека примарна грижа на лидерот е да ја промовира националната безбедност. За успешно извршување на оваа задача, лидерот треба да биде внимателен и ефикасно да се справува со внатрешните, како и со надворешните закани за неговото владеење; тој треба да биде лав и лисица. Моќта (лавот) и измамата (лисицата) се клучни алатки за водење на надворешната политика. Според мислењето на Макијавели, „владетелите се покоруваат на етиката на одговорноста, а не на конвенционалниот религиозен морал што го води просечниот граѓанин“ - односно, тие треба да бидат добри кога можат, но мора да бидат и подготвени да користат насилство кога е неопходно за да се гарантира опстанокот на државата.

На полето на меѓународните односи, политичкиот реализам претставува традиција на анализа која ги нагласува императивите со кои се соочуваат државите да водат политика на моќ од националните интереси. Realpolitik (политички реализам), „политика на моќ“, ја претставува најстарата и најчесто усвоена теорија за меѓународните односи. Иако дефинициите на реализмот се разликуваат во детали (Cusack and Stoll, 1990; Donnelly, 2000), тие споделуваат јасна семејна сличност, „прилично карактеристичен и препознатлив вкус“ (Garnett, 1984). Реалистите ги нагласуваат ограничувањата на политиката наметнати од човековата себичност (егоизам) и отсуството на меѓународна влада (анархија), кои бараат „примат во целиот политички живот на моќта и безбедноста (Gilpin, 1986). Рационалноста и државноцентризмот често се идентификуваат како основни реалистички премиси (Keohane, 1986). Но, ниту една теорија за меѓународните односи не претпоставува ирационалност. И ако размислуваме за државите како стенографија за она што Gilpin (1996)

го нарекува „конфликтни групи“ или она што Waltz (1979) го нарекува „единици“, државноцентризмот е широко споделен низ меѓународните теории.

Според историјата на западната политичка мисла, Николо Макијавели и Томас Хобс генерално се верува дека се реалисти. На Тукидид повремено се гледа како на реалист, но тоа денес е мислење на мала група на лица. Според Thompson (1985), „иако разбирањето дека човечките желби се широко распространети и се извонредно променливи, се нагласуваат ограничувањата што гласните и себични аспекти на човековата природа ги поставуваат на однесувањето на дипломатијата“. Machiavelli, од друга страна, вели дека „во политиката мора да се однесуваме како сите луѓе да се зли и дека тие секогаш ќе ја отворат злонамерноста што е во нивните умови кога им се нудат можности“ (Machiavelli, 1970: Книга I, поглавје 3). Меѓутоа, повеќето научници и истражувачи го сметаат реализмот како теорија на меѓународната политика. Ова го насочува нашето внимание од човечката природа кон политичката структура. „Разликата меѓу цивилизацијата и варварството е откривање на она што е суштински иста човечка природа кога работи под различни услови“ (Butterfield, 1949). Во државите, егоизмот обично е значително контролиран од хиерархиското политичко владеење. Во меѓународните односи, анархијата дозволува, дури и инспирира, да се изразат најлошите аспекти на човековата природа. „Реализмот тврди дека универзалните морални принципи не можат да се применат на дејствијата на државите“ (Morgenthau, 1948/1954/1973:9). Затоа, дипломатијата вклучува ублажување и управување, а не елиминирање на конфликтот, барање помалку опасен свет, наместо безбеден, праведен или мирен свет.

Реалистите може дополнително да се карактеризираат со интензитетот и ексклузивноста на нивната посветеност на основните реалистички премиси. Овде можеме да развиеме континуитет на позиции. Радикалните реалисти исклучуваат речиси сè освен моќта и личниот интерес од меѓународната политика. Атинските пратеници на Мелос во историјата на Тукидид (1982: Книга V, поглавје 85–113) изразувале такво гледиште, но тоа го имаат малку некои меѓународни теоретичари. Силните реалисти ја нагласуваат доминацијата на моќта, личниот интерес и конфликтот, но дозволувале скроман простор за политички истакнатите „нереални“ сили и грижи. Carr, Morgenthau и Waltz, водечките реалисти на нивните генерации, сите седат во овој опсег на континуумот. Според Carr, „не можеме на крајот да најдеме место за одмор во чистиот реализам“ (1939/1945/1946:89). Слабите

реалисти ја прифаќаат реалната анализа на проблемите на меѓународната политика, но се отворени за поширок опсег на политички можности и гледаат поважни елементи на меѓународните односи кои лежат надвор од објаснувачкиот опсег на реализмот.

Во теоријата на меѓународната политика, Kenneth Waltz (1979) ја модернизира теоријата на меѓународните односи со оддалечување на реализмот од неговите недокажливи претпоставки за човечката природа. Неговиот теоретски придонес бил наречен „неореализам“ или „структурен реализам“ бидејќи тој го нагласил поимот структура во своето објаснување. Наместо одлуките и дејствијата на државата да се засноваат на човечката природа, до нив се доаѓа преку едноставна формула. Прво, сите држави се ограничени поради постоењето во меѓународен анархичен систем (ова е структурата). Второ, секој курс на дејствување што тие го следат се заснова на нивната релативна моќ кога се мери во однос на другите држави. Така, Waltz понуди верзија на реализам која им препорачала на теоретичарите да ги испитаат карактеристиките на меѓународниот систем за одговори наместо да истражуваат во недостатоците на човековата природа. Притоа, тој поттикнал нова ера во теоријата на IR која се обиде да користи општествени научни методи наместо политичка теорија или филозофски методи. Разликата е во тоа што варијаблите на Waltz (меѓународната анархија, колкава моќ има една држава итн.) можат емпириски/физички да се измерат. Идеите како човечката природа се претпоставки засновани на одредени филозофски погледи кои не можат да се мерат на ист начин.

Реализмот е теорија која тврди дека ја објаснува реалноста на меѓународната политика. Ги нагласува ограничувањата на политиката кои произлегуваат од егоистичката природа на човештвото и отсуството на централна власт над државата. За реалистите, највисока цел е опстанокот на државата, што објаснува зошто акциите на државите се оценуваат според етиката на одговорност, а не според моралните принципи. Доминацијата на реализмот генерира значителен дел од литературата што ги критикува нејзините главни начела.

6.3.2. Либерализам

Либерализмот е дефинирачка карактеристика на модерната демократија, илустрирана со распространетоста на терминот „либерална демократија“ како начин да се опишат земјите со слободни и фер избори, владеење на правото и заштитени граѓански слободи. Меѓутоа, либерализмот - кога се дискутира во доменот на IR-теоријата - еволуирал во посебен

ентитет сам по себе. Либерализмот содржи различни концепти и аргументи за тоа како институциите, однесувањата и економските врски ја содржат и ублажуваат насилната моќ на државите (Meiser, 2017). Кога ќе се спореди со реализмот, тој додава повеќе фактори во нашето видно поле – особено вниманието на граѓаните и на меѓународните организации. Најзабележително, либерализмот е традиционалната фолија на реализмот во теоријата за IR, бидејќи нуди пооптимистички поглед на светот, втемелен во различно читање на историјата од она што се наоѓа во реалистичкото проучување.

Либерализмот се заснова на моралниот аргумент дека обезбедувањето на правото на поединец на живот, слобода и сопственост е највисоката цел на владата. Следствено, либералите ја нагласуваат благосостојбата на поединецот како фундаментален градежен блок на праведен политички систем. Политичкиот систем кој се карактеризира со неконтролирана моќ, како што е монархија или диктатура, не може да ги заштити животот и слободата на своите граѓани. Затоа, главната грижа на либерализмот е да изгради институции кои ја штитат индивидуалната слобода преку ограничување и проверка на политичката моќ. Иако ова се прашања од внатрешната политика, областа на IR е исто така важна за либералите бидејќи активностите на државата во странство може да имаат силно влијание врз слободата дома. Либералите се особено вознемирени од милитаристичката надворешна политика. Примарната грижа е дека војната бара од државите да изградат воена моќ. Оваа моќ може да се користи за борба против странски држави, но може да се користи и за угнетување на сопствените граѓани. Поради оваа причина, политичките системи вкоренети во либерализмот често ја ограничуваат воената моќ со средства како што се обезбедување цивилна контрола над војската.

За либералите, мирот е нормална состојба на работите, според зборовите на Кант, мирот може да биде вечен. Законите на природата диктираат хармонија и соработка меѓу народите. Затоа, војната е и неприродна и ирационална, вештачка измислица и не е производ на некоја особеност на човечката природа. Либералите веруваат во напредокот и совршенството на човечката состојба. Преку нивната вера во моќта на човечкиот разум и капацитетот на луѓето да го реализираат својот внатрешен потенцијал, тие остануваат уверени дека дамката на војната може да се отстрани од човечкото искуство (Gardner, 1990; Hoffmann, 1995; Zacher and Matthew, 1995).

Заедничкото мислење, од Rousseau, Kant и Cobden до Schumpeter и Doyle, е дека војните биле создадени од милитаристички и недемократски влади за нивните сопствени интереси. Војните биле измислени од класата на воин која сакаше да ја прошири својата моќ и богатство преку територијални освојувања. Според Howard (1979), војните им даваат на владите изговори да ги зголемат даноците, да го прошират нивниот бирократски апарат и да ја зголемат нивната контрола врз граѓаните. Народот, пак, по природа бил мирољубив, а во судир бил втурнат само од хировите на нивните нерепрезентативни владетели. Војната била рак на политичкото тело. Но, таа била болест која човечките суштества, самите, имаа капацитет да ја излечат. Третманот што либералите почнаа да го препишуваат во осумнаесеттиот век не се промени: „болеста“ на војната можела успешно да се лекува со двојните лекови на демократијата и на слободната трговија. Либералите отсекогаш верувале дека легитимноста на домашните политички наредби во голема мера зависи од почитувањето на владеењето на правото и од почитувањето на државата за човековите права на нејзините граѓани. Ако е погрешно поединецот да се впушта во општествено неприфатливо или криминално однесување, погрешно е и за државите.

Војните за територијална експанзија или империјализам - кога државите се обидуваат да градат империи со преземање територии во странство - се особено вознемирувачки за либералите. Не само што експанзионистичките војни ја зајакнуваат државата на сметка на народот, туку овие војни бараат и долгорочни заложби за воена окупација и политичка контрола на туѓа територија и народ. Според тоа, за либералите, суштинскиот проблем е како да развијат политички систем кој може да им дозволи на државите да се заштитат од странски закани без да ја поткопаат индивидуалната слобода на нејзиното граѓанство. Примарната институционална проверка на моќта во либералните држави се слободни и фер избори преку кои народот може да ги отстрани своите владетели од власт, обезбедувајќи фундаментална проверка на однесувањето на владата. Второ важно ограничување на политичката моќ е поделбата на политичката моќ меѓу различни гранки и нивоа на власт – како што се парламентот/конгресот, извршната власт и правниот систем. Ова овозможува проверки и рамнотежи во користењето на моќта.

Теоријата за демократски мир е можеби најсилниот придонес што либерализмот го дава во теоријата за IR. Таа тврди дека демократските држави најверојатно нема да војуваат една со друга. Постои дводелно објаснување за овој феномен. Прво, демократските држави се

карактеризираат со внатрешни ограничувања на моќта, како што е опишано погоре. Второ, демократиите имаат тенденција да се гледаат едни со други како легитимни и незагрозувачки и затоа имаат поголем капацитет за соработка меѓу себе отколку со недемократиите. Статистичката анализа и историските студии на случај даваат силна поддршка за демократската мировна теорија, но неколку прашања и понатаму се дебатираат. Прво, демократијата е релативно неодамнешен развој во човечката историја. Ова значи дека има неколку случаи на демократии кои имаат можност да се борат една со друга. Второ, не можеме да бидеме сигурни дали тоа е навистина „демократски“ мир или дали некои други фактори поврзани со демократијата се изворот на мирот – како што се моќта, сојузите, културата, економијата и така натаму. Трета поента е дека иако демократиите веројатно нема да војуваат една со друга, некои научници сугерираат дека тие веројатно ќе бидат агресивни кон недемократиите – како на пример кога Соединетите Американски Држави влегоа во војна со Ирак во 2003 година. И покрај дебатата, можноста за демократски мир постепено да го замени светот на постојана војна – како што е опишано од реалистите – е траен и важен аспект на либерализмот.

Во моментот живееме во меѓународен систем структуриран од либералниот светски поредок изграден по Втората светска војна (1939–1945). Меѓународните институции, организации и норми (очекуваното однесување) на овој светски поредок се изградени врз истите основи како и домашните либерални институции и норми; желбата да се ограничи насилната моќ на државите. На пример, според меѓународното право, војните за агресија се забранети. Нема меѓународна полиција која ќе го спроведува овој закон, но агресорот знае дека кога го прекршува овој закон, ризикува значителна меѓународна реакција. На пример, државите – поединечно или како дел од колективно тело како Обединетите нации – можат да воведат економски санкции или воено да интервенираат против државата агресор. Понатаму, агресивната држава исто така ризикува да ги пропушти придобивките од мирот, како што се придобивките од меѓународната трговија, странската помош и дипломатското признавање.

Основниот аргумент на либерализмот е дека концентрациите на неодговорна насилна моќ се основната закана за индивидуалната слобода и мора да се ограничат. Примарното средство за ограничување на моќта се институциите и нормите и на домашно и на меѓународно ниво. На меѓународно ниво институциите и организациите ја ограничуваат

моќта на државите преку поттикнување на соработката и обезбедување средства за наметнување трошоци на државите кои ги прекршуваат меѓународните договори. Економските институции се особено ефикасни во поттикнувањето на соработката поради суштинските придобивки што може да се извлечат од економската меѓузависност. Конечно, либералните норми додаваат дополнително ограничување на употребата на моќта преку обликување на нашето разбирање за тоа кои типови на однесување се соодветни. Денес, јасно е дека либерализмот не е „утописка“ теорија која го опишува сонот - свет на мир и среќа како што некогаш се обвинуваше дека е. Либерализмот обезбедува доследен одговор на реализмот, цврсто вкоренет во докази и длабока теоретска традиција.

6.3.3. Англиска школа

Англиското училиште дава основа за изучување на меѓународната и светската историја во однос на општествените структури на меѓународните поредоци. За разлика од многуте теории кои тврдат дека одреден сектор од предметот меѓународни односи, англиската школа обезбедува холистички пристап кон предметот, обидувајќи се да го види светот како целина. Теоријата на англиската школа е изградена околу воспоставување на разлики помеѓу три клучни концепти: меѓународен систем, меѓународно општество и светско општество. Со тоа отвора нов простор во IR-теоријата и нуди средина помеѓу спротивставените теории на реализмот и либерализмот (Stivachtis, 2017).

Англиското училиште е изградено околу три клучни концепти: меѓународен систем, меѓународно општество и светско општество. Hedley Bull (1977), го дефинирал меѓународниот систем којшто се формира „кога две или повеќе држави имаат доволен контакт меѓу нив и имаат доволно влијание врз одлуките на едната со друга за да ги натераат да се однесуваат како делови од една целина“. Според оваа дефиниција, меѓународниот систем главно се однесува на политиката на моќ меѓу државите чии постапки се условени од структурата на меѓународната анархија. Меѓународното општество постои кога група држави со истомисленици „замислуваат дека се обврзани со заеднички сет на правила во нивните меѓусебни односи и учествуваат во работата на заедничките институции“ (Bull, 1977). Со други зборови, меѓународното општество е за создавање и одржување на заеднички норми, правила и институции. Конечно, светското општество е пофундаментално од меѓународното општество затоа што „крајните единици на големото

општество на целото човештво не се држави, туку индивидуални човечки суштества“ (Bull, 1977).

Така, светското општество го надминува државниот систем и ги зема поединците, недржавните актери и на крајот глобалното население како фокус на глобалните општествени идентитети и уредувања. Овде е важно да се забележи дека во англиското училиште терминот „институција“ се разликува од поимот „организација“. Според мислењето на англиската школа, „институциите“ се однесуваат на долгорочни практики меѓу државите (како што се дипломатија, право и војна), наместо на меѓународни бирократски структури (организации) кои можат да бидат основани за да ја олеснат државната интеракција. Кога се однесува на меѓународните организации, англиското училиште го користи терминот „псевдоинституции“ или „секундарни институции“ за да покаже дека ефективностa на меѓународните организации зависи од функцијата на примарните институции на меѓународното општество. Разликата меѓу меѓународен систем и меѓународно општество ни помага да ги разликуваме образецот и карактерот на односите помеѓу одредени држави и групи на држави. На пример, историски постоела суштинска разлика помеѓу видот на односите меѓу европските држави и видот на нивните односи со Отоманската Империја. Односите меѓу европските држави го одразувале постоењето на европско меѓународно општество, додека односите меѓу европските држави и Отоманската Империја го одразуваа постоењето на меѓународен систем. Исто така, интеракцијата меѓу земјите членки на Европската Унија го одразува постоењето на меѓународно општество, додека интеракцијата на самата Европска Унија со Турција (не е членка) ја опишува интеракцијата во рамките на еден поширок меѓународен систем. И покрај неговата корисност, разликата помеѓу меѓународен систем и меѓународно општество предизвикала значителна критика бидејќи дури и во меѓународен систем може да се набљудува постоењето на некои правила и функционирањето на некои институции. Оваа дебата резултирала со прифаќање на премисата дека меѓународниот систем претставува слаба или тенка форма на меѓународно општество.

Англиската школа е термин измислен во 1970-тите за да се опише група на претежно британски или британски инспирирани писатели за кои меѓународното општество е примарен предмет на анализа (Jones, 1981; Linklater and Suganami, 2006). За највлијателни членови на англиската школа се сметаат Hedley Bull, Martin Wight, John Vincent и Adam

Watson чии главни публикации се појавиле во периодот помеѓу средината на 1960-тите и доцните 1980-ти (Bull, 1977; Bull и Watson 1984; Wight 1977; Vincent and Watson, 1982). Robert Jackson, Tim Dunne и Nicholas Wheeler се меѓу највлијателните членови на англиската школа во последните години (Jackson, 2000; Dunne, 1998; Wheeler, 2000).

Основното тврдење на англиската школа е дека суверените држави формираат општество, иако анархично е тоа што не мора да се потчинат на волјата на повисока сила. Фактот дека државите успеале да создадат општество на суверени, еднакви држави за англиската школа е една од најфасцинантните димензии на меѓународните односи. Тие тврдат дека постои изненадувачки високо ниво на ред и изненадувачки ниско ниво на насилство меѓу државите, имајќи предвид дека нивната состојба е состојба на анархија (во смисла на отсуство на повисока политичка власт). Тие ги повикуваат своите читатели да размислат за веројатното ниво на насилство, страв, несигурност и недоверба дури и во најстабилните домашни општества доколку суверената власт пропадне. Состојбата на хаос би била најверојатниот резултат, а сепак тоа не е централна карактеристика на светската политика. Ова не значи дека англиската школа го игнорира феноменот на насилство во односите меѓу државите. Нејзините членови го сметаат насилството како ендемична карактеристика на анархичното општество, но тие исто така нагласуваат дека тоа е контролирано во важна мерка од меѓународното право и од моралот.

Клучната дебата во англиското училиште се врти околу плурализмот и солидаризмот. Плурализмот се однесува на меѓународни општества со релативно низок степен на споделени норми, правила и институции. Солидаризмот се однесува на типови на меѓународно општество со релативно висок степен на споделени норми, правила и институции. Плуралистичката/солидаристичката дебата во основа е за тоа како меѓународното општество се поврзува со светското општество или, со други зборови, со луѓето. Главното прашање било како да се намали тензијата помеѓу потребите и императивите на државите и потребите и императивите на човештвото. Тие редовно се во конфликт и во реалниот свет и во теоријата. Повеќето научници од англиските училишта работат во рамките на оваа дебата, земајќи ја тензијата помеѓу императивите на редот и правдата како основен проблем што треба да се реши.

Важни за плуралистичката/солидаристичката дебата се прашањата за тоа дали меѓународното право треба да вклучува природно или позитивно право. Природното право

е филозофија која се залага дека одредени права или вредности се својствени по силата на човековата природа и можат универзално да се разберат преку човечкиот разум. Со други зборови, природниот закон се однесува на збир од непроменливи морални принципи кои се сметаат за основа за целото човечко однесување. Позитивното право, од друга страна, се однесува на човечките закони на дадена заедница, општество или држава. Оваа дебата најстро се манифестира помеѓу тврдењата на државите за суверенитет (преку плурализам) од една страна и идејата дека универзалните права им се доделени на луѓето (преку солидаризам) од друга страна. Брз пример за да се покаже ова би било да се искористи случајот со Сирија. Плуралистичкото читање би изјавило дека и покрај ужасните злосторства од 2011 година, додека државата се распадна во брутална граѓанска војна, Сирија е суверена земја и одговорна за својата територија и народ. Солидаристичката позиција ќе ја нагласи најважната обврска да се заштити човечкиот живот и да се интервенира во граѓанската војна во Сирија. И двете позиции би сугерирале многу поинаков тип на меѓународно општество. Плурализмот и солидаризмот, иако навидум се спротивни, се врамувачките принципи за дебата за границите и можностите на меѓународното општество. Оваа дебата е главно за тоа како најдобро да се усогласат желбите и потребите и на луѓето и на државите. Во оваа смисла, англиското училиште е суштинска алатка во рамките на IR-теоријата која се обидува да најде работна рамнотежа помеѓу тоа како функционираат моќта, интересите и стандардите за правда и одговорност во меѓународното општество.

Во рамките на англиското училиште се одвиваат две важни дебати. Прво, дали е валидна разликата меѓу меѓународен систем и меѓународно општество и, ако да, тогаш каде лежи граничната линија помеѓу двете форми на меѓународен поредок. Втората дебата се осврнува на плуралистичкото наспроти солидаристичкото разбирање и односот меѓу меѓународното општество и светското општество. Првата дебата резултирала со прифаќање на премисата дека меѓународниот систем претставува слаба/тенка форма на меѓународно општество. Иако плуралистичката/солидаристичката дебата сè уште трае, треба да се признае дека одредени промени во меѓународното општество (на пример, промената од светот на постојана војна пред 1945 година во свет на релативен мир по 1945 година) се придружени со некои други важни случувања во светското општество. На пример, постои зголемена побарувачка за човекови права бидејќи луѓето сè повеќе разбираат дека тие се вградени во

единствена глобална економија и единствена глобална средина. Во исто време, технологијата и социјалните медиуми овозможуваат широко споделени искуства. Овие случувања доведоа до зголемена интеракција помеѓу меѓународното општество и светското општество кое има потенцијал да го стабилизира меѓународното општество со вградување на идеи не само во главите на политичките и економските елити, туку и во главите на обичните граѓани.

6.3.4. Конструктивизам

Доаѓањето на конструктивизмот во IR често се поврзува со крајот на Студената војна, настан што традиционалните теории како реализмот и либерализмот не успеале да го објаснат. Овој неуспех може да се поврзе со некои од нивните основни начела, како што е убедувањето дека државите се актери од лични интереси кои се натпреваруваат за моќ и нееднаквата распределба на моќта меѓу државите што ја дефинира рамнотежата на моќта меѓу нив. Имајќи доминантен фокус на државата, традиционалните теории не отвориле многу простор за набљудување на дејствувањето на поединците. На крајот на краиштата, дејствијата на обичните луѓе беа тие што го обезбедиле крајот на Студената војна, а не оние на државите или на меѓународните организации. Конструктивизмот го објаснува ова прашање со тврдењето дека општествениот свет е по наше креиран (Onuf, 1989). Актерите (обично моќните, како лидерите и влијателните граѓани) постојано ја обликуваат - а понекогаш и ја преобликуваат - самата природа на меѓународните односи преку нивните акции и интеракции.

Конструктивизмот го гледа светот, и она што можеме да го знаеме за светот, како општествено конструиран. Ова гледиште се однесува на природата на реалноста и природата на знаењето кои во истражувачкиот јазик се нарекуваат и онтологија и епистемологија. Alexander Wendt (1995) нуди одличен пример кој ја илустрира општествената конструкција на реалноста кога објаснува дека 500 британски нуклеарни оружја се помалку загрозувачки за Соединетите Американски Држави од петте севернокорејски нуклеарни оружја. Овие идентификации не се предизвикани од нуклеарното оружје (материјалната структура), туку од значењето дадено на материјалната структура (идејната структура). Важно е да се разбере дека општествениот однос меѓу Соединетите Американски Држави и Велика Британија и Соединетите Американски

Држави и Северна Кореја се перципираат на сличен начин од овие држави, бидејќи ова заедничко разбирање (или интерсубјективност) ја формира основата на нивните интеракции. Примерот исто така покажува дека нуклеарното оружје само по себе нема никакво значење освен ако не го разбереме социјалниот контекст. Тоа дополнително покажува дека конструктивистите ја надминуваат материјалната реалност со вклучување на ефектот на идеите и верувањата врз светската политика. Ова исто така повлекува дека реалноста е секогаш во изградба, што ја отвора перспективата за промени. Со други зборови, значењата не се фиксни, туку можат да се менуваат со текот на времето во зависност од идеите и верувањата што ги имаат актерите.

Подемот на конструктивизмот беше поттикнат од четири фактори. Прво, мотивирани од обидот повторно да ја потврдат предноста на нивните сопствени концепции за теоријата и светската политика, водечките рационалисти ги предизвикале критичките теоретичари да преминат надвор од теоретската критика на суштинска анализа на меѓународните односи. Додека истакнати критички теоретичари ги осудувале мотивите зад овој предизвик, конструктивистите го гледаа како можност да ја покажат хеуристичката моќ на нерационалистичките перспективи (Walker, 1989). Второ, крајот на Студената војна ги поткопа објаснувачките претензии на неореалистите и неолибералите, од кои ниту ги предвидеа, ниту можеа соодветно да ги сфатат системските трансформации што го преобликуваат глобалниот поредок. Тоа, исто така, ја поткопа претпоставката на критичките теоретичари дека теоријата ја поттикнува практиката на кој било тесен или директен начин, бидејќи глобалната политика сè повеќе демонстрира динамика што е во спротивност со реалистичките очекувања и рецепти. На тој начин, крајот на Студената војна отвори простор за алтернативни објаснувачки перспективи и ги поттикна критички наклонетите научници да се оддалечат од тесно дефинираната метатеориска критика. Трето, до почетокот на 1990-тите се појави нова генерација млади научници кои прифатија многу од предлозите на критичката меѓународна теорија, но кои видоа потенцијал за иновации во концептуалната елаборација и емпириски информираниот теоретски развој (Klotz, 1995; Kier, 1997; Price, 1997; Hall, 1999; Lynch, 1999; Reus-Smit, 1999; Tannenwald, 1999; Rae, 2002). Не само што крајот на Студената војна има покренато нови и интересни прашања за светската политика (како што се динамиката на меѓународните промени, природата на основните институционални практики, улогата на недржавната агенција и проблемот со

човековите права), рационалистичкиот неуспех да ги објасни неодамнешните системски трансформации ја има охрабрено оваа нова генерација научници да ги преиспитаат старите прашања и прашањата толку долго гледани низ неореалистички и неолиберални леќи (вклучувајќи ги улогата и природата на стратешката култура и импликациите на анархија). Конечно, напредокот на новата конструктивистичка перспектива бил потпомогнат од ентузијазмот што мејнстрим научниците, фрустрирани од аналитичките неуспеси на доминантните рационалистички теории, го покажаа при прифаќањето на новата перспектива, преместувајќи ја од маргините кон мејнстримот на теоретската дебата.

Конструктивистите тврдат дека агенцијата и структурата се меѓусебно конституирани, што имплицира дека структурите влијаат врз агенцијата и дека агенцијата влијае на структурите. Агенција може да се сфати како способност на некого да дејствува, додека структурата се однесува на меѓународниот систем кој се состои од материјални и идејни елементи. Враќајќи се на примерот на Венд дискутиран погоре, тоа значи дека социјалниот однос на непријателство меѓу Соединетите Американски Држави и Северна Кореја ја претставува интерсубјективната структура (т.е. споделените идеи и верувања меѓу двете држави), додека САД и Северна Кореја се актери кои имаат капацитет (т.е. агенција) да ја променат или зајакнат постоечката структура или општествениот однос на непријателство.

Друго централно прашање за конструктивизмот се идентитетите и интересите. Конструктивистите тврдат дека државите можат да имаат повеќекратни идентитети кои се општествено конструирани преку интеракција со други актери. Идентитетите се претстави на разбирањето на актерот за тоа кои се тие, што пак ги сигнализира нивните интереси. Тие се важни за конструктивистите бидејќи тврдат дека идентитетите претставуваат интереси и дејствија. На пример, идентитетот на мала држава подразбира збир на интереси кои се различни од оние што ги подразбира идентитетот на голема држава. Малата држава е веројатно повеќе фокусирана на својот опстанок, додека големата држава се занимава со доминација на глобалните политички, економски и воени работи. Сепак, треба да се забележи дека дејствијата на една држава треба да бидат усогласени со нејзиниот идентитет. Така, државата не може да дејствува спротивно на нејзиниот идентитет, бидејќи тоа ќе ја доведе во прашање валидноста на идентитетот, вклучувајќи ги и нејзините преференции. Ова прашање може да објасни зошто Германија, и покрај тоа што беше голема сила со водечка глобална економија, не стана воена сила во втората половина на дваесеттиот век.

По злосторствата на нацистичкиот режим на Адолф Хитлер за време на Втората светска војна, германскиот политички идентитет се префрли од милитаризам во пацифизам поради уникатните историски околности.

Социјалните норми се исто така централни за конструктивизмот. Овие се генерално дефинирани како „стандард на соодветно однесување за актери со даден идентитет“ (Katzenstein, 1996). Од државите кои одговараат на одреден идентитет се очекува да се усогласат со нормите кои се поврзани со тој идентитет. Оваа идеја доаѓа со очекување дека некои видови на однесување и дејствување се поприфатливи од другите. Овој процес е познат и како „логика на соодветноста“, каде актерите се однесуваат на одредени начини бидејќи веруваат дека ова однесување е соодветно (March и Olsen, 1998). За подобро разбирање на нормите, можеме да идентификуваме три вида: регулативни норми, конститутивни норми и прописни норми. Регулативните норми наредуваат и го ограничуваат однесувањето; конститутивните норми создаваат нови актери, интереси или категории на дејствување; а прописните норми пропишуваат одредени норми, што значи дека нема лоши норми од перспектива на оние кои ги промовираат (Finnemore и Sikkink, 1998). Исто така, важно е да се забележи дека нормите минуваат низ животен циклус на норми пред да бидат прифатени.

Често се вели дека конструктивизмот едноставно го кажува очигледното - дека дејствата, интеракциите и перцепциите ја обликуваат реалноста. Навистина, таа идеја е изворот на името на ова теориско семејство. Нашите мисли и постапки буквално ги градат меѓународните односи. Сепак, оваа навидум едноставна идеја, кога се применува теоретски, има значителни импликации за тоа како можеме да го разбереме светот. Дисциплината на меѓународните односи има корист од конструктивизмот бидејќи се занимава со прашања и концепти кои се занемарени од главните теории - особено реализмот. Правејќи го тоа, конструктивистите нудат алтернативни објаснувања и согледувања за настаните што се случуваат во општествениот свет. Тие покажуваат, на пример, дека не е само распределбата на материјалната моќ, богатството и географските услови кои можат да го објаснат однесувањето на државата, туку и идеите, идентитетите и нормите. Понатаму, нивниот фокус на идејните фактори покажува дека реалноста не е фиксирана, туку подложна на промени.

7. Клучни концепти

Политичка партиципација

Политичката партиципација може лабаво да се дефинира како активности на граѓаните кои влијаат на политиката. Уште од познатиот погребен говор на Перикле (431 пр. н. е.), политичарите и научниците го истакнале уникатниот карактер на демократијата, нагласувајќи ја улогата на обичните граѓани во политичките работи. Списокот на партиципативни активности стана практично бесконечен и вклучува дејства како што се гласање, демонстрации, контактирање со јавни службеници, бојкотирање, присуство на партиски митинзи, објавување блогови, волонтирање, приклучување на флеш мобови, потпишување петиции итн. Политичкото учество е релевантно за секој политички систем, но тоа е незаменлива карактеристика на демократијата: „Каде што малкумина учествуваат во одлуките, има малку демократија, колку повеќе учество има во одлуките, толку повеќе демократија има“ (Verba & Nie, 1972).

Според Ванковска, главниот играч во секоја демократија, а воедно и на политиката која таа ја воспоставува е граѓанинот. Доколку не постои активност на граѓанинот не може да постои ниту еден политички процес. Улогата која ја поседува граѓанинот може да се разгледува на два начини. Може да се разгледува како носител на слободи и права и автономијата во однос на власта и политиката и според вклученоста на граѓанинот во политиката и влијанието врз донесувањето на политички одлуки. Согласно со вклученоста на граѓанинот во политичките процеси разликуваме два типа на демократија – непосредна демократија и посредна демократија. Непосредната демократија претставува вид на демократија во која граѓаните учествуваат директно при донесувањето на политичките одлуки. Референдумот и народната иницијатива претставуваат најчести облици на непосредна демократија. Референдумот претставува непосредно изјаснување на целиот електорат, кој се изјаснува за прифаќање или за одбивање на конкретно дефиниран предлог. Тоа може да се однесува на прифаќање или одбивање на устав, закон, отповикување на политички претставник или на друго конкретно прашање од јавниот живот. Народната иницијатива се состои од собирање определен број на потписи од избирачите заради распишување на референдум или донесување на закон, измена на устав или закон и сл.

(Ванковска, 2014). Претставничката демократија се заснова на начелото за суверенитет на народот. Граѓаните учествуваат во власта преку избрани претставници на демократски начин, кои ги претставуваат нивните интереси во институциите. Во денешно време изборите претставуваат главна форма на учество на граѓаните. Но поради зголемениот степен на недоверба и апатија степенот на излезеност на избори се намалува од еден кон друг изборен циклус.

Важен аспект со кој се согледува како се остварува претставничката демократија е самата функционалност на изборниот систем и степенот на манипулациите во текот на изборите. Сите фази на изборните процеси мора да обезбедат регуларност од самиот старт со консензус околу изборната регулатива, преку веродостојни избирачки списоци, спроведување на изборите, кредибилитет на резултатите, па сè до спроведување на механизмите на заштита на избирачкото право на граѓаните. Регуларноста на изборите во голема мерка се утврдува од самата содржина на изборната кампања. Во изминатите години во државата најчеста карактеристика на изборните кампањи беше негативната кампања, која наместо да обезбеди промоција на изборните програми како и промоција на политичките личности, се фокусираше на навреди кон политичките противници, дисквалификација, разни притисоци и закани и сл. Политичките субјекти поради страв од апстиненција на граѓаните во изборниот процес и неможноста да се постигне изборен цензус шират дезинформации за да го трансформираат избирачкото право во должност. Од осамостојувањето на Република Македонија па до денес во изборните процеси се застапени бројни нерегуларности како закани, употреба на насилство, семејното гласање, поткупување на гласачите и др.

Мултиетничност

Според Brubaker (2004), етничката припадност е релациона и општествено конструирана појава, и затоа е ситуациона, динамична и повеќекратна. Сите поединци имаат повеќекратни етнички идентитети, кои можат да се засноваат на различни фактори како што се потеклото, религијата и слично, од кои некои се позначајни од другите во зависност од конкретниот контекст во времето и просторот. Овој факт има наведено некои научници да направат разлика помеѓу „етнички идентитет“ (подлабок и релативно стабилен) и „етничка идентификација“ (прилично флуидна и контекстуална). Процесите на меѓународната

миграција и глобализацијата во последните децении доведоа до постојано зголемување на етнокултурната разновидност и потенцијалот за развој на повеќекратни, мешани, хибридни етникуми, што може да биде корисно, па дури и искра за нови форми на граѓанство. Сепак, неповолните структурни контексти, како што е контекстот на социјална дискриминација, социјална исклученост и маргинализација, во голема мера може да ги одредат опциите за етничкиот идентитет, па дури и да доведат до формирање на „реактивни идентитети“ како резултат на неспособноста на некои луѓе да ги надминат границите на однадвор наметнати етнички категории.

Менаџмент со политички конфликти

Според Fred Tanner (2000), управувањето со конфликти се дефинира како ограничување, ублажување и/или задржување на конфликт без нужно да се реши. Авторите како Wallensteen и Swanström (2002), ја имаат дадено оваа дефиниција и тврдат дека управувањето со конфликти треба да имплицира промена, од деструктивен во конструктивен начин на интеракција. Wallensteen, исто така, тврди дека управувањето со конфликти обично се фокусира на вооружените аспекти на конфликтот. Swanström, од друга страна, тврди дека вооружениот конфликт не е нужно потребен за да се примени управувањето со конфликтот. Аргументот на Swanström е дека штом ќе се дефинира структурен проблем или се манифестира директен конфликт, без да се милитаризира, тој може и треба да биде решен од активните страни и меѓународната заедница. Штом конфликтот е милитаризиран, моментумот е изгубен и политичката и економската цена за решавање или управување со конфликтот брзо ескалира. Многу е полесно да се промени начинот на интеракција од деструктивен во конструктивен во рана, а не во доцна фаза.

Управувањето со конфликти, од друга страна, вклучува тактики што се спроведуваат кога се смета дека насилен конфликт се смета за веројатен (управување со конфликти) или неизбежен (управување со кризи), но пред ситуацијата да ескалира во војна. Управувањето со конфликти може да се спроведе, штом конфликтот е идентификуван од актерите, како обид да се намали тензијата и да се спречи понатамошна ескалација. Директните мерки, како што се намалување на воените сили, интервенција на трета страна, неформална и формална комуникација, може да бидат дизајнирани да се справат со конфликтот и да го вратат деструктивното однесување во конструктивно.

Важно е да нагласиме дека етничките конфликти можат да бидат решени, на институционален начин – преку изградба на институции кои ќе имаат капацитети да го функционализираат конфликтот, или пак со преговарање – што подразбира медијација или олеснување. Генерално земено две доминантни школи се залагаат за институционалните начини за решавање на конфликти – интегративистичката школа на Доналд Хоровиц и консоцијативната школа на Арент Љипхарт. Основната филозофија на консоцијативната школа е филозофија на вклучување, репрезентација и споделување на моќта, додека интегративистичката школа се залага за институции кои обезбедуваат поттик за изборен успех на меѓуетничките и мултиетничките партии и кандидати. Сметам дека политичкиот систем на Република Македонија е доволно способен за истиот да спречи како и успешно да ги разреши меѓуетничките конфликти кои ќе се појават. Истото го тврдам поради степенот на развиеност кој го поседуваат институциите на власта. Судбината на етничките заедници во државата е во рацете на албанскиот коалиционен партнер на власта кој е дел од власта повеќе од 20 години. Истиот партнер успешно менаџира со етничките конфликти или може да кажеме дека успешно ја условува власта за да ја интегрира албанската заедница во државните системи.

Сепак при менаџирањето на конфликти може да биде вклучена трета страна во разрешувањето односно страна која ќе го олеснува преговарањето и ќе биде фасцилитатор (олеснувач). Но, може да биде вклучена и трета страна која би нудела стручна политичка помош и би остварувала медијација (посредувач). Во споровите од меѓународен карактер како на пример спорот за името помеѓу Македонија и Грција, воениот конфликт во 2001 година и актуелниот спор помеѓу Република Македонија и Република Бугарија беа и се вклучени надворешни медијатори кои верувам не би биле ангажирани за интерни конфликти од меѓуетнички карактер.

Етнички/културни малцинства

Според Обединетите нации, не постои меѓународно договорена дефиниција за тоа кој е малцинство. Постоенето на малцинство е прашање на факти и носи објективни фактори (како што е постоењето на заедничка етничка припадност, јазик или религија) и субјективни фактори (вклучувајќи и дека поединците мора да се идентификуваат како припадност на национална или етничка, религиозна, или лингвистичка малцинска група). Културните

малцинства се малцински групи на население со одредени верувања и обичаи кои им овозможуваат да се разликуваат од заедницата на која ѝ припаѓаат. Живееме во мултикултурно и глобализирано општество, со постојани миграциски феномени поради економски кризи, војни и нееднаквост. Оваа ситуација на глобализација им овозможува на многу култури да живеат во хармонија на одредена географска локација. Тоа не е само културно малцинство кое се смета за мало, туку и изолирани групи кои имаат и други обичаи. Културните малцинства не се формираат само со развојот на разграничувачките обичаи, туку во последно време тоа е тесно поврзано со миграциите, политичките, економските и, за жал, со воени ситуации.

Од социолошка гледна точка, малцинствата можеме да ги класифицираме како верски малцинства, јазични малцинства и етнички малцинства. Верските малцинства се разликуваат од останатото население по практика или религиозно верување различно од преовладувачкото, како што се Евреите или муслиманите во Шпанија. Јазичните малцинства се оние кои имаат јазик различен од оној на општеството во кое се наоѓаат. Во повеќето од овие случаи, овие малцинства потекнуваат од миграциски, работнички или политички феномени и тешко се интегрираат во општеството додека не можат да го совладаат доминантниот јазик во областа. Етничките малцинства, се оние со механизам на комуникација и интеракција соодветен за нив, припадноста на таа етничка група мора лесно да се разликува од другите, мора да споделуваат фундаментални вредности и треба да се самоовековечат биолошки.

8. Хипотези

Како што споменавме, освен преглед на темата, целите и методите на истражување кои се користат во оваа дисертација се објаснуваат и со неопходноста од утврдување на влијанието на политиката во однос на ромската етничка заедница и управувањето со етничките конфликти. Ова го одредува влијанието на централната власт врз развојот на етничките групи, ги елаборираме методите кои се користат во истражувачкиот процес, резултатите што се добиваат, односно инпутот од истражувањето, а во исто време се потврдуваат или отфрлаат хипотези. Показатели на ова истражување се мислењата и ставовите на граѓаните на Република Македонија, сегашни и поранешни функционери, политичари и политички активисти во однос на политиката што се спроведува кон етничките заедници и улогата на етничките заедници во одржувањето на севкупниот мир и благосостојба во општеството.

Општата хипотеза во оваа докторска дисертација е следна:

Активно политичко учество на етничките малцинства во поделени и мултикултурни општества е клучот за политичката стабилност и за управувањето со етничките конфликти.

Според предметот и целта на дисертацијата, а врз основа на задачите на истражувањето, произлегуваат следните конкретни хипотези:

Хипотеза 1:

Односите меѓу етничките малцинства се стабилни кога се претставени или вклучени во креирањето политики, и покажуваат лоши искуства кога се маргинализирани во политичките институции.

Хипотеза 2:

Подоброто политичко учество на етничките малцинства преку застапување на политичките партии или преку учество во изборниот процес придонесува за поефикасно управување со етничките конфликти.

Хипотеза 3:

Законот за финансирање на политичките партии во Република Македонија не се применува правично и еднакво за сите политички субјекти во политичкиот систем на државата.

9. Методолошки пристап

9.1. Полуструктурирани интервјуа

Што значи употребата на методи за квалитативно собирање податоци? Користењето на овие методи значи дека добиените податоци нема да бидат во форма на бројки туку во форма на зборови. Квалитативната методологија користи широк опсег на методи кои користат различни извори за собирање податоци. Луѓето се сметаат за најчесто користен извор во квалитативното истражување. Меѓутоа, освен луѓето, истражувачите користат и други видови извори на податоци како што се различни текстови, институции и организации, настани, теми итн. Фокусните групи, набљудувањето како и интервјуата се сметаат за едни од најпопуларните методи во квалитативното истражување. Интервјуата може да бидат детални интервјуа, полуструктурирани или лабаво структурирани (Galleta, 2013).

Главната емпириска основа на ова истражување се смета дека се квалитативните интервјуа. Квалитативните интервјуа како метод за собирање податоци во истражувањето имаат неколку карактеристики кои се заеднички за повеќето интервјуа. Интервјуата се засноваат на интерактивен дијалог за размена, што значи дека истите интервјуа се спроведуваат со разговор лице в лице помеѓу лицето кое го врши интервјуто и соговорникот. Друга карактеристика е тематскиот фокус на интервјуата, каде неколку теми или области се намерно опфатени со прашањата. Контекстуалниот елемент е трета карактеристика на квалитативните интервјуа каде што релевантните контексти се ставаат во фокус со цел да се извлече знаење засновано на контекст или ситуација (Turner, 2010).

Интервјуата имаат полуструктурирана форма, која е составена од клучни прашања. Полуструктурираните интервјуа се карактеризираат со тоа што се составени од одреден метод или структура, но во исто време спроведувањето на интервјуто се одвива на флексибилен начин. Ова значи дека интервјуата од ова истражување се сметаат за полуконтролирани, при што употребените прашања се сметаат како водич со строга цел да се задржи фокусот на областите потребни за покривање на темата. Иако прашањата во интервјуто се по конкретен редослед, не мора да се следи истиот редослед во апсолутна смисла на зборот. Но, во исто време користев и индуктивен пристап во интервјуто, користејќи го методот на отворено интервју, бидејќи сакав да дадам простор за

истражување и развој на постоечките теории. Отворените интервјуа имаат стил на разговорно интервју што собира информации кои се прилично детални и овозможуваат беспрекорна интеракција помеѓу интервјуерот и соговорникот (Mathers & Fox & Hunn, 2002). Тоа значи дека првичните прашања секогаш се дополнуваат и прошируваат со дополнителни прашања кои се сметаат за неопходни за дополнително разјаснување и елаборирање на дадениот одговор или објаснување на дадена поврзаност со други важни прашања. Истовремено користев дополнителни прашања кои ги намалуваа недоследностите, ги проверував одговорите дадени на испитаниците и се уверив дека одговорите го изразуваат мислењето на испитаниците и при одговарањето нема наметнување на мои ставови, идеи и размислувања.

9.1.2. Планирање и спроведување интервјуа

Додека планирав како да ги спроведам интервјуата, истражувачките прашања како и самата тема на истражување сугерираа примерок, дефиниран како наменски или насочен примерок. Овој тип на техника е широка техника во квалитативното истражување што ги идентификува и избира случаите кои се плодни со информации кои ефикасно користат ограничени ресурси. Поради специфичноста на темата за истражување и, исто така, поради ограничениот број на поединци кои имаат зрели познавања за прашањето, решив намерно да ги избирам испитаниците, бидејќи другите форми на избор на примерок не беа соодветни за потребите на моето истражување.

Додека другите видови на земање примероци не се толку пристрасни, оваа форма на земање примероци има основа за пристрасност бидејќи изборот се прави врз основа на претходното знаење на истражувачот за испитаниците и нивното ниво на знаење и искуство со феноменот што го истражуваме. Друго ограничување на овој тип на земање примероци е тоа што не можеме да ги генерализираме добиените резултати бидејќи примерокот е многу помал од случајно земениот примерок или од други видови земање примероци. Меѓутоа, при земање примероци за целите на моето истражување, ја намалив потенцијалната пристрасност на минимум, така што можев да ги идентификувам и да ги избирам сите испитаници кои ги исполнуваа однапред поставените критериуми, кои беа идентификувани како важни во фазата на планирање интервју. Иако мојата првична замисла за бројот на испитаници беше да биде дваесет интервјуа, по обраќањето до интервјуираните, бројот на

испитаниците се намали на петнаесет поради одбивањето на пет лица да бидат дел од анкетата поради различни причини. Избрав лица кои имаа соодветно знаење и искуство за појавите што ги истражував.

На испитаниците им пристапив врз основа на претходни сознанија за нивната вклученост и стручност во политичкото учество и интеграција во политичкиот и општествениот систем на земјата. Некои од испитаниците ги контактирав врз основа на моите лични контакти, а некои од нив беа контактирани по препорака од другите испитаници. Првичната идеја за спроведување на интервјуата, како и за избор на интервјуирани ја добив додека посетував летна докторска школа на Универзитетот Södertörn надвор од Стокхолм, Шведска. Додека ја креирав листата на луѓе кои сакав да ги интервјуирам, мојот фокус беше на две релевантни категории на поединци во однос на моите прашања за истражување. Решив да се обратам до политичарите од ромските политички партии во земјата за да ги добијам потребните ставови поврзани со директното креирање политики, сегашните или претходните креатори на политики во сегашните или претходните влади. Покрај политичарите кои се членови на ромските политички партии, им се обравив и на политичарите Роми кои не се членови на ромски партии, но се дел од партијата на актуелната власт (СДСМ). Им се обравив и на политичарите Роми кои не се членови на ниту една партија и се именувани за функционери на актуелната влада или беа дел од претходните влади. Додека го правев изборот по мерка, се погрижив да земам примерок со избалансирана партиска застапеност.

Сите испитаници на списокот се политичари кои биле и се одговорни за креирање и извршување на политиките. Поради нивното искуство, истражувањето дава избалансирана слика за политичкото учество и интеграцијата на Ромите во земјата. Оттука, интервјуирав 5 лица кои се претседатели/потпретседатели на ромски политички партии. Првопријавениот, Агуш Демировски, беше интервјуиран како потпретседател на Партијата за целосна еманципација на Ромите - ПЦЕР, додека вториот, Касем Шабани, беше интервјуиран како потпретседател на Партијата за интеграција на Ромите - ПИР. Следниот испитаник, Аксел Ахмедовски, беше интервјуиран како претседател на Партијата за демократски просперитет на Ромите - ПДПР и поранешен министер без ресор задолжен за спроведување на Декадата на Ромите. Го интервјуирав и д-р Бајрам Берат како претседател на Партијата за интеграција на Ромите и поранешен заменик-национален координатор за

интегрирано гранично управување. Следниот испитаник, д-р Шабан Салиу, беше интервјуиран како претседател на Демократските сили на Ромите, поранешен пратеник и поранешен директор на Дирекцијата за заштита и спасување. Интервјуирав четворица испитаници кои беа функционери без раководни позиции во ромските политички партии. Го интервјуирав Ибрахим Ибрахими како поранешен заменик-министер за правда, заменик-министер за труд и социјална политика и министер за труд и социјална политика. Понатаму беше разговарано и со Анифа Демировска, во својство на поранешен директор на Управата за унапредување и развој на образованието на помалите етнички заедници. Следуваше интервју со Музафер Бајрам, во својство на актуелен министер без ресор задолжен за спроведување на националната стратегија за подобрување на состојбата на Ромите во Република Северна Македонија. Во оваа група на испитаници следен кој беше интервјуиран беше Реџепали Чупи, во својство на поранешен директор на Управата за унапредување и развој на образованието на припадниците на заедниците. Потоа беа интервјуирани четворица испитаници, политичари и актуелни функционери, сите членови на актуелната владејачка партија СДСМ. Разговарано е со Дениз Исмаили, во својство на директор на Управата за наменско производство. Понатаму беше извршен разговор со Фатима Османовска, во својство на претседател на Советот на Општина Шуто Оризари. Разговарано е и со д-р Салија Љатиф-Петрушевска, во својство на директор на ЈЗУ Специјализирана болница за геријатриска и палијативна медицина „13 Ноември“ – Скопје. Во исто време беше извршен разговор и со Курто Дудуш, во својство на актуелен градоначалник на Општина Шуто Оризари. Во следната група испитаници беа интервјуирани две лица, двајцата директори Роми на училишта во Општина Шуто Оризари. Со Алвин Салимовски беше разговарано во својство на директор на ОУ „Браќа Рамиз Хамид“. Го интервјуирав и Доан Сулејманоски, во својство на директор на средното училиште на Град Скопје „Шаип Јусуф“, кој истакна дека не е член на ниту една политичка партија.

Како што истакнав погоре во текстот, спроведено е полуструктурирано интервју, каде што прашањата опфаќаа теми значајни за истражувачкото прашање, истовремено на испитаниците им беше дадена флексибилност во искажувањето на своите ставови. Иако интервјуте се состоеше од дваесет прашања, во текот на неколку интервјуа се појавија дополнителни прашања кои бараа дополнително објаснување и елаборирање. Оттука, многу интервјуа траеја од 60 до 100 минути, од кои некои траеја и подолго. Повеќето интервјуа

беа направени лице в лице, каде што испитаниците одговараа на прашањата додека се снимаше разговорот и јас земав белешки од него. Некои од испитаниците од различни причини како и од превентивни причини поврзани со пандемијата КОВИД-19 побараа интервјуто да биде писмено, па ми испратија писмени одговори на прашањата што ги испратив на нивните имејл адреси. Интервјуата беа спроведени на македонски и на ромски јазик, во зависност од желбата на испитаниците. Најголем дел од интервјуата се направени во Скопје, но имаше и интервјуа кои беа направени во Прилеп, Делчево и Тетово. Интервјуата беа спроведени на различни локации и во различни институции, како што се Универзитетот „Свети Кирил и Методиј“ во Скопје, Општина Шуто Оризари, Универзитетот на Југоисточна Европа во Тетово, училишта и други локации. Периодот на интервјуата се движеше од декември 2019 година до мај 2020 година. Времето на интервјуто зависеше од практичноста и слободната агенда на испитаниците. На сите испитаници им беше понудена анонимност, но тие сакаа нивните одговори да бидат официјални.

9.1.3. Анализа на податоци

Следната фаза во методологијата на истражување беше преводот на снимените интервјуа и транскрипцијата. Основата за понатамошна анализа на податоците беше транскрипцијата, а самиот процес мораше да биде побавен и попрецизен бидејќи внимававме на секој изговорен збор, секоја пауза, секоја воздишка, двоумење и други елементи што може да пренесат значење. Транскриптите беа направени веднаш по интервјуата, додека разговорите сè уште ми беа свежи во сеќавањето, со една цел на ум, а тоа беше што попрецизно да ги преводам идеите и размислувањата кои беа усно искажани од испитаниците. Во однос на писмените интервјуа, немаше потреба од транскрипција, туку само превод, од македонски на англиски и од ромски на англиски, бидејќи англискиот е официјален јазик на ова истражување.

Следниот чекор во методологијата на истражувањето беше да се анализира содржината на интервјуто. Според мене, тематската анализа беше најсоодветната алатка како метод за анализа на квалитативните податоци. Според теоретската рамка на Boyatzis, „теоретската анализа е метод за идентификување, анализа и известување на обрасците (теми) во рамките на податоците“ (Boyatzis, 1998). Иако Brown и Clark (2006) веруваат дека „не постои идеален или фиксен метод на анализа во квалитативното истражување, ние ја избравме

тематската анализа бидејќи обезбедува интелегентни податоци во одговорите на прашањата за истражување“ (Brown and Clark, 2006). Преку својата теоретска слобода, тематската анализа е флексибилна и корисна истражувачка алатка која потенцијално може да обезбеди богати, детални и сложени податоци. Иако тематската анализа нуди флексибилност, отсуството на јасни и концизни насоки во некои случаи може да го примени принципот на „оди-на“ критика на квалитативното истражување (Antaki, Bilig, Edwards and Potter, 2002). Процесот на анализа на интервјуата беше олеснет благодарение на тематската анализа, која ми овозможи да стекнам сознанија засновани на податоци користејќи индуктивен пристап, при што имав можност да проверам дали податоците од прашањата за истражување се конзистентни во текот на целиот процес.

Според Schmidt, „делта на користењето на тематската анализа е да се забележат сите транскрипти од интервјуто, темите што се појавуваат како и нивните индивидуални аспекти кои можат да бидат поврзани со контекстот на истражувачките прашања“ (Schmidt, 2004). Според Gibson и Brown, главната цел на тематската анализа е да се извлечат сличности и разлики од множеството податоци, како и да се бараат потенцијални врски (Gibson и Brown, 2009). Овие автори се обидуваат да покажат како анализата на податоците еволуира од другите аспекти на практиката на општествено истражување. За да се постигне ова, авторите покажуваат како може да функционира анализата кога се усвојуваат специфични фокуси и стратегии со амбициозно артикулирање на сите фази од процесот на истражување преку обезбедување на обемни примери, дијаграми, истражувачка литература, главни точки на почетокот на секое поглавје и заклучоци кои ги сумираат главните точки во поглавјата. Бидејќи има огромно количество информации, многу е важно да се организира материјалот презентираан од авторите/авторот што ќе ја направи оваа обемна информација подобро и полесно да ги следи аргументите за читателот (Jacqueline Browne, 2009).

Пред да се генерираат теми, анализата на податоците помина низ неколку фази кои не се единствени за овој тип на метод и може да се применат на други квалитативни методи. Како истражувач, најпрво се запознав со содржината на податоците, барав обрасци и генерирав изворни кодови за конечно да се појават теми. Процесот на преведување и препишување на спроведените интервјуа ми овозможи да се запознаам со значењето и суштината на секој испитаник, да го идентификувам неговиот стил и да ги разберам неговите скриени перцепции и размислувања. Бидејќи интервјуата ги правев лично јас, можев да стекнам

знаење и да размислам за аналитичките аспекти пред да ги препишам. Меѓутоа, потребно беше интервјуата да бидат прочитани од мене уште неколку пати откако ќе бидат препишани. Многупати се случило моето потценување и размислување за податоците да се смени од точка на интервјуто до точка на транскрипција. Во оваа фаза почнаа да се развиваат модели на размислување и првични идеи за кодирање.

Процесот на кодирање на податоците во ова истражување започна со процесот на запознавање со податоците. Од самиот почеток на анализата на податоците, првичните шифри како и почетните концепти беа евидентирани на хартија. Процесот на кодирање се правеше рачно, користејќи пенкала, моливи, постбелешки и обележувачи, со кои вршев идентификација и кодирање на концепти. Процесот на кодирање во анкетата не беше јасен бидејќи верував дека треба да се движам напред-назад низ множеството податоци за да ги проверам генерираните кодови. При кодирањето, ги имав на ум прашањата за истражување, но процесот на кодирање генерално беше воден од податоците каде што обрасците што произлегоа од збирот на податоци беа кодирани како потесни концепти кои потоа може да се развијат во пошироки теми. Кодовите беа обезбедени да се усогласат со изјавите кои служеа како доказ за истиот код. Во исто време, шифрите гарантираа дека сите извадоци беа внимателно користени и испитани. Целта беше да се кодифицираат што повеќе различни модели или идеи, без разлика дали се вклопуваат во одредена тема или истражувачки прашања. Повеќето од овие кодови беа составени заедно, бидејќи тие одразуваа заеднички концепти.

Потоа следуваше најважната фаза во истражувачкиот процес, која го фокусира вниманието на истражувањето од блиски до пошироки аспекти. Во оваа фаза ги анализирав и комбинирав шифрите, што манифестираше неколку потенцијални теми. За време на оваа фаза, рачно пишував потенцијални теми и додадов соодветни кодови на секоја тема. Во меѓувреме, открив дека има неколку кодови кои не се вклопуваат во ниту една генерирана тема и се обидов да ги комбинирам во друга нова тема, но некои се покажаа како несоодветни, па целосно ги отфрлив. Почетниот процес на генерирање се состоеше од дваесетина теми, но додека ги погледнав, сфатив дека некои теми не содржат доволно докази, па ги отстранив целосно од истражувањето. Некои од темите потсетуваа една на друга, така што имаше можност да се комбинираат повеќе теми во една тема. При извршувањето на процесот на ревизија на темите, направив и измени на насловите на темите

дадени на секоја тема во почетната фаза на нивното креирање. При разгледувањето на темите имав предвид два посебни аспекти. Од една страна внимавав на релевантноста на темите во однос на прашањата за истражување. Од друга страна, ја анализирав и „реалната слика“ на секоја тема, оценувајќи дали секоја тема е точно поддржана од доказите во збирот на податоци. При подготвувањето на извештајот за анализа, односно влегувањето во последната фаза, посебно се погрижив за обезбедување доволно докази за секоја тема. Оттука, во анализата на секоја тема беа дадени извадоци од податоците за кои сметав дека се релевантни за темата, заедно со цитатот на авторот. Извадоците се придружени со аналитички наратив, кој ги анализира ставовите на испитаниците, презентирајќи факти поврзани со прашањата од истражувањето.

9.1.4. Етички размислувања

Еден од главните размислувања во спроведувањето на емпирискиот дел од моето истражување беше да се осигурам дека луѓето кои учествуваа како интервјуирани лица ќе бидат почитувани. Како млад истражувач, размислував да ја изразам оваа вредност на повеќе начини. Прво, од самиот почеток кога му се обратив на испитаникот барајќи интервју, целосно го информирав испитаникот за целта на интервјето. Потоа му објаснив на испитаникот за природата на истражувањето што го спроведував, методите што ги користев и можните употреби на истите во блиска и далечна иднина. Сите испитаници беа информирани за темата на истражувањето и за тоа дека темата е одобрена од Наставно-научниот совет на Филозофскиот факултет при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје. Истовремено, сите испитаници беа запознаени со природата на прашањата за интервјето пред да се спроведе интервјето, како и со должината на интервјето.

Испитаниците беа информирани и убедени дека податоците дадени во интервјуата ќе бидат искористени за пишување докторска дисертација, со цел да се добие докторат по филозофија од областа на меѓународните односи и управувањето со конфликти. Второ, ги замолив сите испитаници за согласност за учество откако детално ја елаборирав целта на интервјето. Оттука, сите испитаници доброволно се согласија да дадат интервју, целосно свесни за процесот и целта на интервјето, при што нагласија во кое време и место ќе се спроведе интервјето. Испитаниците имаа право да се повлечат од интервјето и да престанат да учествуваат во интервјето во која било фаза од интервјето.

Поради природата на самото истражување, избрани учесници се јавни личности, сегашни и поранешни ромски јавни функционери кои претставуваат дел од политичката елита на ромската заедница во земјата. Поради истата причина, правилото за анонимност во овој случај не може да се примени. Оттука, имињата и јавните функции на учесниците се претставени заедно со цитирањето на дадениот одговор. Сите испитаници беа информирани и се согласија дека нивните разговори треба да бидат наведени за истражувачки цели. Во однос на придонесите на учесниците, се обидов на најефективен начин да ги изнесам нивните ставови, тврдења и верувања, со вистинито и прецизно излагање на искажаните податоци.

9.1.5. Истражувачки ограничувања

Бидејќи во истражувањето користиме комбиниран пристап, и главно се заснова на индуктивниот пристап, генерализирањето на наодите сè уште е еден од главните недостатоци на истражувањето. „Во однос на методот на истражување, помалата големина на примерокот го поставува прашањето за генерализација на целата истражувачка популација“ (Thompson, 2011). Со оглед на малата популација што го сочинува примерокот на нашето истражување, не сме во можност да ги прошириме наодите од истражувањето на целата популација. Сепак, мојата намера да ја искористиме избраната методологија на истражување не беше да обезбедиме статистичка точност, туку да обезбедиме разбирање со длабинска и темелна анализа на мислењата, искуствата и чувствата на учесниците поврзани со феномените на истражување во специфичниот контекст на македонското општество, а потоа да ги анализираме значењата и да генерираме идеи како одговор на прашањата за истражување.

На нашето истражување влијае и демографскиот состав на Република Северна Македонија. Иако земјата има мултиетничка структура на население, каде што етничките Македонци сочинуваат 58,44 %, етничките Албанци 24,30 %, етничките Турци 3,86 %, етничките Роми 2,53 %, етничките Срби 1,3 %, етнички Босанци од 0,8 %, етничките Власи од 0,4 % (Државен завод за статистика, 2021 година), истражувањето ги опфаќа сите етнички групи, но сепак се фокусира на ромската етничка заедница во споредба со етничките Македонци и етничките Албанци како најинтегрирани групи во македонското општество. Етничките групи со помал процент го отежнуваат нивното вклучување во

методологијата на истражувањето. Во исто време, вклученоста на сите етнички заедници во истражувањето го надминува опсегот на можност и интерес за дадената истражувачка структура.

Недостапноста на неколку од избраните испитаници, односно нивното одбивање да бидат дел од студијата, се смета за ограничување на истражувањето и не можеме да извлечеме побогати и послојни податоци од истражувањето. Петмина од лицата кои требаше да бидат интервјуирани за целите на ова истражување ја одбија поканата за интервју од различни причини.

Дисертацијата не е идеална, истата верувам дека има слабости и ограничувања. Поради тоа што дисертацијата има квалитативен карактер и главно се заснова на индуктивниот пристап, генерализирањето на резултатите претставува една од главните слабости на истражувањето. Со оглед на малата бројка која го сочинува примерот на истражувањето, не сум во можност да ги проширам резултатите од истражувањето на целата популација. Сепак, мојата намера да ја користам избраната методологија на истражување не беше да обезбедам статистичка точност, туку да обезбедам разбирање со длабинска и темелна анализа на мислењата, искуствата и чувствата на испитаниците поврзани со феномените на истражувањето. Одбивањето на неколку од избраните испитаници да бидат дел од дисертацијата, го сметам за ограничување на истражувањето бидејќи не можав да извлечам побогати и послојни податоци при самото истражување. Личните познанства кои ги имам со дел од испитаниците верувам дека претставуваат слабост на истражувањето поради постоење на блага истражувачка пристрасност при анализирање на податоците. За ограничувања на дисертацијата ги сметаме и недостатокот на достапни податоци, пристапот до податоци, недостатокот на финансиски средства и постоењето на ограничени претходни истражувања на темата на истражување.

Поглавје III

10. Анализа на обработените индикатори

Односите меѓу етничките малцинства се стабилни кога се претставени или вклучени во креирањето политики, и покажуваат лоши искуства кога се маргинализирани во политичките институции.

10.1. Образование

Го анализираме образованието како еден од клучните показатели што ја создаваат интеграцијата на сите групи во општеството, а не само на ромската заедница во земјата. Поаѓаме од претпоставката дека заедниците кои се пообразовани од другите имаат поголеми шанси да се интегрираат и имаат поголеми шанси да имаат пристап до различен степен на интеграција во севкупните текови на општеството (Vochvarova, 2016). Образованието е еден од послабите аспекти на ромската заедница, која во последните десет години почнува да се движи напред, но сепак со бавно и незадоволително темпо. Сепак, треба да се запрашаме дали тоа е целосна причина на граѓаните Роми или е еднаква вина на образовниот систем? Дали образовниот систем не е чувствителен на маргинализираните групи, дали истите деца во едно училиште имаат исти услови како во друго училиште, дали паралелките се составени од еднаков број деца, дали на децата Роми им се посветува соодветно внимание и дополнително внимание од страна на наставниците доколку имаат проблеми со совладување на наставниот материјал? Дали учениците Роми се сегрегирани во посебни паралелки или се сместени во последните училишни клупи со образложение дека не внимаваат (Dzeladin, 2016) и и онака не се заинтересирани да учат?

Досегашните истражувања покажуваат дека состојбата на Ромите во Република Северна Македонија покажува дека и покрај големите напори сè уште постои дискриминаторски однос (Doda, 2016) кон нив во сите области на животот, вклучително и образованието, како и нивната мала вклученост и активна учество во образовниот процес на сите нивоа. Според Којис и Markov, „необразованието е последица, а во исто време и причина за тешката финансиска состојба и зголемената сиромаштија на Ромите. Сиромашните семејства со голем број деца не можат да си дозволат образование на своите деца, а со тоа сиромаштијата се пренесува на следните генерации“ (Којис и Markov, 2010).

10.1.1. Деца Роми во предучилишни институции

Предучилишното образование е неопходно и важно и за мнозинските групи и за малцинствата во општеството. Поради фактот што Ромите се малцинство, но и ранлива група, тие треба да бидат подеднакво прифатени и вклучени во предучилишните установи. Посетата на предучилишна установа има повеќе придобивки како што се обезбедување правилен и квалитетен ран детски развој, развој на интелигенција и социјални вештини, стекнување навики и желба за збогатување на знаењето и слично (Sivevska, 2013). Предучилишната установа е една од најважните институционални облици на згрижување и вклучување на децата во образовниот процес. Предучилишната установа е првата алка во систематското воспитување на децата (Trbojevik, 2010). Добро организираното предучилишно образование влијае врз развојот на детето насочувајќи го развојот на особините на личноста, креативноста, интересите, самовербата, независноста и самоиницијативноста. Досегашните истражувања го евидентираат и потврдуваат фактот дека децата кои се запишани во предучилишна установа се поуспешни во училиште, имаат побогато социјално и емоционално искуство, креативни способности, позитивни навики и вештини (Bochvarova, Sivevska, Cackov, 2013).

Претходните истражувања покажаа дека има голем број случаи каде децата Роми не го добиваат потребното и квалитетно семејно воспитување (Vogoevska, 2010). Чести се случаите кога за време на работниот ангажман на родителите, децата не се згрижени или нивните постари браќа и сестри се грижеле за нив, немаат играчки и соодветни дидактички алатки. При започнување на школскиот процес, заземањето место во училиштето или во групата вршници многу зависи од степенот на подготвеност на детето да започне со школување, со какво знаење започнува детето, колку добро го познава јазикот на околината и сл. Вообичаено е децата Роми да ја имаат оваа подготвеност и знаење на многу ниско ниво, и тоа е главната причина зошто децата Роми не започнуваат на училиште или почнуваат во нерамноправна положба во однос на другите деца (Kirandziska, 2005). Резултат на нееднаквата подготвеност и слабата појдовна точка на децата Роми при поаѓање на училиште е тешкото совладување на наставниот материјал и наставната програма како и постигнувањето лоши резултати. Сето тоа влијае на создавање на еден вид аверзија кон училиштето и спречување на секој можен напредок на децата Роми во образовниот процес. Истовремено, родителите на децата Роми не го препознаваат образованието како средство

за надминување на сиромаштијата и честопати самите влијаат на нивните деца, директно или индиректно, да одлучат да го напуштат образовниот систем.

За пофалба се напорите и измените што Република Македонија ги направи во Законот за предучилишно образование во 2006 година со цел да обезбеди поголема вклученост на децата Роми во образовниот систем. Во исто време, во 2006 година започна проектот „Вклучување на децата Роми во предучилишно образование“. Овој проект го спроведуваше Министерството за труд и социјална политика во соработка со Ромскиот образовен фонд од Будимпешта, единиците на локалната самоуправа и јавните општински установи - детски градинки до 2020 година. Целта на проектот беше да се отстранат постоечките бариери за пристап до предучилишни установи за деца Роми на возраст од 3 до 6 години, вклучување на децата и нивна социјализација како и зајакнување на свеста кај нивните родители за важноста од раниот детски развој и образование на нивните деца. Во текот на овие 14 години од спроведувањето на проектот, беа опфатени бесплатно околу 4.700 деца од ромската етничка заедница во 19 општини. За поуспешна имплементација на проектот, како и градење социјални вештини и усовршување и совладување на македонскиот јазик, за олеснување на пристапот на децата Роми во јавните општински установи – градинки, во сите општини каде што се спроведува проектот, ангажирани биле 16 медијатори платени преку проектниот буџет на Ромскиот образовен фонд, 20 негувателки од кои 18 се трансформираа во редовно вработени и 2 негувателки платени од буџетот на проектот на Ромскиот образовен фонд (Eminova, Janeva, Petrova-Beska, 2012 година). Проектот се реализираше во 19 општини, на 20 локации во државата. Во општините Шуто Оризари, Тетово и Гостивар проектот се спроведува преку проект финансиран од Инструментот за претпристапна помош (ИПА). За потребите на истражувањето, направив преглед на вклученоста на децата Роми во предучилишното образование во последните неколку години.

Табела бр. 2. Број на деца во јавните установи за згрижување и образование - градинки во Република Северна Македонија

Година	Вкупно јавни установи за згрижување и	Вкупно деца	Вкупно деца-припадници на ромската заедница во	% од децата од ромската заедница згрижени во градинките во однос на

	воспитување на деца - детски градинки		јавните институции	вкупниот број згрижени деца во РС Македонија
2016	64	33 238	531	1,59 %
2017	64	35 286	506	1,43 %
2018	68	37 615	510	1,35 %
2019	68	38 094	705	1,85 %
2020	68	26 589	465	1,74 %

Извор: Државен завод за статистика, Установи за згрижување и воспитание на деца - детски градинки (2016, 2017, 2018, 2019, 2020)

Податоците што ги добивме за бројот на деца во градинките покажуваат дека во периодот од 2016 до 2020 година има благ пораст на вкупниот број на згрижени деца во градинките. Во 2020 година има пад на бројот на деца поради ситуацијата со глобалната пандемија на КОВИД-19 каде што многу родители беа ослободени од одење на работа и работеа од дома за да се грижат за своите малолетни деца. Инаку, бројот на деца Роми сè уште покажува мала застапеност во однос на бројот на вкупно згрижени деца во градинките, меѓутоа, застапеноста не е многу драстично различна во однос на официјалната бројка од последниот попис во 2021 година, според која Ромите претставуваат 2,6 % од вкупното население во државата. Сепак, во табела 2 е забележано дека од децата родени во 2017 година, најголем дел од оние кои посетуваат градинки се припадници на македонската заедница, потоа на ромската и на крајот на албанската заедница во земјава.

Табела бр. 3. Процент на деца Роми, Албанци и Македонци родени во 2017/2018 година кои посетуваат градинка во 2020 година

Година	Број на деца родени во ромската заедница во РС Македонија	% од децата кои посетуваат градинки во 2020 година од бројот на деца Роми родени 2017/2018 година во РС Македонија
2017	1 394	36,29 %
2018	1 367	37,30 %

Година	Број на деца родени во македонската заедница во РС Македонија	% од децата кои посетуваат градинки во 2020 година од бројот на македонски деца родени 2017/2018 година во РС Македонија
2017	11 616	86,17 %

Година	Број на деца родени во албанската заедница во РС Македонија	% од децата кои посетуваат градинки во 2020 година од бројот на албански деца родени 2017/2018 година во РС Македонија
2017	8 165	26,24 %

Извор: Државен завод за статистика, Установи за згрижување и воспитание на деца - детски градинки, 2020

Анализата на податоците за децата родени во ромската етничка заедница во 2017 и 2018 година и податоците за бројот на деца Роми кои одат во градинка во Република Северна Македонија во 2020 година, покажува мал процент на деца Роми во градинките. Иако претходните истражувања бележат отсуство на сегрегација и дискриминација од страна на воспитувачите врз основа на етничката припадност на децата во предучилишното образование (Eminovska, Spasovski, 2012), моето истражување не се согласува со истото и во многу случаи евидентира дискриминација во предучилишното образование. Не се согласувам со претходните податоци бидејќи податоците добиени од спроведените интервјуа бележат поголема стапка на сегрегација во училиштата каде што има поголема концентрација на ученици Роми, особено во училиштата кои ги анализираме во понатамошното истражување.

Според законот, јавната градинка е должна да ги запишува и прима децата во своите програми врз основа на пријави во текот на целата година. При приемот на детето во градинката, родителите се должни да достават потврда од педијатар за здравствената состојба на детето, односно наод и мислење од соодветна стручна установа за дете со пречки во интелектуалниот или физичкиот развој како и уредна картичка за вакцинација. Доколку во јавната градинка се запишани поголем број деца отколку што има слободни места, за прием одлучува комисија за прием на деца што ја именува директорот.

Иако законски и официјално постапката за запишување деца е една, сепак истражувањето евидентира спротивставени податоци. При запишувањето во градинка на Л.

З. (1,5 година) во учебната 2020/2021 година во градинката Пролет во Влае, родителите Б. З. (29) и Ј. Е. (29) наидуваат на непрофесионален и дискриминаторски однос на вработените во градинката.

„Од самиот почеток на уписите наидов на дискриминаторски однос откако вработените видоа дека ќерка ми е со потемна боја на кожата, веднаш ми рекоа нема места, ниту едно слободно место, ние сме мал број воспитувачи, погледнете во друга градинка.“

„Веднаш ми нагласија дека во градинката нема други деца Роми, тешко ќе ѝ биде на ќерката, сигурно не знае македонски како ќе се разбереме со неа, запишете ја во Шуго Оризари, има нова убава градинка таму. Се чувствував многу лошо во тој момент и верувам дека до крајот на мојот живот нема да го заборавам тоа чувство, особено затоа што проблемот беше за дете кое тогаш имаше само 1,5 година.“

Воспитувачките го нагласија јазичниот проблем бидејќи детето наводно не ги разбирало нивните насоки и упатства. Од друга страна, може да се смета за предност детето да ги учи двата јазика паралелно од најмала возраст, ромски дома, македонски во градинка.

„Потоа го контактирав Срѓан Амет, ромски адвокат за кој знаев дека има искуство со такви прашања, како и Асмет Елезовски, претседател на Националниот ромски центар во Куманово и долгогодишен активист за правата на Ромите. Со нивна помош и нивна итност, едвај успеавме да ја запишеме ќерка ми во градинка бидејќи воспитувачките едноставно не сакаа да запишат ромско девојче во група составена од не-Роми и дадоа банално објаснување како тоа не може да се направи. Со голема мака и итност од највисоко државно ниво успеавме да ѝ обезбедиме на ќерка ми право на предучилишно образование и воспитување, иако тоа е според законите и Уставот“. (Изјава на Б. З., ИТ-инженер). Гласот ја претставува дискриминацијата во образовниот систем од самото запишување на детето Ром во процесот на интеграција и образование.

Адвокатот Срѓан Амет вели дека во неговото работење овој случај не е изолиран, особено со зголемувањето на децата Роми во предучилишните установи. Успеал да изврши притисок за да Л. З. биде примена во градинката „Пролет“ во населба Влае. Гласот е кршење на законските одредби во државата како и постоење на предрасуди и стереотипи во образовниот систем.

„Конкретно во случајот со Л. З., лично разговарав со директорот на јавната установа и објаснив дека како институција го прекршува Законот за предучилишно образование и Уставот на Република Северна Македонија. Исто така, објаснив дека доколку не биде детето прифатено, ќе поднесам тужба против институцијата, против неа и против воспитувачката за дискриминација во надлежните судски институции, Комисијата за заштита од дискриминација и Народниот правобранител“. (Изјава на Срѓан Амет, адвокат).

Ашмет Елезовски од Националниот ромски центар вели дека случајот е класичен пример за дискриминација во земјата. Иако државата воведува задолжително средно образование, од друга страна, не им дозволува на Ромите да го започнат образовниот процес и на самиот почеток има попречување при запишувањето. На родителите им било кажано дека во Општина Шуто Оризари има нова градинка и таму треба да се запише нивното дете. Тој нагласи дека за овој случај било ургирано дури до потпретседателот на СДСМ, д-р Венко Филипче. *„Срамота е Ромите за основните човекови права да ургираат кај премиерите, вице-премиерите, министрите, пазете, не сакаат да примат дете на Роми кои се компјутерски инженери и фармацевти, па каков став би имале вработените ако родителите не се интелектуалци - со високо образование, на пример да биле скромно работничко семејство или корисници на социјална помош?! Се прашувам дали само Македонците и Албанците имаат права во Македонија.“* (Изјава Ашмет Елезовски, претседател на Националниот ромски центар, Куманово).

Регистрирана е заложбата за систематско решавање на инклузија на децата Роми кои се во социјален ризик во градинките. Заложбата започнува од 2018 година, со доставување на информации до Владата на Република Северна Македонија од страна на Министерството за труд и социјална политика за вклучување на децата Роми кои се од семејства во социјален ризик. Со информацијата, Владата на Република Северна Македонија им препорачува на градоначалниците на единиците на локалната самоуправа да ги свикаат советите на општините и да ја разгледаат можноста за ослободување од партиципација за престој во предучилишните установи - градинки за деца Роми, кои се во социјален ризик поради ниски финансиски примања (возраст од 3 до 6 години), односно деца Роми чии родители се корисници на правото на гарантирана минимална помош, деца Роми сместени во згрижувачки семејства и деца од многудетни семејства каде што има само еден вработен

родител кој зема минимална плата од 14.500 денари за да се вклучи во предучилишното образование.

Добиените податоци се загрижувачки бидејќи се контрадикторни, особено поради фактот што учебната 2020/2021 година е трета година по ред со заклучок од Владата каде децата Роми во социјален ризик се вклучени во предучилишното образование со ослободување од учество. Воедно, за учебната 2020/2021 година планирано било 393 деца да бидат вклучени во предучилишно образование во вкупно 21 општина како дел од проектот „Вклучување на децата Роми во предучилишно образование“. Така, Министерството за труд и социјална политика од една страна ги мотивира ромските семејства да ги запишат своите деца во предучилишно образование со воведување афирмативни акции, но од друга страна институциите или градинките го попречуваат неприфаќањето на децата од ромската заедница со давање разни основи и оправдувања како непознавање на македонскиот јазик на децата Роми, постоење на градинка каде што има повеќе деца Роми, местата се пополнети, потребен е дополнителен персонал во градинките, детето ги нема примено сите пропишани вакцини според програмата за вакцинација и така натаму.

10.1. 2. Ученици Роми во основни училишта

Во Република Северна Македонија има вкупно 364 основни училишта. Од вкупниот број на 80 општини на територијата на државата, 11 % од општините имаат повеќе од 10 основни училишта, додека 22 % од општините имаат само едно основно училиште. Општини со најголем број основни училишта се Градот Скопје со 80 основни училишта, Куманово со 17 основни училишта и Битола со 14 основни училишта.

Табела бр. 4. Општини со најголем број основни училишта во Република Северна Македонија

Број	Општина	Вкупен број на основни училишта
1.	Град Скопје	84
2.	Куманово	17
3.	Битола	14

4.	Тетово	13
5.	Струмица	11
6.	Струга	11
7.	Гази Баба	11
8.	Чаир	11
9.	Прилеп	11
10.	Гостивар	11
11.	Кисела Вода	10
12.	Карпош	10
13.	Велес	9
14.	Центар	9
15.	Бутел	9
16.	Охрид	9
17.	Кичево	9
18.	Аеродром	8
19.	Сарај	8

Извор: ДЗС, Основни и средни училишта во Република Северна Македонија на почетокот на учебната 2020/2021 година, 2021

Табела бр. 5. Општини со најмал број основни училишта во Република Северна Македонија

Број	Општина	Вкупен број на основни училишта
1.	Пехчево	1
2.	Новаци	1
3.	Мак. Брод	1
4.	Дојран	1
5.	М. Каменица	1
6.	Росоман	1
7.	Зрновци	1
8.	Кратово	1

9.	Ранковце	1
10.	Д. Капија	1
11.	Дебарца	1
12.	Конче	1
13.	Лозово	1
14.	Сопиште	1
15.	Зелениково	1
16.	Вевчани	1
17.	Градско	1
18.	Карбинци	1

Извор: ДЗС, Основни и средни училишта во Република Северна Македонија на почетокот на учебната 2020/2021 година, 2021

Податоците до кои дојдовме (табела бр. 5) за бројот на ученици во основните училишта во Република Северна Македонија покажуваат дека во периодот 2017-2020 година има мало намалување (2 729 ученици помалку) на вкупниот број деца кои ги посетуваат основните училишта во земјава. Инаку, бројот на ученици Роми во основните училишта за истиот период бележи минимален пораст (530 ученици Роми), меѓутоа бројот на ученици Роми сè уште покажува мала застапеност во однос на вкупниот број деца кои се дел од основното образование во земјата, каде што во бројката од 100 ученици секој 20-ти ученик е припадник на ромската етничка заедница. Сепак, процентот на деца Роми кои посетуваат основни училишта во земјата е двојно поголем од процентот на Роми во вкупното население. Чуден факт е што нè поттикнува да размислуваме за веродостојноста на податоците од пописот спроведен во земјава. Истото може да се должи на фактот што ромските семејства се состојат од повеќе деца во споредба со неромските семејства. Друг начин на размислување е дека на полето на некои аспекти на образованието може да изгледа дека младите Роми добиваат повеќе можности, имаат малку подобар пристап до образование и слично. Добиените податоци се контрадикторни и нè поттикнуваат да размислуваме за веродостојноста на податоците од спроведениот попис на населението во земјава. Овде би сакал да разговарам за анализата на професорот Марковски за валидноста на пописот спроведен во 2002 година. Марковски вели дека проблемот започнал со пописот во 1991 година кога бил бојкотиран од албанското малцинство во Република Македонија. Неколку

години подоцна пописот беше повторен во 1994 година, но беше бојкотиран во Дебарско-реканскиот Регион. Тоа овозможи состојба на манипулација, особено во однос на националната структура на населението. Во однос на верската припадност, предмет на прелевање од една во друга националност биле Македонците со исламска вероисповед кои претходно, но особено во последните пописи биле третирали како Албанци или Турци. (Марковски, 1994).

Истата состојба продолжува и во контекст на пописот предвиден за 2001 година во кој, според претходното донесување и спроведување на Законот за државјанство, престојувањето на поголем број лица со вообичаено место на живеење во Република Македонија требало да биде легализирано. За да може истата идеја да се реализира без проблеми, биле подготвени измени и дополнувања на Законот за попис на населението, домаќинствата и становите во 2001 година (Марковски, 2007). Една од главните одредници било да се регистрира населението отсутно од земјата до една година.

Марковски (2007) посочува дека меѓународните набљудувачи биле намерно присутни, но нагласил дека поради одредени услови не си ја работеле работата професионално. Од самиот почеток, во дадените услови на затворање на Државниот завод за статистика, ветице дека ќе ја известат Државната пописна комисија за евентуални аномалии пред објавувањето на пописот, но не го сториле истото. Второ, ниту високата експертска група, ниту Државниот завод за статистика не ги објавиле резултатите од постпописната анкета, што е репер за обемот и квалитетот на пописот. Истото истражување е спроведено веднаш по пописот на 1 % од пописот во земјава, но според Марковски се чини дека ова истражување намерно не е објавено поради покриеност со фалсификувани документи, забранет пристап на македонски попишувачи, фиктивни попишувачи, носење деца од странство и така натаму.

Врвот на сомнежот се постигнува со објавените резултати поради нелогичноста на презентираниите резултати. Се прашувате зошто? Бидејќи контингент од околу 1.300.000 жители има зголемување за околу 2.000 жители во однос на претходниот попис од 1994 година, а контингент од околу 440.000 жители има зголемување од околу 68.000 жители. Марковски ја докажува нелогичноста на податоците преку следните примери. Кога биле објавени првичните резултати од Пописот во 2002 година, на 15.1.2003 година беа презентирани податоци за вкупното население по општини. Овие резултати е логично да

бидат само помали и никако поголеми, како што бил случајот при објавувањето на конечните резултати. Но, во овој случај има спротивни резултати (Државен завод за статистика, 2003, 2004) како што следува:

- Шуто Оризари, првични резултати 16 273 лица - крајни резултати 17 357 лица (разлика од +1 084 лица).
- Арачиново, првични резултати 11 315 лица - конечни резултати 11 992 лица (разлика од +677 луѓе).
- Велешта, првични резултати 7 130 лица - конечни резултати 8 156 (разлика од +731 лице).
- Дебар, првични резултати 17 824 луѓе - конечни 17 952 лица (разлика +128 луѓе).
- Делогожди, првични резултати 6 885 лица - конечни резултати 7 884 лица; (разлика од +999 лица) итн.

Во сите случаи станува збор за општини со доминантно албанско население, односно општина каде при пописот биле откриени фалсификувани документи за лица кои не се присутни, а биле внесени како да се во странство до 12 месеци. Наспроти ова, забележливо е дека во општините со доминантно македонско население има намалување за околу 10 % во просек, што е распределено по населени места се чини дека е незабележано, но всушност постои проблем што поинаку се објаснува со фактот што во над 90 % од општините каде преовладува македонско население има намалување на вкупното население и во речиси 99 % од општините со доминантно албанско население има зголемување. Контекстот плус кај некои, односно минус кај други, создава празнина на огромна разлика и докажува дека го нарушува и дисквалификува вистинскиот реален тренд на развој на природното движење на населението во Република Македонија.

Од анализата на Марковски се констатира дека текот на пописот бил проследен со одредени субјективни слабости, надополнети со политички насоки и предрасуди за постигнување на некои политички цели кои придонеле да се појават одредени недостатоци и аномалии во пописните материјали. Сепак, најголемиот проблем се јавил по електронската обработка на пописните материјали, каде што со индивидуален пристап дел од податоците, особено оние за вкупното население и податоците за националната структура не соодветствуваат на фактичката состојба. Тоа создаде сомнеж во јавноста низ кој Државната пописна комисија не можеше да помине и во контекст на прифаќање на

конечните резултати од пописот го донесе следниот заклучок: „Пописот во Република Македонија, од политички причини, можеби е прифатлив, но од професионална гледна точка не е прифатлив“.

Табела бр. 6. Број на ученици во основните училишта во Република Северна Македонија

Учебна година	Вкупно основни училишта во РС Македонија	Вкупно ученици	Вкупно ученици од ромска заедница	% од учениците од ромската заедница во основните училишта во однос на вкупниот број на ученици во РС Македонија
2017/2018	364	188 517	9 494	5,03 %
2018/2019	364	186 679	9 502	5,09 %
2019/2020	364	185 788	10 024	5,39 %

Извор: ДЗС, Основни и средни училишта во Република Северна Македонија на почетокот на учебната 2020/2021 година, 2020

„Знаете што, кога ќе ги видите бројките колку деца се запишани во основните училишта, си велите одлично, добро е, децата учат, но кога ќе ги споредите со бројот на сите ученици, тогаш сфаќате дека бројката е минимална, да не речам мизерна. Ова се должи на сè уште слабата посетеност на ученици Роми во основните училишта и постоењето на одлив на ученици од образовниот систем. Треба да се работи многу повеќе на механизмите за децата Роми да бидат повеќе вклучени во образовните институции, дури имавме случаи кога родители Роми бараа стипендии бидејќи нивните деца учат во градинки, за што нема законска рамка. Потоа имаше случаи кога рекоа ќе го пуштам да оди на училиште, но дојдете земете го од дома и потоа вратете го дома од училиште. Имаше неколку невладини организации во Тетово и Гостивар кои обезбедуваа логистика со превоз, но сепак активностите не се покажаа како успешни и повторно имаше деца кои не го продолжија образованието во следните одделенија. Поради негативните резултати

ваквите проекти престанаа“. (Изјава на Аксел Ахмедовски, поранешен министер без ресор задолжен за спроведување на Декадата на Ромите).

„Децата Роми од година во година сè повеќе се запишуваат во основните училишта, но и во градинките. Мислам дека ова е поради разбирањето на помладите генерации родители колку е важна улогата на образованието, особено за интеграција во општеството. Родителите веќе се свесни за важноста на улогата на градинките, што покажува и фактот што мајките домаќинки ги запишуваат своите деца во новата градинка ‘8 Април’ во Општина Шуто Оризари“. (Изјава на Курто Дудуш, градоначалник на Општина Шуто Оризари).

Во Општина Шуто Оризари има две основни училишта „Браќа Рамиз Хамид“ и „26 Јули“. Во ООУ „Браќа Рамиз Хамид“ наставата се изведува на македонски јазик, иако 98,15 % од учениците се припадници на ромската заедница. Зошто е тоа? Главно од три причини. Едната е поради недостигот на настава на ромски јазик. Вториот е недостигот на учебници, книги, работни тетратки и други едукативни материјали на ромски јазик. Додека третата причина за тоа е недостатокот на наставници Роми кои би предавале на ромски јазик. Наставата во училиштето се одвива во две смени. Просториите на училиштето „Браќа Рамиз Хамид“ се состојат од два објекта, училишната зграда во населба Шуто Оризари на ул. „Че Гевара“ бр. 80 како и подрачното училиште во село Горно Оризари. Училишната зграда во населбата Шуто Оризари е изградена во 1979 година, реновирана е пред неколку години и има солидни услови за настава. Училиштето го раководи ВД директор Алвин Салимовски, професор по германски јазик, припадник на ромската заедница.

Сл. 2: ООУ „Браќа Рамиз Хамид“

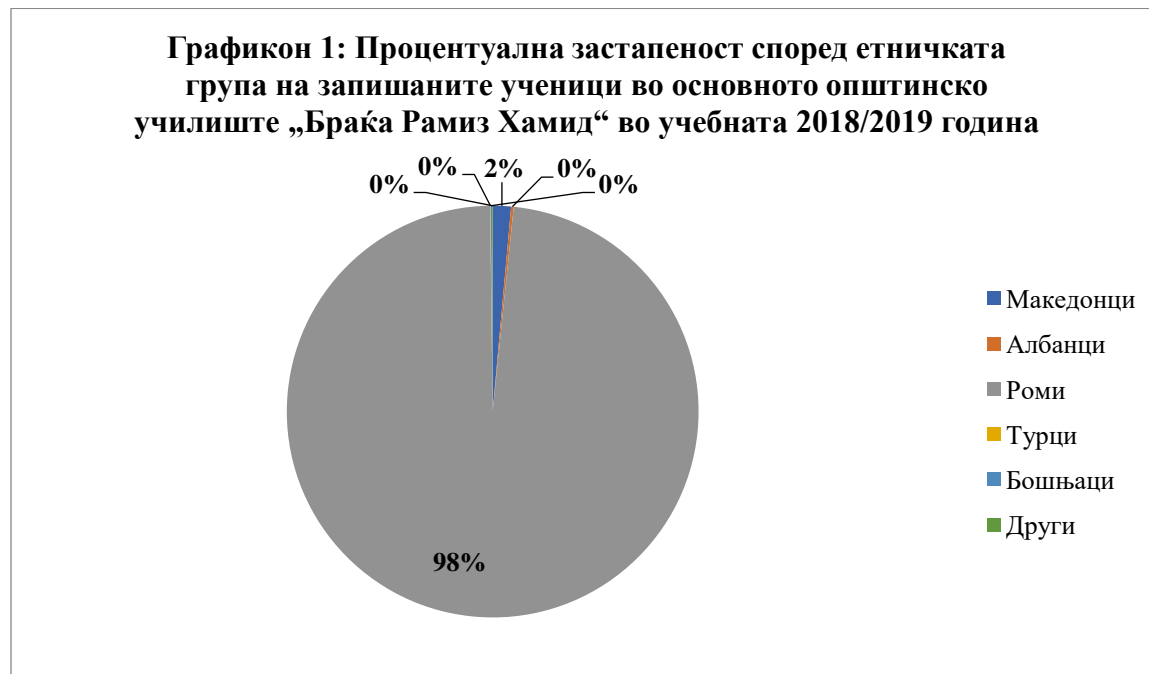

Сл. 3: ООУ „Браќа Рамиз Хамид“ - внатрешен хол

Извор: Годишен извештај на ООУ „Браќа Рамиз Хамид“, 2019

Во учебната 2017/2018 година, основното општинско училиште „Браќа Рамиз Хамид“ броело вкупно 79 паралелки со 1 946 ученици, од кои 1 027 машки и 919 ученички. Во Горно Оризари работат две комбинирани паралелки од I до III одделение и од IV до V одделение, со вкупно 16 ученици од одделенска настава. Во табелата 7 и на графиконот подолу е забележано дека најголем број ученици во ООУ „Браќа Рамиз Хамид“ се Роми 98,15 % од вкупниот број ученици, Македонци се 1,43 %, Албанци се 0,20 %, Бошњаци се 0,10 %, додека Турците и другите претставуваат 0,05 % од учениците.

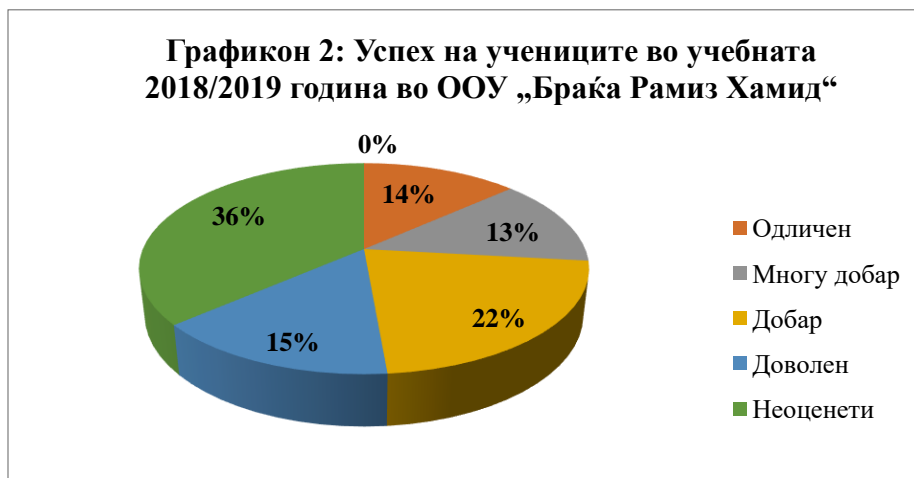
Извор: Годишен извештај на ООУ „Браќа Рамиз Хамид“, 2019

Табела бр. 7. Запишани ученици во ООУ „Браќа Рамиз Хамид“ во 2018/2019 г.

Етничка заедница	Машки	Женски	Вкупно
Македонци	13	15	28
Албанци	1	3	4
Роми	1 011	899	1 910
Турци	1	0	1
Бошњаци	1	1	2
Други	0	1	1
Вкупно	1 027	919	1 946

Извор: Годишен извештај на ООУ „Браќа Рамиз Хамид“, 2019

Податоците покажуваат дека во учебната 2018/2019 година најголем процент од учениците во ООУ „Браќа Рамиз Хамид“ се со добар успех (251 ученик), додека 215 ученици се со одличен успех, 195 од учениците се со многу добар успех, додека 168 ученици се со доволен успех.

Извор: Годишен извештај на ООУ „Браќа Рамиз Хамид“, 2019

Загрижува фактот што 35,15 % од вкупниот број ученици во учебната 2018/2019 година не се оценети. Процентот укажува дека има одлив на ученици од земјава и истовремено 453 ученици не преминале во следно одделение и не го продолжиле образованието.

„Поради тешката економска ситуација, Ромите продолжуваат да ја напуштаат земјата и мигрираат во европските земји. Секој сака да обезбеди подобри услови за себе и за своето семејство. Но, бројот на неоценети ученици не се должи на 100 % миграција, туку има деца кои едноставно не доаѓаат на училиште и поради тоа не може да се оценат затоа што немаат присуство на задолжителен фонд на часови“. (Изјава на Алвин Салимовски, ВД директор на ООУ „Браќа Рамиз Хамид“).

Касем Шабани смета дека со години се злоупотребува незнаењето на Ромите во Република Македонија. Ромите се манипулирани да мигрираат во Германија и во Белгија, со објаснување дека се обезбедуваат огромни суми социјална помош и големи детски додатоци.

„Евидентирано е дека лица од претходната влада, министри и пратеници Роми и не-Роми директно учествувале во овој вид организирана миграција, па дури и се превезувале со туристички агенции регистрирани на нивно име или на луѓе блиски до нив, шефови на кабинети, синови, зетови итн. Не е во ред да се злоупотребува сиромаштијата на

угнетените Роми, народот си замина, си ги продадоа куќите, по некое време беа депортирани и сега, живеат под кирија, едвај преживуваат, а го загубија тоа што го поседуваа“. (Изјава на Касем Шабани, потпретседател на Партијата за интеграција на Ромите - ПИР).

Иако основното училиште „Браќа Рамиз Хамид“ се наоѓа малку погоре во Општина Шуто Оризари, сепак заедно со основното училиште „26 Јули“ се наоѓаат на добро избрани и достапни локации во Општината. Основното училиште „26 Јули“ се наоѓа на 1 km од влезот на Општината, додека основното училиште „Браќа Рамиз Хамид“ се наоѓа на 1,7 km од влезот на Општина Шуто Оризари. Двете училишта се оддалечени само 850 метри, а од едно до друго училиште можете да стигнете за 12 минути пеш. Основното училиште „26 Јули“ е основано во 1965 година и првично наставата се одвивала во хангари.

Слика 4: ООУ „26 Јули“

Извор: ООУ „26 Јули“, Годишен извештај, 2019

Слика 5: ООУ „26 Јули“

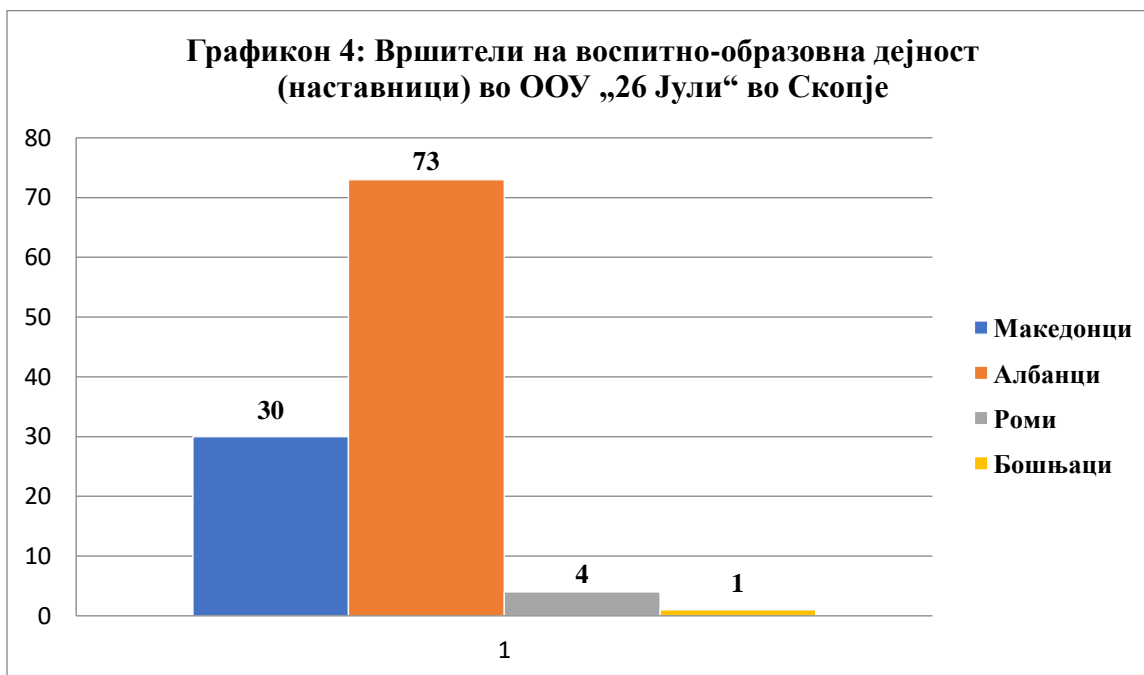
Во 1971 година училиштето се преселило во нова зграда, а денес се наоѓа на ул. „Индира Ганди“ бр. 31 во Општина Шуто Оризари во Скопје. Училиштето е со површина од 4 757 м² додека површината на училишниот двор е 12 377 м². Училиштето располага со спортска сала со површина од 530 м² и игралиште од 800 м². Училиштето се грее на сопствено парно. Во 2020 година имало вкупно 78 паралелки каде наставата се одвивала во 2 смени истовремено на два јазика, македонски и албански. Училиштето располага со 40 училници, библиотека, 2 наставнички канцеларии, просторија за стручна служба, спортска сала со две соблекувални и два тоалета, 5 соби за административниот персонал, кујна со трпезарија, просторија за техничкиот персонал, работилница за куќна помошничка, котлара со камин и магацини. Училиштето го води директорот Дритан Ганиу, дипломиран професор по физичко образование, припадник на албанската заедница во земјава. Поради зачестените

физички пресметки меѓу ученици од албанска и ромска националност, одлучено е наставата да се одвива во две смени, со тоа што учениците Албанци се во една смена, а учениците Роми и Македонци во друга смена. Во 2020 година, административно-техничкиот персонал на ООУ „26 Јули“ го сочинуваа 24 вработени. Од вкупниот број вработени Ромите се застапени со 12,5 % и сите вработени се хигиеничари.

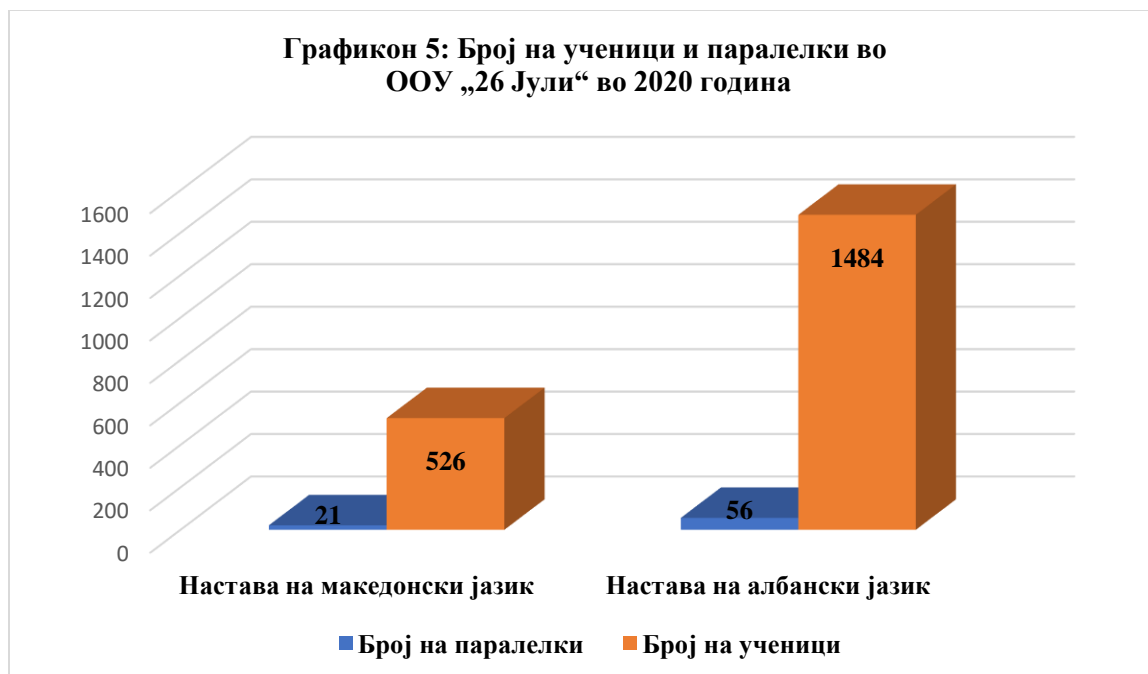

Извор: ООУ „26 Јули“, Годишен извештај за 2019/2020 година, 2020

Извор: ООУ „26 Јули“, Годишен извештај за 2019/2020 година, 2020

Воспитно-образовната дејност во училиштето ја реализираат 108 наставници. Одделенската настава ја изведуваат 47 одделенски наставници, додека предметната настава ја реализираат 63 наставници. Од вкупниот број наставници, Бошњаци се најмалку застапени со само 0,92 %. Ромите се застапени со 3,70 % и во училиштето има 4 наставници Роми, двајца одделенски наставници, еден наставник по ромски јазик и еден професор по англиски јазик. Најголем дел од наставниците се претставници на албанската заедница и тие сочинуваат 67,59 % од вработениот образовен кадар додека 27,70 % од вработените наставници се припадници на македонската заедница. Од горниот графикон заклучуваме дека не се почитува правичната застапеност според Охридскиот рамковен договор, при што има превработеност на наставници Албанци во основното училиште „26 Јули“ во Скопје.

Извор: ООУ „26 Јули“, Годишен извештај за 2019/2020 година, 2020

Од добиените податоци можеме да видиме дека во училиштето „26 Јули“ бројот на паралелки што имаат настава на албански јазик е поголем за повеќе од 2,5 пати од бројот на паралелки во кои има настава на македонски јазик. Во исто време, бројот на ученици кои следат настава на албански јазик е речиси три пати поголем од бројот на ученици кои следат настава на македонски јазик. Истовремено, бројот на ученици кои следат настава на албански јазик е 73,83 % од вкупниот број ученици во основното училиште. Овие импликации потврдуваат зошто училиштето е „народно“ наречено албанско училиште. Според интегралната евалуација на ООУ „26 Јули“ - Општина Шуто Оризари, спроведена

од 14 до 16 октомври 2019 година, евидентирано е дека 30 ученици во последните три години не ја завршиле учебната година. Од управата на училиштето изјавија дека се откриваат и анализираат причините за повторување на учениците и се преземаат соодветни мерки за подобрување на состојбата. Многу повторувања се должат на незавршување на учебната година поради тоа што учениците и нивните семејства мигрираат и заминуваат во странство.

10.1.3. Сегрегација на ученици Роми во основните училишта

Законодавството во Република Северна Македонија не ја нагласува сегрегацијата. Во Законот за заштита од дискриминација, како и во Законот за основно образование не се споменува сегрегација. Согласно со Законот за основно образование, секое дете има право на основно образование без дискриминација по основ на пол, раса, боја на кожа, национална, социјална, политичка, верска, имотна и социјална припадност при остварување на правата од основно образование, утврдени со овој закон.

Според член 50 од Законот за основно образование, основното училиште е должно да ги опфати учениците од својот регион. Основното училиште може да запише ученици од друг регион или од друга општина само доколку има слободни места за упис. Општината го определува подрачјето на основните училишта од кои се запишуваат учениците. Согласно со Законот за основно образование, родителот има право да го запише своето дете во основното училиште во областа каде што живее или каде што постојано престојува. Според истиот закон, родителот може да го запише детето во друго основно училиште во истиот или во друг регион доколку има согласност од училиштето во кое се запишува и доколку има слободни места. Списокот на деца од подрачјето за упис во основно училиште се добива од надлежните служби во единицата на локалната самоуправа кои водат евиденција на постојани и привремени жители. Општината е должна да одлучи за определување на површини на основните училишта кои се наоѓаат на нејзина територија. Во одлуките за реонизација на општините се нагласува дека со донесувањето на одлуката за реонизација се обезбедува еднаков прилив на ученици во основните училишта и рационално искористување на училишните капацитети во Општината. Одлуката ги опфаќа населените места, точните улици и бројките кои припаѓаат на одредено училиште на територијата на Општината. Но, како и во Законот за основно образование, така и во решенијата за

реонизација се нагласува дека во основното училиште можат да се запишат ученици од друг регион или од друга општина само доколку има слободни места за упис.

Во сите свои извештаи од 2010 година наваму, Народниот правобранител постојано укажува на сегрегација во образованието врз основа на јазик и етничка припадност (Годишен извештај за степенот на обезбедувањето почитување, унапредување и заштита на човековите права и слободи, 2020, 2019, 2018). Посебно е нагласена сегрегацијата на учениците Роми во посебни училишта и паралелки. Нагласена е и несразмерната застапеност и сегрегација на Ромите во специјалните училишта. Во извештаите на Народниот правобранител се укажува на проблемот со непочитување на одлуките за реонизација во неколку основни училишта во земјава и дека учениците се запишуваат по барања и желби на родителите. Следниве општини и училишта се избрани за истражување бидејќи во извештаите на Народниот правобранител претходно е забележана образовна сегрегација во нив.

10.1.3.1. Општина Битола – Основно училиште „Горѓи Сугарев“

Во Општина Битола вкупното население е 95.385 жители, додека бројот на Роми е 2.613, односно 2,74 %, според последниот попис во Република Македонија.

Извор: ЕЦПР, Сегрегација на ученици Роми во основното образование во Република Македонија, 2016

Општина Битола донесе одлука за реонизација на 29.10.2009 година, има дванаесет основни училишта. Успеавме да добиеме податоци дека во 2016 година вкупно десет од овие училишта имале ученици Роми.

Табела бр. 8 Ученици во основни училишта во Битола

Основно училиште во Битола	Вкупен број на ученици	% на ромски ученици
Ѓорѓи Сугарев	604	78,47 %
Свети Кирил и Методиј	429	4,66 %
Свети Климент Охридски	1 000	1,3 %
Коле Канински	812	1,47 %
Тодор Ангелевски	952	1,05 %
Даме Груев	731	1,09 %
Елпида Караманди	725	0,96 %
Гоце Делчев	595	0,67 %
Александар Турунчиев	205	0,48 %
Крсте Петков Мисирков	457	0 %

Извор: ЕЦПР, Сегрегација на ученици Роми во основното образование во Република Македонија, 2016

Според бројот на ученици Роми во Општина Битола, најголем дел од нив се запишани во ООУ „Ѓорѓи Сугарев“. Вкупниот број на ученици е 604, од кои 80 % се Роми, односно 474 од учениците се припадници на ромската заедница. Во ООУ „Ѓорѓи Сугарев“ од 2011 до 2016 година има драстичен пад на бројот на запишани ученици во прво одделение кај неромското население, особено во последните две години. Имено, во учебната 2015/2016 година биле запишани само 8 ученици кои не се од ромска националност, додека во учебната 2016/2017 година во првиот уписан рок биле запишани 5 ученици кои не се од ромска националност, кои биле потоа префрлени во друго училиште. Од истата причина во ООУ „Ѓорѓи Сугарев“ во учебната 2016/2017 година се запишани само ученици Роми.

Табела бр. 9 Број на запишани ученици во прво одделение во ООУ „Ѓорѓи Сугарев“

Број на запишани ученици во прво одделение во ООУ „Ѓорѓи Сугарев“	Роми	Останати	Вкупно
2011/2012	51	20	71
2012/2013	68	12	80
2013/2014	59	16	75
2014/2015	57	25	82
2015/2016	42	8	50
2016/2017	31	5	36

Извор: ЕЦПР, Сегрегација на ученици Роми во основното образование во Република Македонија, 2016

Согласно со одлуката за регионализација на Општина Битола, во ООУ „Ѓорѓи Сугарев“ се запишани ученици од населбата „Баир (населба со најголем број ромско население во Битола). Воедно, за ова училиште нема измени за одлуката за реонизација во последните 10 години. Просечната оценка на учениците во учебната 2016/2017 година е 3,27, додека просечната оценка на учениците Роми е 2,15. Во разговор со директорот на училиштето, дознавме дека учениците не-Роми, кои според решението за реонизација припаѓаат на ООУ „Ѓорѓи Сугарев“ не се запишуваат во ова училиште бидејќи било познато како „ромско“ или „циганско“ училиште. Овој проблем постои долго време, од 2011 година наваму.

На прашањето како се распоредени учениците на часови, од директорот го добивме следниот одговор: „Не можеме повеќе да се придржуваме до критериумите за правилна дистрибуција поради непочитување на регионализацијата. Од тие причини учениците од македонска националност се запишани во соседните училишта, а во ООУ „Ѓорѓи Сугарев“ се запишани само ученици Роми и затоа сме принудени да формираме чисто ромски паралелки. При формирањето на паралелките се води сметка како детето ќе се одговори на тестот, се зема предвид полот како и еднаквата распределба на учениците Роми. Реонизацијата во Битола воопшто не се почитува. Иако училиштето се трудеше да ја почитува регионализацијата, родителите на македонските ученици често не сакаат да ги запишат своите деца во ова училиште, а законот им дава можност на родителите да ги

запишат децата каде што сакаат. Се обидуваме да ги поканиме родителите Македонци и Роми, но одзивот на родителите Македонци е многу слаб. Треба да нè посетат да видат како работиме, да ја видат училишната инфраструктура и условите во кои работиме, значително се подобри и можеме да кажеме дека имаме најдобри услови во оваа општина. Наставниот кадар е релативно млад и амбициозен, но сепак најважна е одлуката на родителот“.

Иако 80 % од учениците во ООУ „Ѓорѓи Сугарев“ се Роми, тие немаат наставник Ром и немаат избран предмет Ромски јазик и култура. Причина за тоа е фактот што Ромите во Битола не го знаат ромскиот јазик, а македонскиот јазик е мајчин јазик на Ромите во Битола, а најчесто предметот Танц го избираат од понудените изборни предмети. Поради слабиот успех на учениците Роми, се одржува дополнителна настава, а причина за слабиот успех е непосетеноста на учениците Роми на училишната настава. Само во учебната 2015/2016 година имало над 150 нередовни ученици Роми. Поради нерегуларноста на учениците Роми, тешко е да се оценуваат.

Имено, со реонизацијата има уште еден проблем, дел од родителите Роми не сакаат да ги запишат децата во ООУ „Ѓорѓи Сугарев“ затоа што сакаат нивните деца да учат во мешани паралелки. Непочитувањето на регионализацијата создава таков проблем. Училиштето е на добра локација, но за жал многу родители кои не се Роми не го избираат ова училиште и ги носат своите деца во други училишта кои се далеку од местото каде што живеат. Според ревизијата во учебната 2016/2017 година имало 72 ученици кои припаѓаат на училиштето, но не се запишани во него. Една од наставничките во ООУ „Ѓорѓи Сугарев“ вели дека децата се дружат не само на часови, туку и надвор од часовите. Успехот на учениците Роми е добар и многу добар, но има и одлични ученици и има разлики од генерација на генерација.

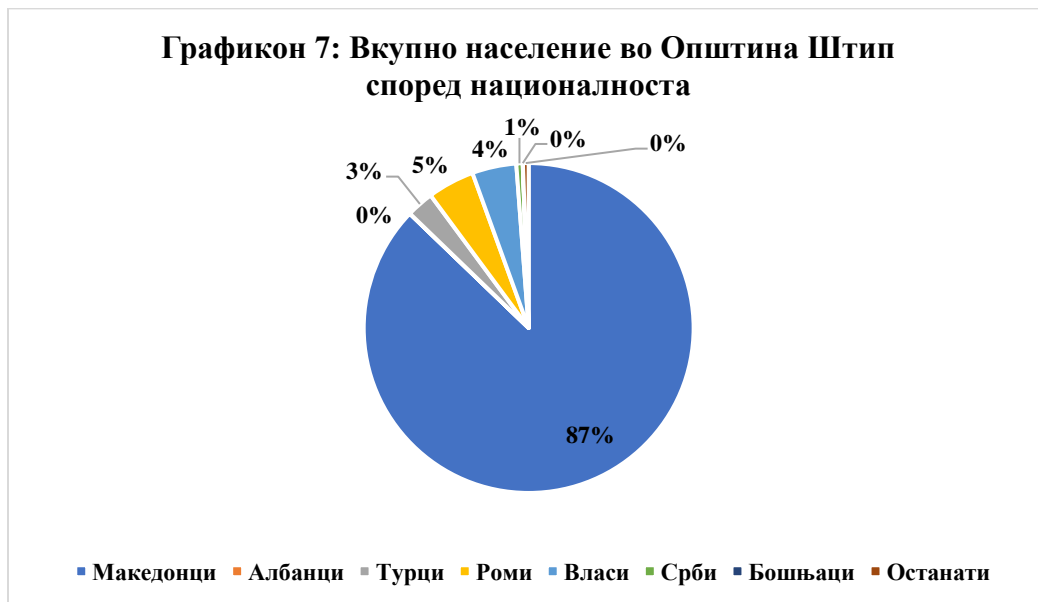
Тој вели:

„Пред 15 години состојбата беше 50-50 по етничка припадност и ‘Ѓорѓи Сугарев’ беше идеално училиште за реализација на проекти за соживот и мултикултурализам. За жал, сето тоа се промени со стереотипите што постојат надвор од училиштето. Да биде апсурдот уште поголем, истите тие луѓе живеат од врата до врата, Роми и не-Роми, но кога ќе дојде време да се запише детето на училиште, родителите не сакаат да ги запишат децата во ООУ ‘Ѓорѓи Сугарев’ бидејќи тука учат Роми, па ги запишуваат во

основното училиште ‘Тодор Ангелески’, кое припаѓа на истиот крај. Само затоа што децата Роми не се во мешани одделенија, се генерира губење на социјализацијата за тие деца“.

10.1.3.2. Општина Штип – Основно училиште „Гоце Делчев“

Во Општина Штип вкупниот број на население е 47.796 лица, додека бројот на Роми е 2.195, според последниот попис во Република Северна Македонија.

Извор: ЕЦПР, Сегрегација на ученици Роми во основното образование во Република Македонија, 2016

Општина Штип има донесено нова одлука за регионализација на 13.3.2014 година. Новата регионализација се разликува од старата по тоа што има дополнителен регион, па од претходните 12, сега вкупниот број на региони изнесува 13.

Табела 10: Вкупен број на ученици во основно образование во Штип

ООУ во Штип	Вкупен број на ученици	Број на ученици Роми
„Гоце Делчев“	668	234
„Димитар Влахов“	987	88
„Тошо Арсов“	776	62
„Ванчо Прке“	1 126	55
„Славејко Арсов“	394	2

Извор: ЕЦПР, Сегрегација на ученици Роми во основното образование во РМ, 2016

Според бројот на ученици Роми во Општина Штип, најголем дел од нив се запишани во ООУ „Гоце Делчев“. Вкупниот број на ученици е 668, од кои 234 ученици се Роми. Уписот на првачињата не бил вршен според реонизацијата, а распределбата на учениците по паралелки се вршела според барањата на родителите. Просечната оценка на учениците во учебната 2016/2017 година е 3,99, додека просечната оценка на учениците Роми е 1,87, што е двојно послаб успех.

Табела 11: Број на запишани ученици во прво одделение во ООУ „Гоце Делчев“

Број на запишани ученици во прво одделение во ООУ „Гоце Делчев“	Роми	Останати	Вкупно
2011/2012	56	57	113
2012/2013	46	45	91
2013/2014	30	49	79
2014/2015	31	50	81
2015/2016	32	55	87
2016/2017	20	40	60

Извор: ЕЦПР, Сегрегација на ученици Роми во основното образование во Република Македонија, 2016

Директорот на ООУ „Гоце Делчев“ смета дека регионализацијата е горчлив проблем. Во близина на училиштето има ромска населба и немаат никакви проблеми со учениците од таа населба. „Учениците од ромската населба се запишани на училиште, но проблемот го прават родителите на децата кои не се Роми. Ова училиште го носи името на револуционерот Гоце Делчев, но сите го нарекуваат погрдно ‘циганско училиште’. Родителите Роми при уписот во прво одделение нагласуваат дека сакаат нивните деца да бидат сместени во мешана паралелка со Роми и други. Во учебната 2016/2017 година, 54 ученици кои не се од ромска националност и според регионот припаѓаат на ООУ ‘Гоце Делчев’, но родителите решиле да ги запишат во друго училиште. Постои опасност во блиска иднина во училиштето да се формираат чисто ромски паралелки. Во училиштето има дисперзирани часови по турски јазик, а ромскиот и влашкиот јазик се изучуваат како изборни. Жално е што станавме сервис на родителите, затоа што родителите доаѓаат и ни кажуваат во кое одделение сакаат нивното дете да учи и не уценуваат - или ќе го

запишете кај таа наставничка, ако не, ќе го префрлам во друго училиште. Ова ни го кажуваат родителите Роми и родителите кои не се Роми“.

„Просечната оценка на паралелката е 4,45, не се води посебна евиденција за ученици Роми, но мислам дека е околу 3,00. Како причина за слабиот успех на учениците Роми ја наведувам незаинтересираноста на родителите. На родителите не им е грижа дали нивните деца денеска одат на училиште. Ќе видат дека временските услови не се соодветни и не го праќаат детето веднаш на училиште. Образованието на родителите влијае и на децата. Повисока толеранција имаат и родителите со високо образование. На родителските средби има родители кои се редовни, но има и родители кои воопшто не доаѓаат. Дополнителните часови се одржуваат редовно и даваат добри резултати. Не сум добил оплаки од родители Роми и од не-Роми. Нема насилство меѓу децата и ако има проблем се решава со децата преку разговор“.

(Изјава на одделенски наставник во ООУ „Гоце Делчев“).

„Во училиштата во Штип сè уште има деца кои не одат на училиште и се на улица или се на сезонска работа со своите родители, има уште многу да се работи на описменување на децата Роми, потребно е да се работи и со родителите. Има наставници кои не сакаат доволно да работат со деца Роми, па кога децата се во мешани паралелки, многу помалку внимание се посветува на учениците Роми“.

(Изјава на НВО „Черења“).

10.1.3.3. Општина Гази Баба – Основно училиште „Дане Крапчев“

Во Општина Гази Баба во Скопје, вкупното население е 72.222, додека бројот на Роми е 2.082, односно 2,88 % според последниот попис во Република Северна Македонија.

Општина Гази Баба има донесено одлука за реорганизација на 17 септември 2009 година. Во Општина Гази Баба има 11 основни училишта.

Табела 12: Основни училишта во Општина Гази Баба

Основно училиште во Гази Баба	Вкупен број на ученици	% на ученици Роми
„Дане Крапчев“	840	17,38 %
„Његош“	603	16,58 %

„Наум Наумовски – Борче“	566	14,13 %
„Стив Наумов“	861	1,27 %
„Вера Јоциќ“	522	1,72 %
„Крсте Мисирков“	656	1,06 %
„Кирил и Методиј“	468	0,85 %
„Крум Тошев“	302	0,33 %
„Глигор Прличев“	317	0 %
„25 Мај“	1403	0 %
„Наум Охридски“	316	0 %

Извор: ЕЦПР, Сегрегација на ученици Роми во основното образование во Република Македонија, 2016

Според бројот на ученици, во Општина Гази Баба најголем број ученици Роми има во ООУ „Дане Крапчев“. Вкупниот број на ученици е 840, од кои 146 се Роми. Бројот на запишани ученици од 2011 до 2016 година може да се види во следната табела:

Табела 13: Број на запишани ученици во прво одделение во ООУ „Дане Крапчев“

Број на запишани ученици во прво одделение во ООУ „Дане Крапчев“	Роми	Останати	Вкупно
2011/2012	17,10 %	780	941
2012/2013	15,90 %	756	899
2013/2014	17,35 %	743	899
2014/2015	16,79 %	738	887
2015/2016	17,38 %	694	840
2016/2017	/	/	/

Извор: ЕЦПР, Сегрегација на ученици Роми во основното образование во Република Македонија, 2016

Просечниот успех на учениците во учебната 2015/2016 година во ООУ „Дане Крапчев“ е 3,75, додека просечниот успех на учениците Роми е 2,75.

„Составот на учениците во ООУ ‘Дане Крапчев’ е мешан. Македонците се најбројни, потоа Ромите, па Турците, Бошњациите, Србите. Бројот на студенти се зголемува од

година во година. Што се однесува до распоредот на часовите, во една паралелка има до 5 ученици Роми. Нема наставници од малцинствата, иако се нуди изборен јазик, предметот Ромски јазик и култура, не се избира од родители Роми. Досега не е поднесена претставка од родители Роми за односот на наставниците. Имаше поплаки од родители Роми за недостиг на средства за обезбедување тетратки и друг училиштен прибор. Најчеста причина поради која родителите и децата се јавуваат на советување е нерегуларноста на доаѓањето на училиште и повеќе од 3 лоши оценки. Досега доставивме неколку пријави на родители Роми, а причината е заминувањето во странство. Од повеќето извештаи, само еден родител доби парична казна, додека 57 ученици се Роми кои го напуштиле училиштето“. (Изјава на педагог во ООУ „Дане Крапчев“).

10.1.3.4. Општина Ѓорче Петров – Основно училиште „Страшо Пинџур“

Во Општина Ѓорче Петров вкупното население е 41.634, додека бројот на Роми е 1.249 според последниот попис во Република Северна Македонија.

Извор: ЕЦПР, Сегрегација на ученици Роми во основното образование во Република Македонија, 2016

Општина Ѓорче Петров има донесено одлука за реонизација на 25 јуни 2009 година. Во Општина Ѓорче Петров работат 6 основни училишта, од кои 5 училишта имаат ученици Роми.

Табела 14: Основни училишта во Општина Ѓорче Петров

Основно училиште во Ѓорче Петров	Вкупен број на ученици	Број на ученици Роми
„Страшо Пинџур“	603	139
„Ѓорче Петров“	217	35
„Мирче Ацев“	780	16
„Јоаким Крчоски“	547	7
„Димитар Поп Беровски“	548	1
„Тихомир Милошевски“	530	0

Извор: ЕЦПР, Сегрегација на ученици Роми во основното образование во Република Македонија, 2016

Според бројот на ученици Роми во Општина Ѓорче Петров, најголем број ученици учат во ООУ „Страшо Пинџур“, додека најмал број ученици Роми има во ООУ „Тихомир Милошевски“.

Табела 15: Број на запишани ученици во прво одделение во ООУ „Страшо Пинџур“

Запишани ученици во прво одделение во ООУ „Страшо Пинџур“	Роми	Останати	Вкупно
2011/2012	187	463	650
2012/2013	188	459	647
2013/2014	198	473	671
2014/2015	173	457	630
2015/2016	153	449	602
2016/2017	139	464	603

Извор: ЕЦПР, Сегрегација на ученици Роми во основното образование во Република Македонија, 2016

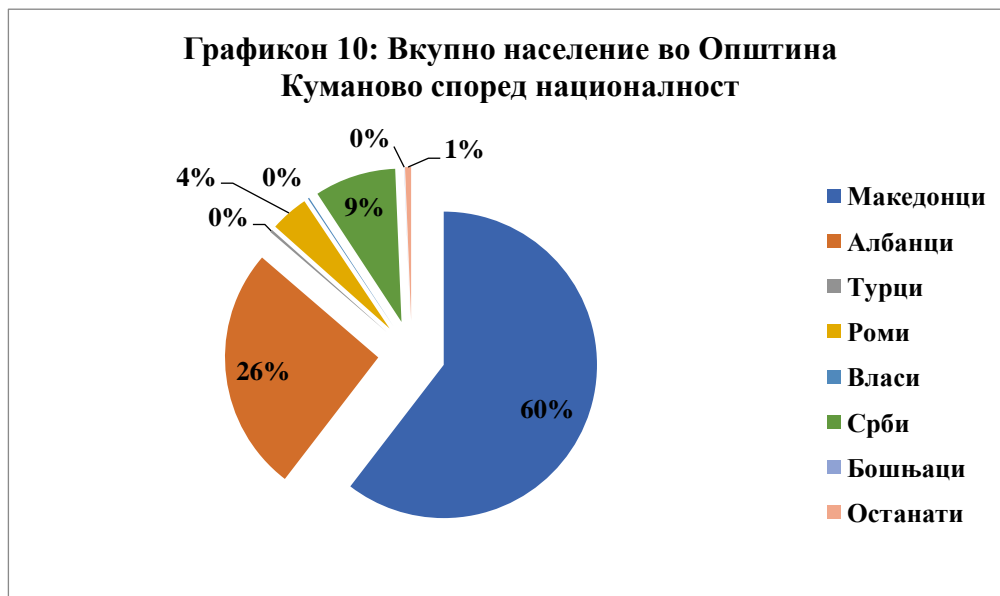
Просечниот успех на учениците во учебната 2016/2017 година е 4,18 додека просечниот успех на учениците Роми е 2,66.

„Во училиштето ‘Страшо Пинџур’ составот на учениците е мешан. Ние сме позитивен пример во градот и пошироко како училиште, бидејќи ја почитуваме реонизацијата“. (Изјава на директорот на ООУ „Страшо Пинџур“).

„Ние како наставници имаме проблем со тоа што децата се нередовни, но има и незаинтересирани родители. Децата немаат проблеми со дружење, разговор и играње со Роми и други. Родителите доаѓаат со такви предрасуди, а децата сè уште се премногу мали за да размислуваат и да се однесуваат така“. (Изјава на одделенски наставник во ООУ „Страшо Пинџур“).

10.1.3.5. Општина Куманово – Основно училиште „Христијан Карпош“ и Основно училиште „11 Октомври“

Во Општина Куманово вкупното население е 105.458 жители, додека бројот на Роми е 4.256, според последниот попис во Република Северна Македонија.

Извор: ЕЦПР, Сегрегација на ученици Роми во основното образование во Република Македонија, 2016

Општина Куманово има донесено нова одлука за регионализација на 4.12.2014 година. Во Општина Куманово има 7 основни училишта, од кои ООУ „11 Октомври“ има најголем процент на ученици Роми. Податоците нè поттикнуваат да размислуваме за веродостојноста на податоците од пописот спроведен во земјава.

Табела 16: Основни училишта во Општина Куманово

Основно училиште во Општина Куманово	Вкупен број на ученици	Број на ученици Роми
„Христијан Карпош“	1 223	132
„11 Октомври“	486	90
„Браќа Миладиновци“	1 073	72
„Крсте Мисирков“	1 021	55
„Толи Зодрум“	554	22
„Вук Караџиќ“	143	13
„Кочо Рацин“	1 308	6

Извор: ЕЦПР, Сегрегација на ученици Роми во основното образование во Република Македонија, 2016

Иако основното училиште „11 Октомври“ има најголем процент на ученици Роми, најголем број ученици Роми има во ООУ „Христијан Карпош“. Според етничкиот состав на ООУ „Христијан Карпош“ во учебната 2015/2016 година, 1 070 ученици се Македонци, 132 ученици се Роми, 32 ученици се Срби и 1 од учениците е припадник на турската заедница во земјава. Сите ученици кои посетуваат настава се запишани според реонизацијата, но во 2017 година имало исклучок на 5 ученици кои не биле од регионот. Нема евиденција за просечниот успех на учениците Роми, додека просечниот успех на учениците во учебната 2016 година изнесува 3,82.

Табела 17: Број на запишани ученици во прво одделение во ООУ „Христијан Карпош“

Запишани ученици во прво одделение во ООУ „Христијан Карпош“	Роми	Останати	Вкупно
2011/2012	25	130	155
2012/2013	26	139	165
2013/2014	30	114	144

2014/2015	20	120	140
2015/2016	24	127	151
2016/2017	36	118	154

Извор: ЕЦПР, Сегрегација на ученици Роми во основното образование во Република Македонија, 2016

Во основното училиште „11 Октомври“ во 2016 година имало вкупно 486 ученици, од кои 90 ученици Роми. Според етничкиот состав на училиштето во 2016 година, најбројни ученици биле Македонци (257), Роми (90), Срби (137) и двајца (останати).

Табела 18: Број на запишани ученици во прво одделение во ООУ „11 Октомври“

Запишани ученици во прво одделение во ООУ „11 Октомври“	Роми	Останати	Вкупно
2011/2012	16	39	56
2012/2013	19	41	60
2013/2014	12	37	49
2014/2015	17	28	45
2015/2016	17	33	50
2016/2017	12	42	54

Извор: ЕЦПР, Сегрегација на ученици Роми во основното образование во Република Македонија, 2016

Уписот на првачињата не се врши согласно со реонизацијата. Дел од децата од околината се запишани во други училишта во централното градско подрачје. Распределбата на учениците во паралелки се врши во прво одделение, според пол, број на ученици, националност и во зависност од тоа како се согласува со родителите, се одредува во која смена ќе биде ученикот на училиште. Не се води евиденција за просечниот успех на учениците Роми, додека просечниот успех на сите ученици е 4,08 во учебната 2016/2017 година.

Наставникот по Ромски јазик и култура во ООУ „11 Октомври“ смета дека треба повеќе да се работи со учениците Македонци за тие да ги прифатат децата Роми. Тој вели дека колку и да се трудат наставниците, сепак има бариери, особено во домашното образование

на македонските ученици. Тој смета дека поради тоа што предава ромски јазик, учениците Роми го доживуваат како поблизок до нив и им треба повеќе време да стекнат доверба кај другите наставници поради претходните лоши искуства. „За време на часовите по Ромски јазик и култура им реков на македонските ученици дека ромските деца се чувствуваат одбиени и неприфатени од другите во класот, требаше да го потенцирам ова неколку часови по ред, истакнувајќи дека сите деца се еднакви без оглед на етничката припадност, полот, религијата итн.“

(Изјава на наставник по Ромски јазик и култура во основното училиште „11 Октомври“).

Директорите на училиштата ни велат: „Не можеме да го направиме ова училиште циганско училиште, секоја година имаме проблеми со истите училишта“. Додека децата на лекарите и директорите учат во централните училишта, децата Роми не се примаат во ООУ ‘11 Октомври’ и се праќаат во ООУ ‘Браќа Миладиновци’ и ‘Крсте Мисирков’. Всушност, ова е една зграда во која се сместени двете училишта, едната смена е едно училиште, друга смена е другото училиште, каде што има настава на македонски јазик“. (Изјава од НВО „Даја“).

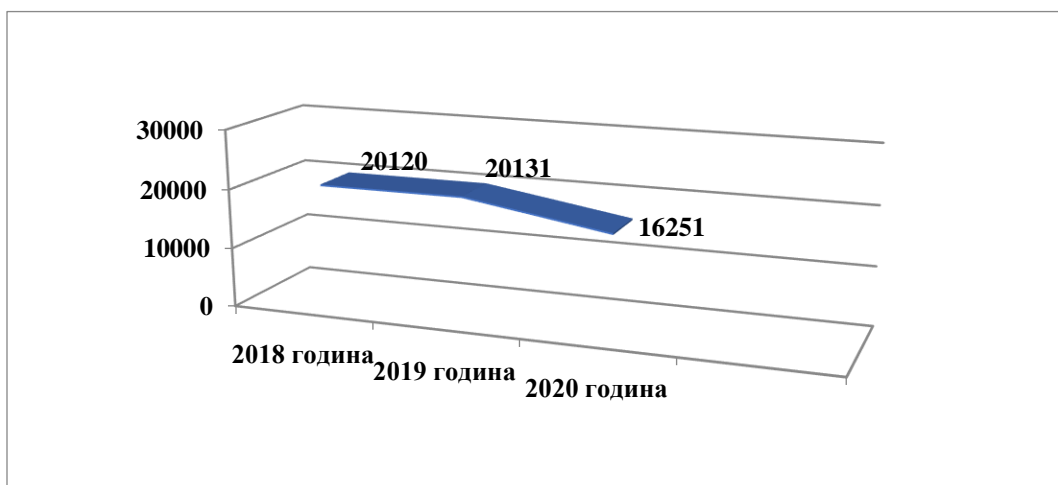
Родител на ученик во ООУ „11 Октомври“ вели дека децата Роми секогаш се поставуваат да седат во последните клупи. При оценувањето на македонското и на ромското дете се прави разлика во одделението. „Кога ја прашувам наставничката како е детето на училиште, ми вели дека е солидно, но децата велат дека наставничката секој ден ги прашува истите деца и сите се Македонци“.

10.1.4. Ученици во средни училишта

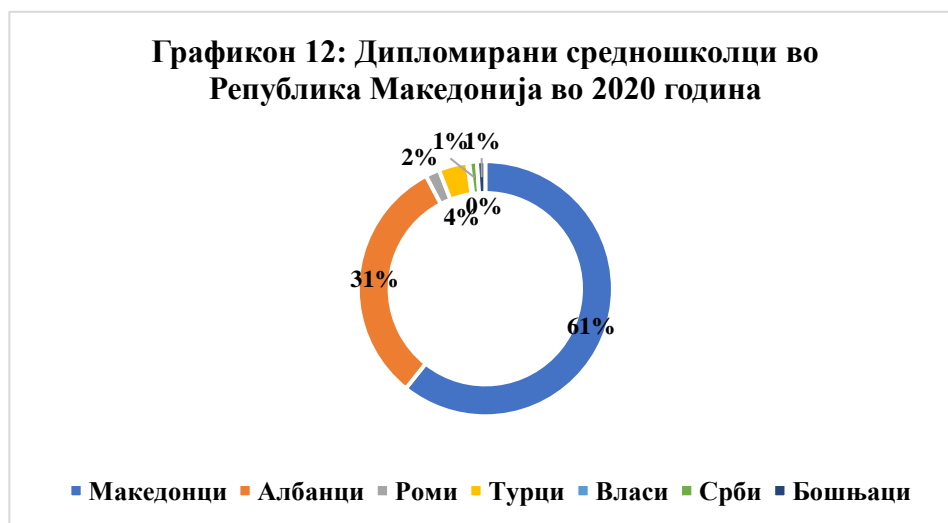
Според податоците на Државниот завод за статистика, на почетокот на учебната 2020/2021 година, бројот на ученици во редовните средни училишта изнесува 71.811, што е зголемување за 2,6 отсто во однос на претходната учебна година. На територијата на државата во учебната 2020/2021 година имало вкупно 128 училишта со вкупно 3.544 паралелки. Од вкупниот број 71.811 ученици, 49,01 % биле ученички, додека 37 од учениците ја повториле годината. Во учебната 2020/2021 година во средните училишта во земјава предавале вкупно 7.142 наставници, од кои 61,38 % биле жени. Во Република Македонија во учебната 2020/2021 година имаа вкупно 4 специјални средни училишта, со

вкупно 232 ученици распоредени во 59 паралелки. Во специјалните средни училишта имало вработено 83 наставници, од кои 48,19 % се жени. Во учебната 2020/2021 година имало 2 средни верски училишта со 185 ученици и 37 наставници, од кои само 1 жена. За специјалните средни училишта како и за средните верски училишта не се води статистика според етничката припадност на учениците.

Графикон бр. 11: Матуранти во средните училишта во Република Македонија за периодот 2018-2020

Извор: ДЗС, Основни и средни училишта во Република Северна Македонија на почетокот на учебната 2019/2020 година, 2020

Извор: ДЗС, Основни и средни училишта во Република Северна Македонија на почетокот на учебната 2019/2020 година, 2020

Бројот на матуранти во Република Македонија во последните 3 години, односно од периодот 2018-2020 година почнува да опаѓа. За само три години, бројот на матуранти е намален за 19,22 % на државно ниво. Во 2018 година дипломирале 20.120 средношколци, додека во 2020 година средно образование завршиле 16.251 ученик во Република Македонија.

Графиконот 12 погоре покажува дека најголем дел од матурантите се Македонци со 9.753 матуранти, потоа Албанци со 5.076 матуранти, 284 од матурантите се Роми, 586 се Турци, 167 се Бошњаци, 158 се Срби и најмалку Власи. 41 матурант во средно образование за 2020 година. Интересен податок на кој наидов при истражувањето е дека во периодот од 2018 до 2020 година има пад на стапката на матуранти во сите етнички заедници во државата. Истото го прикажувам и на графиконите подолу. За регистрираниот успех мислам дека не се работи за дискриминација, овде едноставно се евидентира дека најголеми корисници на стипендии се македонски студенти, па оттаму мислам дека процентот на матуранти е толку висок. Во исто време, иако средното образование стана задолжително во земјава, тоа не е бесплатно, а во исто време има големи трошоци што не може секое семејство да си ги дозволи, особено ако се работи за семејство со повеќе деца.

Извор: ДЗС, Основни и средни училишта во Република Северна Македонија на почетокот на учебната 2019/2020 година, 2020

Највисока стапка на намалување на матурантите за периодот од 2018 до 2020 година има кај Власите (22,64 %), потоа Македонците (21,88 %), Бошњациите (20,85 %), Турците (19,06 %), Албанците (14,41 %), Ромите (13,67 %), а последни се Србите со пад од 9,19 %. Во овој случај мислам дека се работи за мигрирање на семејства од земјава, но не можеме да добиеме официјална статистика за тоа, па не може да се докаже. Сепак, ќе споделиме дел од мислењата на испитаниците:

- Фатима Османовска смета дека причината е лошата финансиска состојба во семејството.
- Д-р Бајрам Берат смета дека причината е помагање на семејството со придонес во домашниот буџет со работа на црно.
- Касем Шабани смета дека главната причина за намалувањето на матурантите е миграцијата на семејствата во странство.
- Алвин Салимовски смета дека причината е фактот што ромските семејства сè уште не ја разбираат силата и важноста на образованието.

Но, Доан Сулејмановски не се согласува со горенаведената статистика и нагласува дека е задоволен од постигнатиот успех во гимназијата „Шаип Јусуф“. Тој вели дека е задоволен од однесувањето и мотивацијата на учениците како и од хуманоста на персоналот. Тој вели дека учениците наидуваат на предрасуди, дискриминација, осуда и стереотипи, но се среќаваат надвор од училишните простории, најчесто на натпревари, секции и екскурзии низ државата. *„Од година во година се зголемува бројот и на запишани и на дипломирани ученици. Морам да кажам дека сум многу задоволен што голем процент од матурантите го продолжуваат своето образование на универзитетите низ државата“.*

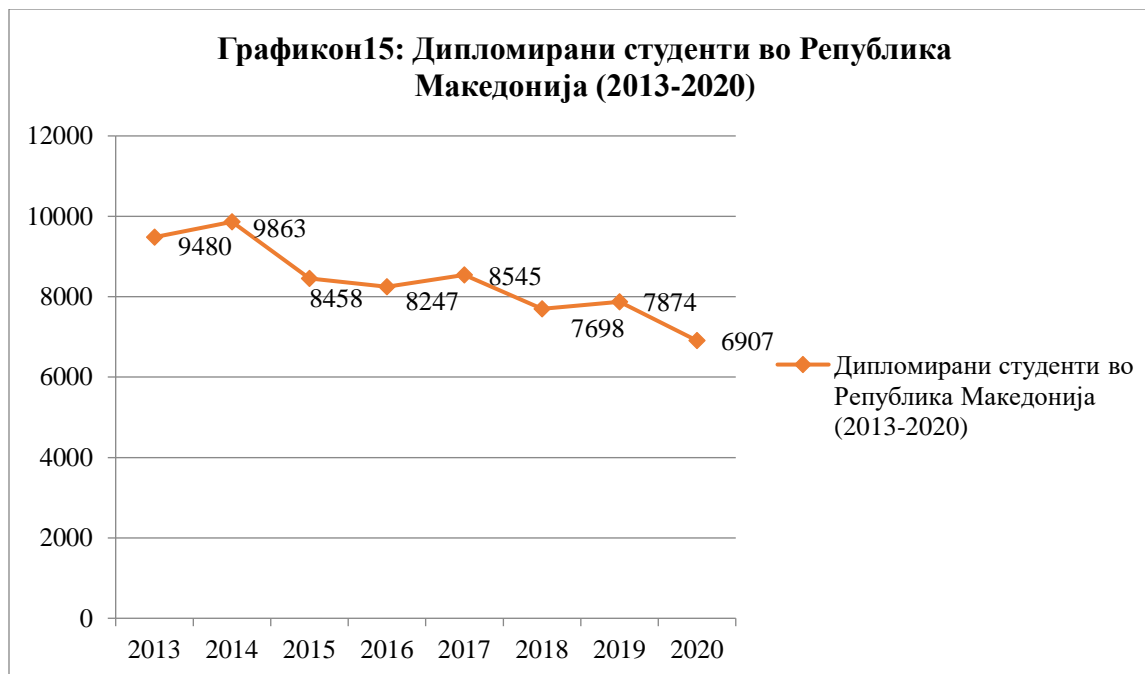
10.1.5. Студенти на универзитетите во Република Македонија

Според податоците на Државниот завод за статистика, во Република Северна Македонија во учебната 2020/2021 година се запишани 50.881 студент, што е намалување за 1,7 % во однос на учебната 2019/2020 година. Од вкупниот број студенти, 29.482 се жени, односно 57,9 % од вкупниот број студенти. Најмногу студенти (83,8 %) се запишани на државните високообразовни институции, додека 15,5 % се запишани на приватни високообразовни институции. Во учебната 2020/2021 година во прва година на студии се запишале вкупно 12.365 студенти или 24,3 %.

Извор: ДЗС, Запишани студенти на високите стручни школи и факултетите во Република Северна Македонија во академската 2019/2020 година, 2021

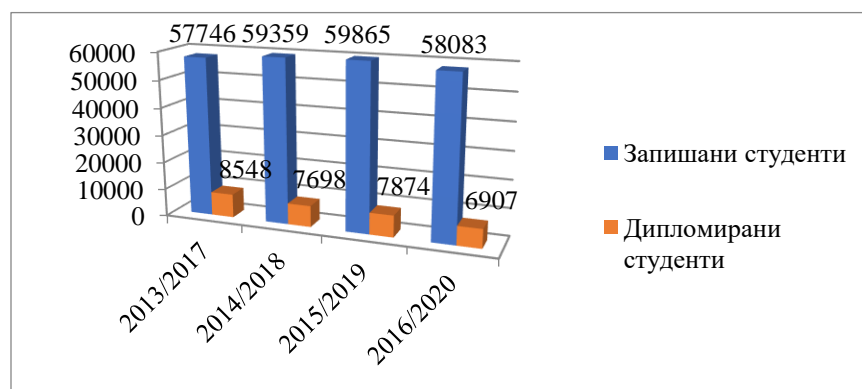
Податоците покажуваат дека во 2015 година се запишале најголем број студенти, односно 59.865 студенти, додека најмал број студенти се запишале во 2020 година со само 50.881 студент. Тоа претставува намалување од 15,01 % за период од 5 години. Податоците покажуваат пораст на запишаните студенти само во 2014 година со пораст од 2,79 % од минатата година, како и пораст во следната година за 0,85 %. Од 2015 до 2020 година има тренд на опаѓање на запишани студенти, при што најголем пад е забележан во 2018 година со 5,73 %. Во периодот од 2013 до 2020 година има намалување на запишаните студенти за 11,88 %, при што во 2020 година се запишале 6 865 студенти помалку отколку во 2013 година.

Извор: ДЗС, Број на дипломирани студенти во 2020 година, 2021

Податоците покажуваат дека во 2014 година дипломирале најголем број студенти, односно 9.863 студенти, додека најмал број студенти дипломирале во 2020 година со вкупен број од 6.907 студенти. Тоа претставува намалување од 29,97 % за период од 6 години. Податоците покажуваат пораст на дипломирани студенти во 2014 година со зголемување од 4,04 % од минатата година, зголемување во 2017 година за 3,61 % од 2016 година и зголемување во 2019 година од 2,28 % од минатата година. Во периодот од 2013 до 2020 година има намалување на матурантите за 27,14 %, при што во 2020 година дипломирале 2.573 студенти помалку од 2013 година.

Графикон 16: Сооднос меѓу запишаните студенти и дипломираните студенти на факултетите во Република Македонија

Извор: ДЗС, Број на дипломирани студенти во 2020 година, 2020

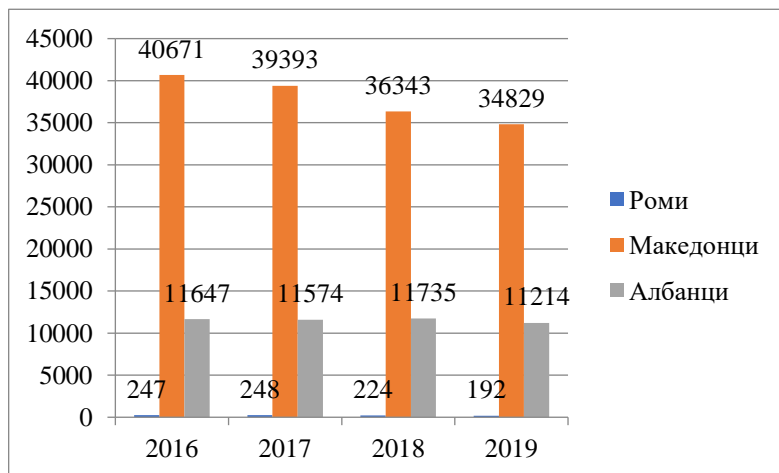
Податоците покажуваат дека соодносот меѓу запишаните студенти и дипломираните студенти по 4 години е највисок во 2017 година кога покажува дека 14,79 % од запишаните студенти во 2013 година дипломирале во 2017 година. Во 2020 година дипломирале 11,89 % од запишаните студенти во 2016 година. Во 2019 година дипломирале 13,15 % од запишаните студенти во 2015 година, додека во 2018 година дипломирале 12,96 % од запишаните студенти во 2014 година.

10.1.6. Студенти Роми на универзитетите во Република Македонија

Извор: ДЗС, Запишани студенти на високите стручни школи и факултетите во РСМ во 2019/2020 година, 2021

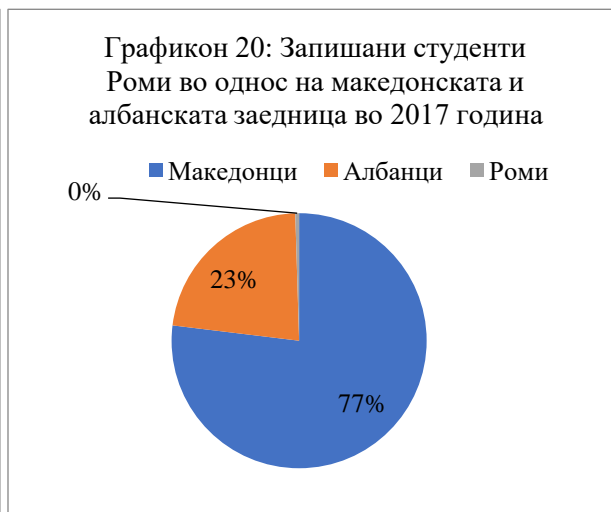
Во последните неколку години, бројот на Роми запишани на универзитетите во земјава не е драстично променет. Од 2016 до 2019 година, бројот на запишани студенти благо се намалува, при што графиконот прикажан погоре бележи намалување од 22,26 %. Од вкупниот број 55.704 запишани студенти во 2016 година, студенти Роми биле 0,44 %, додека

во 2019 година од вкупно 49.006 студенти само 0,39 % биле студенти Роми.

Графикон бр. 18: Запишани студенти Роми во однос на македонската и албанската заедница Извор: ДЗС, Запишани студенти во 2018/2019 година, 2020

При анализата на запишаните студенти Роми во однос на македонската и албанската заедница во периодот 2016-2019 година, минимално зголемување е забележано само кај запишаните студенти Албанци. За наведениот период, студентите од македонската заедница се во најголем процент 75-77 % со намалување од 5,07 %. Ромите се најмалку застапени како студенти на универзитетите во земјава со само 0,44 % во 2016 година и 0,39 % во 2019 година, со пад од 0,05 %.

Извор: ДЗС, Запишани студенти на високите стручни школи и факултетите во Република Северна Македонија 2016, 2017, 2018, 2019 година

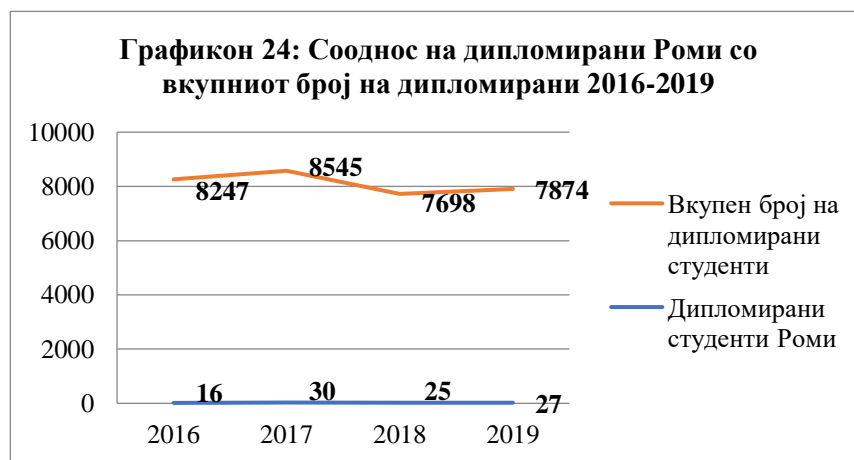
10.1.7. Дипломирани студенти Роми на универзитетите во Република Македонија

Од вкупниот број на дипломирани студенти во Република Македонија, Ромите претставуваат многу мал процент. Во 2016 година дипломирале 16 студенти Роми, што

Извор: ДЗС, Број на дипломирани студенти во 2019 година, 2020

претставува 0,19 % од вкупниот број 8.247 дипломирани студенти на универзитетите во земјата. Во 2017 година е забележан пораст од 87,5 %, при што дипломирале 30 студенти Роми, што претставува 0,35 % од вкупниот број од 8.545 дипломирани студенти. Во следните две години има намалување на бројот на дипломирани Роми, каде што во 2018 година дипломирале 25 Роми од вкупно 7.698 ученици, додека во 2019 година дипломирале 27 Роми од вкупно 7.874 студенти. За периодот од 2016 до 2019 година, стапката на дипломирани Роми е зголемена за 42,10 %.

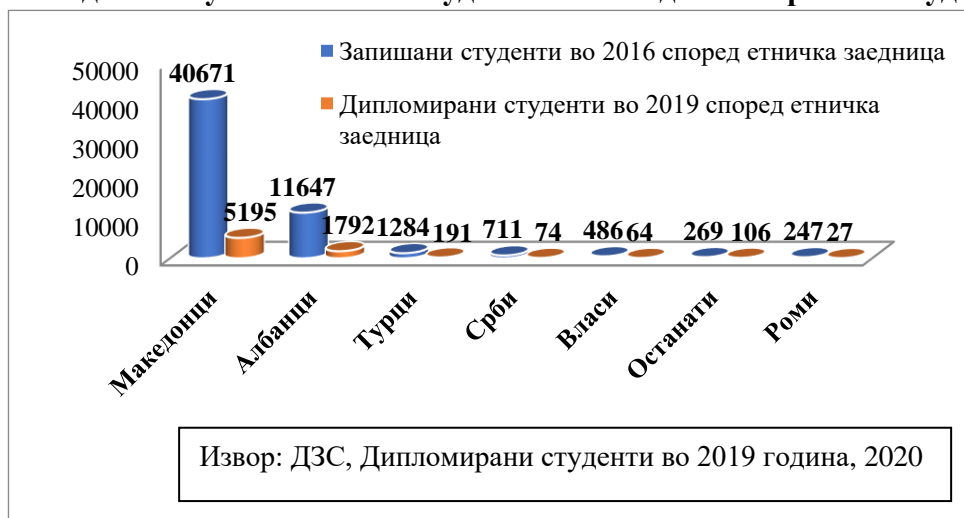
Извор: ДЗС, Број на дипломирани студенти во 2019 година, 2020

Извор: ДЗС, Број на дипломирани студенти во 2016 година, 2017

Истражувањето евидентира дека од 247 студенти Роми запишани во 2016 година, по четири години студирање во 2019 година, 27 Роми дипломирале на универзитетите во земјава, со стапка на дипломирање од 10,93 %. Студентите Роми имаат најниска стапка на дипломирање во споредба со другите заедници кои дипломирале во 2019 година. Највисока стапка на дипломирање имаат „другите“ со 39,40 %, потоа албанската заедница со 15,38 %, турската заедница со 14,87 %, влашката заедница со 13,16 %, македонската заедница со 12,77 %, и српската заедница со 10,40 %. Истражувањето покажува дека разликите не се големи, така што прашањето овде е дали овие разлики се статистички значајни?

Графикон 26: Сооднос меѓу запишаните студенти Роми и дипломираните студенти

10.2. Социоекономски индикатори

Постојат две класични дефиниции кои се однесуваат на социјалните индикатори. Според првата дефиниција на Bauer од 1966 година, социјалните индикатори се „статистички податоци, статистички серии и други форми на докази кои ни овозможуваат да процениме каде стоиме и каде стоиме во однос на нашите вредности и цели, и да процениме конкретни програми и да го одредиме нивното влијание“. Втората дефиниција е дефиницијата на Ferris од 1988 година, во која социјалните индикатори се „статистички временски серии кои се користат за следење на општествениот систем, помагајќи да се идентификуваат промените и директни интервенции за промена на текот на општествените промени“.

Социјалните индикатори можат да се поделат на објективни и субјективни индикатори. Примерите за објективни социјални индикатори може да вклучуваат стапки на невработеност, стапки на криминал, проценки за очекуваниот животен век, здравствени индекси како што се просечниот број на „здрави“ денови (или денови без ограничувања на активност) во изминатиот месец за дадена популација, стапки на запишување во училишта, просечни резултати на стандардизирани тестови и стапки на гласање на изборите. Примерите за субјективни социјални индикатори може да вклучуваат мерки за субјективна благосостојба, како што се здравствената состојба на поединците, колку поединците се задоволни од нивните животи како целина, со специфични животни домени (работен живот, социјален живот и семеен живот) и зачестеноста на позитивни наспроти негативни чувства што можеби ги доживеале во текот на минатата недела итн.

Во последните децении, доминантната концепција на социјалните индикатори меѓу научниците и службениците кои креираат јавни политики била дека тие претставуваат статистички мерки кои имаат одредено значење за квалитетот на животот широко интерпретирани за општеството како целина, или за специфични потпопулации, сегменти или компоненти кои се општествено корисни за известување до пошироката јавност и креирање јавна политика заснована на докази (Lend, 2014). Субјективни социјални индикатори се статистики кои имаат одредено значење за мерење на квалитетот на животот од гледна точка на проценките на поединците (самопријавено здравје, задоволство од животот во целина), а објективни социјални индикатори се статистики кои имаат одредено значење за мерење на квалитетот на животот од гледна точка на кој било независен набљудувач (официјални стапки на смртност и морбидитет).

Социјалните индикатори кои се однесуваат на одредени аспекти на животот или домени на благосостојба често се комбинираат во композитни социјални индикатори кои се обидуваат да дадат чувство за севкупниот квалитет на животот или благосостојбата во одредени земји, популации или други општествени единици. Меѓу многуте социјални индикатори кои се развиени и проучувани, оние кои се највлијателни, генерално се обидуваат да ги измерат или операционализираат теоретски добро развиените концепти како што се квалитетот на животот, благосостојбата, човечкиот развој, економскиот просперитет, одржливоста на животната средина итн.

За да се добијат значајни резултати, единиците за мерење на индикаторите мора внимателно да се изберат. Сè повеќе, социјалните индикатори се поделени на неколку варијабли, како што се пол, возраст, социоекономски статус и етничка припадност. Користењето на голем број индикатори само ја зголемува конфузијата при истражувањето (Gerovska-Mitev, 2008). Една од причините зошто избрав 4 социоекономски индикатори е токму оваа. Овде можеме да го спомнеме парадоксот на Richard Carter (2001), кој се појавува во навидум бескрајната потрага по нови показатели. Според Carter, „ако индикаторите го дадат очекуваниот резултат, тогаш тие треба веднаш да се отфрлат бидејќи не откриле ништо ново. Ако, пак, ни дадат неочекуван резултат, тогаш ја доведуваат во прашање самата методологија“.

Истражувањето ги анализира следните социоекономски показатели поради теоријата дека овие индикатори ќе дадат објективни податоци кои ќе имаат значење за мерење на квалитетот на животот од гледна точка за читателот. Достапноста на официјалните податоци е ограничена. При обраќањето до Државниот завод за статистика најдов на пречки каде што првично ми беше кажано дека ќе ми ги достават бараните податоци, за подоцна да ме известат дека ги немаат податоците во нивната база или дека бараните податоци моментално се собираат. Се фокусирам на следните индикатори:

- 1) Стапка на невработеност на граѓаните во земјата.
- 2) Социјална заштита.
- 3) Наталитет на населението.
- 4) Смртност на населението.

10.2.1. Стапка на невработеност

Проблемот со невработеноста е доста тежок и сложен процес под влијание на повеќе фактори. Присуството на невработеност укажува на постоење на соодветни недостатоци во редот на суштинските процеси и фактори на влијание, кои се во опсегот на поединецот како непосреден чинител кој е заинтересиран да ги реши своите егзистенцијални проблеми и социјалната институционална рамка. Решавањето на проблемот со невработеноста подразбира сеопфатен, мултидисциплинарен пристап, да се идентификуваат сите слабости и да се применат најефикасните средства достапни на пазарот на трудот.

Невработено лице е секое лице во општеството кое бара работа, но неговата работна сила не е целосно искористена, не работи со полно работно време и нема приход што е достоин за нормална егзистенција. Невработеноста е состојба во која дел од работоспособното население во општеството не може да се вработи согласно со своите способности и квалификации со нормална плата. Меѓународната стандардна дефиниција за невработеност се заснова на три критериуми кои мора да се исполнат истовремено. Според истата дефиниција, како невработени се сметаат сите лица над одредена возраст за мерење на економски активно население кои во временскиот период биле: 1) без работа - односно не биле на платен работен однос или самовработени; 2) моментално достапни за работа - односно биле достапни за платено вработување или самовработување за дадениот референтен период; и 3) барање работа - односно преземање конкретни чекори во одреден изминат период за барање платено вработување или самовработување (Агенција за вработување на Република Македонија, 2020 година).

За едно лице да се смета за барател на работа, мора да се преземат конкретни чекори во минатото за да се добие работа. Не е доволно само да кажете дека барате работа. Оваа формулација на критериумот е со цел да се обезбеди објективност во мерењето. Периодот за барање работа не треба да биде ден или недела, туку мора да биде подолг. Во пракса, повеќето земји го дефинираат периодот на барање работа како изминатиот месец или четири недели. Ако некое лице се смета за невработено, тој/таа треба да биде достапен за работа во текот на референтниот период.

Невработеноста е сериозен социјален проблем за поединците, семејството и општеството. Од економска гледна точка, невработеноста може да се дефинира како неискористување на дел од расположливата работа, со што се пропушта постигнувањето на

максимално производство и социјална благосостојба. Стапката на невработеност е најчестиот показател за невработеноста во една земја. Стапката на невработеност го евидентира учеството на невработените во работната сила, додека работната сила ја сочинуваат вработени и невработени, односно активно население.

Стапката на невработеност покажува колку од работната сила е неискористена. Движењето на БДП е основен показател за растот или падот на економските активности во една земја. Кога ќе се вклучат сите фактори на производство, вклучително и трудот, економијата ќе го достигне потенцијалниот БДП. Производството над потенцијалниот БДП може да биде само привремено, бидејќи невработеноста паѓа под природната стапка и ја стимулира инфлацијата. Кога производството паѓа под потенцијалниот БДП, невработеноста расте. Според законот на Окун, падот на БДП од 2 % во однос на потенцијалниот БДП доведува до зголемување на невработеноста за 1 процентен поен.

Традиционалната поделба на невработеноста може да биде нормална (сезонска и фрикциона), циклична и структурна. Од сите видови невработеност, загрижува цикличната невработеност. Цикличната невработеност се јавува кога нема побарувачка за работа. Цикличната невработеност се јавува во време на криза и депресија, па овој тип на невработеност се јавува со циклична регуларност. Според мене, структурната невработеност е потесно поврзана со невработеноста на ромската заедница во земјата. Структурната невработеност произлегува од основната неприлагоденост на расположливата работна сила која бара вработување на слободните работни места. Некомпатибилноста се изразува во смисла на образование, квалификација, географска област или возраст. На пример, овој тип на невработеност се јавува кога се отвораат работни места за одредена професија, како програмери, електроинженери, менаџери итн., а баратели на работа се млади луѓе без соодветно образование и искуство или постари лица кои се отпуштени од работа каде што работеле како возачи. Кога станува збор за овој тип на невработеност на пазарот на трудот има слободни работни места и невработени, но несоодветни, така што невработеноста може да трае долго. Структурната невработеност обично се јавува кај поединечни групи на активно население кои се недоволно засегнати од технолошките промени. Има тенденција да биде трајна. За работниците кои останале без работа поради воведување нова технологија или како резултат на затворање на застарени

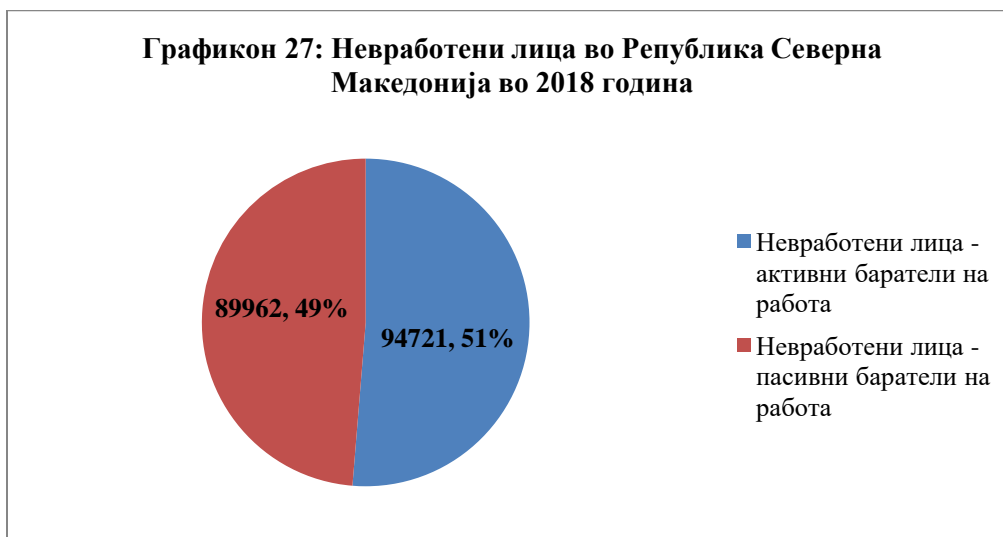
машини, можностите за вработување во истата професија на локално ниво се мали, така што нивната невработеност може да трае со месеци или со години.

Според податоците на Државниот завод за статистика, од истражувањето на работната сила спроведено во третиот квартал од 2018 година, активното население во 2018 година во Република Северна Македонија изнесува 958.770 лица, од кои вработени се 759.445 лица, а невработени се 199.325 лица.

Табела 19: Активно население и стапки на активност¹⁶

Година	Вкупно работоспособно население	Активно население			Стапка на активност	Стапка на вработеност	Стапка на невработеност
		Вкупно	Вработени	Невработени			
2018	1.682.897	958.770	759.445	199.325	57,0 %	45,1 %	20,8 %

На крајот на 2018 година стапката на невработеност изнесувала 20,8 %, додека Агенцијата за вработување на Република Северна Македонија на 31.12.2018 година евидентирала 94.721 невработени лица – активни баратели на работа и 89.962 невработени лица – пасивни баратели на работа.

Извор: Агенција за вработување на РСМ, Годишен извештај за 2018 година, 2019

Според бројот на жители, Центарот за вработување на Град Скопје има најголем број невработени лица, односно 18 % (17.053) од вкупно невработените лица. Во Центарот за вработување Тетово се пријавени 11,9 % (11.280) од вкупно невработените лица, во Центарот за вработување Куманово се пријавени 9,9 % (9.389) од вкупно невработените

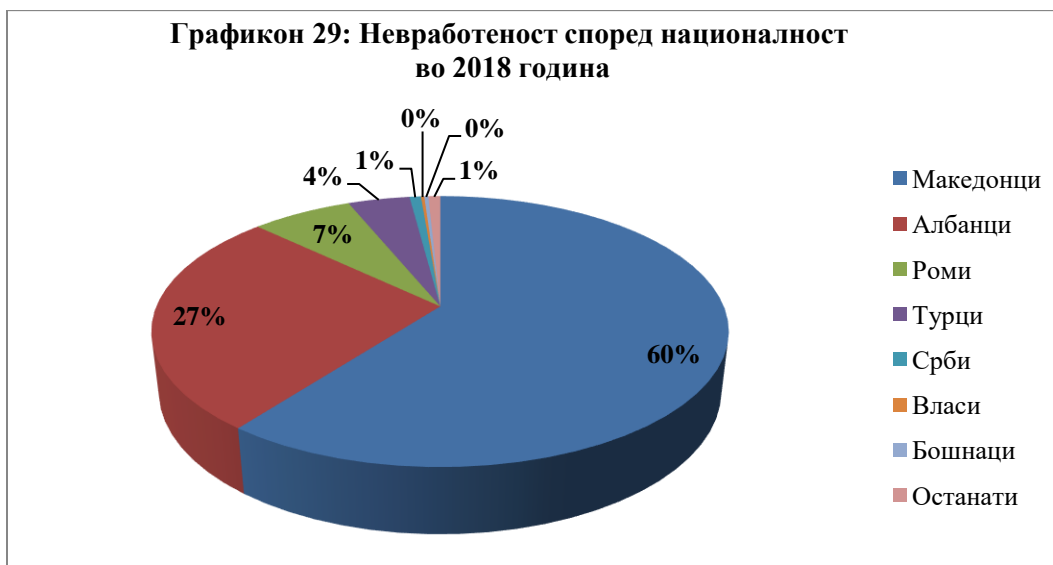
¹⁶ Извор: Државен завод за статистика - Анкета за работна сила, 2018 година.

лица, во Центарот за вработување Прилеп 7,1 % (6.728), во Центар Гостивар се регистрирани 5,7 % (5.382), во Центарот за вработување Битола 5 % (4.778) од вкупно невработените лица.

Извор: Агенција за вработување на РСМ, Годишен извештај за 2018 година, 2019

Најголем број невработени лица кои активно барале работа во 2018 година се лицата без образование и со основно образование, а најмал број невработени се докторите на науки кои претставуваат 0,1 % од вкупниот број невработени лица.

Извор: Агенција за вработување на РСМ, Годишен извештај за 2018 година, 2019

Податоците покажуваат дека најголем дел од невработените – активни баратели на работа во 2018 година биле припадници на македонската заедница (56.591), потоа следуваат

припадниците на албанската заедница (25.004), Ромите (6.321), 719 биле Срби, 203 Власи, 253 Бошњаци и 752 биле припадници на друга националност. Но, ако се спореди стапката на невработеност по етничка припадност со вкупниот број на население по етничка припадност, тогаш се добиваат сосема различни податоци кои бележат дека Ромите во земјава имаат највисока стапка на невработеност од 17,99 %. Податоците ги прикажуваме на графиконот подолу.

Извор: Агенција за вработување на РСМ, Преглед на невработени лица според национална припадност, 2020

Истражувањето евидентира дека највисока стапка на невработеност во 2018 година имала ромската заедница (17,99 %), потоа заедниците од другите националности (14,94 %), турската заедница (10,65 %), албанската заедница (9,53 %), македонската заедница (8,56 %), бошњачката заедница (4,71 %), српската заедница (3,86 %) и влашката заедница која е најмал процент на невработени во земјава со само 2,88 % невработеност. Според податоците на Државниот завод за статистика, од истражувањето на работната сила спроведено во третиот квартал од 2019 и 2020 година, активното население во 2019 година во Република Северна Македонија изнесувало 964.248 лица, од кои 799.546 биле вработени, а 164.702 биле невработени. Во 2020 година активното население во Република Северна Македонија изнесувало 941.136 лица, од кои вработени се 785.561 лица, додека невработени се 155.575 лица.

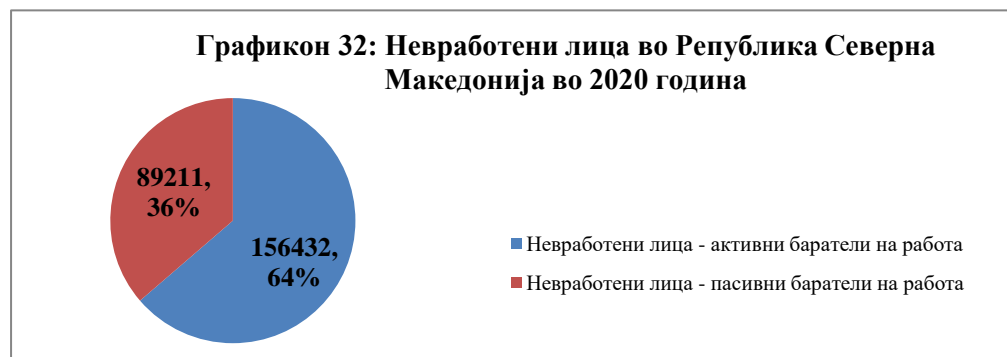
Табела бр. 20: Активно население и стапки на активност за 2019 и 2020 година¹⁷

Година	Вкупно работоспособно население	Активно население			Стапка на активност	Стапка на вработеност	Стапка на невработеност
		Вкупно	Вработени	Невработени			
2019	1.685.351	964.248	799.546	164.702	57,2 %	47,4 %	17,1 %
2020	1.685.741	941.136	785.561	155.575	55,8 %	46,6 %	16,5 %

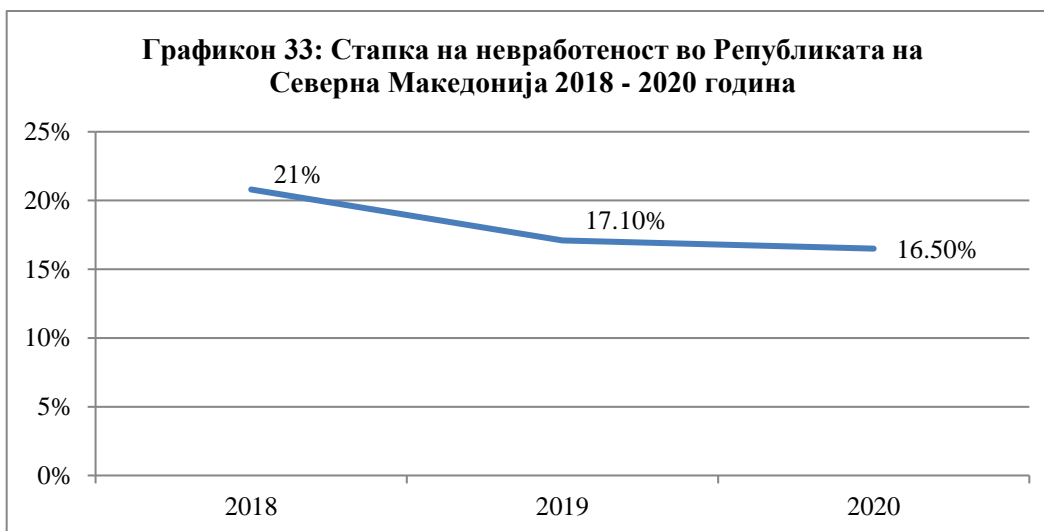
Извор: Агенција за вработување на РСМ, Годишен извештај за 2019 година, 2020

На крајот на 2019 година, стапката на невработеност изнесувала 17,1 %, додека Агенцијата за вработување на Република Северна Македонија евидентирала стапка на невработеност од 16,5 % на 31.12.2020 година.

Извор: Агенција за вработување на РСМ, Годишен извештај за 2020 година, 2021

¹⁷ Извор: Државен завод за статистика - Анкета за работна сила, 2019 година.

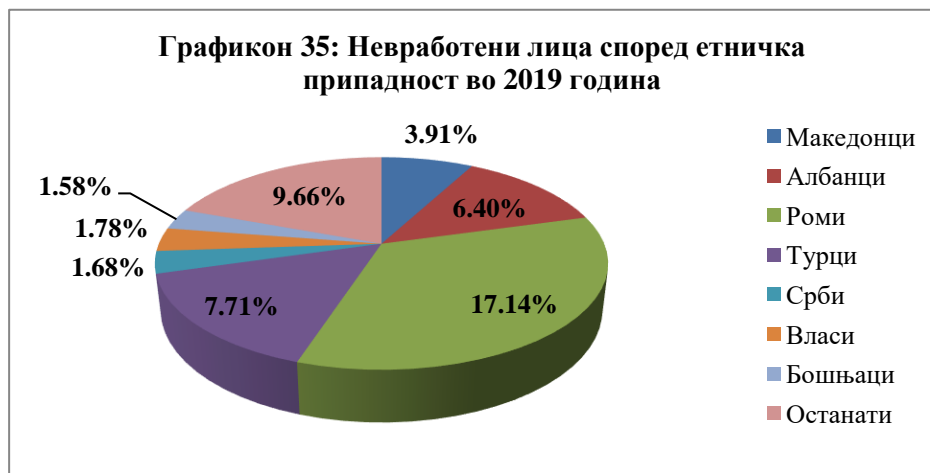
Извор: Агенција за вработување на РСМ, Годишен извештај за 2020 година, 2021

Според бројот на жители, во Центарот за вработување на Град Скопје во 2020 година биле регистрирани најголем број невработени лица, односно 19,5 % (30.554) од вкупно невработените лица. Во Центарот за вработување Тетово се регистрирани 12,9 % (20.163) од вкупно невработените лица, во Центарот за вработување Куманово се регистрирани 10,4 % (16.223) од вкупно невработените лица, во Центарот за вработување Прилеп 5,8 % (9.084), во Центар Гостивар се регистрирани 7,2 % (11.297), во Центарот за вработување Битола 5,8 % (9.084) од вкупно невработените лица и други.

Извор: Агенција за вработување на РСМ, Годишен извештај за 2020 година, 2021

За периодот од 2019 до 2020 година невработеноста е зголемена во сите категории според образовната подготовка. Најголем пораст на невработеноста има кај лицата со завршено образование со пораст од 70,28 %. Потоа има зголемување на лицата без образование и на оние со основно образование со пораст од 51,71 %. Голем пораст на невработеноста има кај лицата со високо образование и тоа со стапка од 44,52 %.

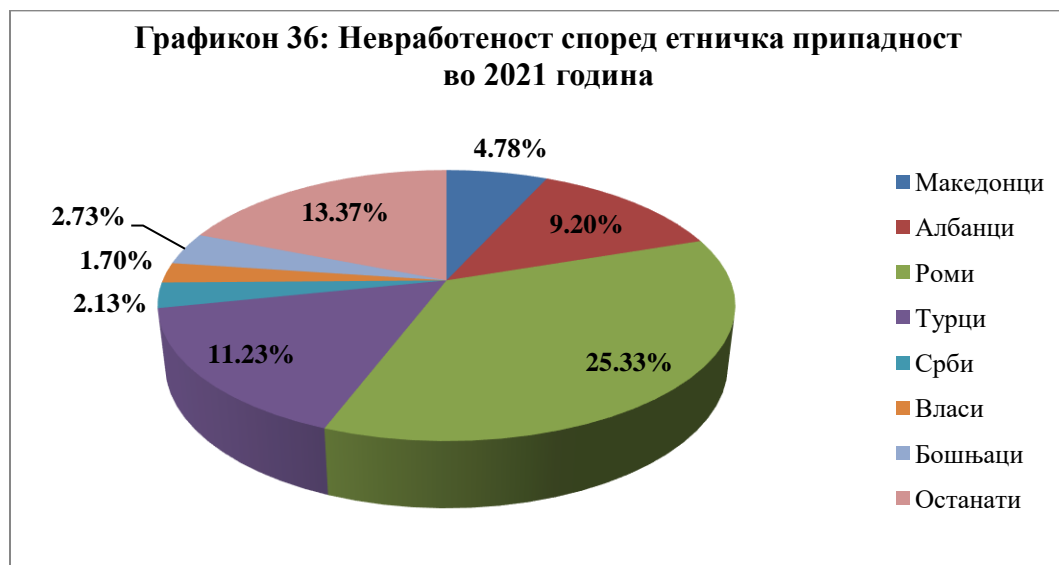

Извор: Агенција за вработување на РСМ, Преглед на невработени лица според национална припадност во 2019 година, 2020

Податоците од истражувањето покажуваат дека највисока стапка на невработеност за 2019 година е онаа на ромската етничка заедница која изнесувала 17,14 %. Ако се спореди стапката на невработеност меѓу ромската заедница и македонската заедница за 2019 година, ќе се добие дека стапката на невработеност кај Ромите е речиси четири и пол пати повисока од стапката на невработеност кај Македонците која е 3,91 %. Ако се спореди стапката на невработеност меѓу Ромите и Албанците, ќе се добие резултат дека стапката на невработеност кај Ромите е повеќе од два и пол пати во споредба со невработеноста кај албанската заедница во земјава за 2019 година.

Податоците од истражувањето покажуваат пораст на стапката на невработеност кај сите етнички заедници за 2020 година во однос на податоците од 2019 година. Најголем пораст има ромската заедница, односно има пораст од 9,57 %, каде стапката на невработеност кај Ромите во 2020 година изнесува 26,71 %, што според официјалната статистика покажува дека секој четврти Ром во Република Северна Македонија е невработен. Од теренското истражување добиваме спротивни податоци бидејќи има домаќинства составени од 8 до 12 лица каде што има едно до две лица кои се вработени, има случаи во ромски

домаќинства каде сите се невработени, но има и домаќинства каде што сите полнолетни членови работат.

Извор: Агенција за вработување на РСМ, Преглед на невработени лица според национална припадност во 2021 година, 2021

Стапката на невработеност за 2021 година покажува намалување на невработеноста кај сите етнички заедници во земјава, таа се движи од 0,5 % до 1,5 % во зависност од која етничка група. Сепак, највисока е стапката на невработеност кај Ромите, каде Ромите остануваат да имаат највисока стапка на невработеност во споредба со другите етнички заедници со 25,33 %. Во споредба со најголемите заедници во земјата, Ромите имаат речиси пет и пол пати поголема невработеност од македонската заедница и над два и пол пати поголема невработеност во споредба со албанската заедница во 2021 година.

Од интервјуата сакам да го истакнам мислењето на Музафер Бајрам, поранешен министер за спроведување на Декадата на Ромите, кој истакна дека за вработување на Ромите во јавната администрација потребно е лобирање на највисоко ниво. Тој рече дека системот функционира така што секој може да аплицира за работа во администрацијата, но не може секој да се вработи во неа. „Во државата не преовладува системот на заслуги, преовладува политичката определба. Не е важно што знаете, важно е кого знаете“. Тој смета дека Охридскиот рамковен договор донекаде ја подобрил состојбата со вработувањето на Ромите, но наведува и дека се прават злоупотреби бидејќи Законот дозволува луѓето во моментот да се изјаснат како се чувствуваат. Бајрам вели дека секој човек може да аплицира како Ром, Турчин, Албанец за отворање работа од програмата К-5 доколку така се чувствува

во моментот и дека не постои законска регулатива која би го санирала и казнила тоа. Потпретседателот на Партијата за целосна еманципација на Ромите во Македонија - ПЦЕРМ, Демировски смета дека состојбата со невработеноста на Ромите од година во година се влошува и таа ќе продолжи со растечки тренд на влошување. Тој нагласи дека „Охридскиот рамковен договор е дизајниран да ја подобри состојбата на само една заедница - албанската заедница во земјата“.

Иако стапките на матуранти и дипломирани студенти на универзитетите се зголемуваат од година во година, и процентот на образовани Роми се зголемува секоја година, заклучуваме дека стапката на невработеност наместо да бележи намалување бидејќи Ромите стануваат поконкурентни на пазарот на трудот, стапката на невработеност се зголемува од година во година. Ова нè води до заклучок дека Ромите се дискриминирани на пазарот на труд додека се натпреваруваат за вработување, а работодавачите сè уште имаат стереотипни мислења за Ромите.

Претходните истражувања покажуваат дека и оние Роми кои се вработени се соочуваат со дискриминација и стереотипно размислување на работното место, особено оние кои се вработени во јавниот сектор во земјата (Berat & Demirovski, 2019). Ова истражување е поврзано со дискриминацијата на вработените Роми во јавната администрација во Република Северна Македонија (во која учествуваа 52 јавни службеници Роми) и заклучува дека:

- 58,33 % од испитаниците биле дискриминирани од функционерот кој раководел со институцијата во која работеле.
- 33,33 % од испитаниците биле дискриминирани од колега.
- 69 % од испитаниците доживеале дискриминација во последните 12 месеци.
- 73,07 % од испитаниците биле сведоци кога била извршена дискриминација врз Роми.
- 30,5 % од испитаниците се жртви на секојдневна дискриминација на своето работно место.
- 69,23 % од испитаниците потврдуваат дека стереотипите и предрасудите за Ромите сè уште се шират во институциите во кои работат.

- 56 % од испитаниците се соочиле со ситуација кога не-Ромите на работното место одбиле да делат канцеларии со нив, а како „решение“ било одлучено државните службеници Роми да бидат сегрегирани во посебни канцеларии со други Роми.

Невработеноста е еден од показателите што може да се користи за мерење и проценка на квалитетот на човечкиот живот. Показателите за квалитетот на животот се објективно приспособени на потребите и реалните услови во одделните земји. Ова дава израз на многу фактори кои се втемелени во животот на локалната заедница, особено во однос на одржливиот развој. За подобро разбирање на квалитетот на животот на Ромите, подолу ќе ги анализираме домувањето, комуналните услови, здравствените состојби, економската состојба на ромските семејства и социјалните проблеми.

10.2.1.1. Економски статус

Економскиот статус на сиромашните семејства се карактеризира со низок животен стандард, висока невработеност, ниски и нередовни примања. Најчесто приходите во семејството се остваруваат преку социјална парична помош, собирање разни видови отпаден материјал, питачење, чистење домови, како и учество во разни облици во сивата економија. Економскиот статус на ромските семејства е детерминиран од целокупната економска состојба во нашата земја, како и од специфични социјални фактори кои влијаат на економскиот статус на Ромите. Преодните промени имаат многу силно и негативно влијание врз економската состојба на овие семејства, со значително влошување на нивниот животен стандард. За ваквата состојба негативно влијание има нивното ниско образование, што објективно ги ограничува можностите за пошироко вклучување во економските текови и новите услови. Дополнителен негативен фактор за лошиот социоекономски статус е состојбата со големиот број на овие семејства. Ваквата состојба е резултат на недостигот на континуирана и соодветна едукација за планирање на семејството. Нискиот економски статус на ова население е последица на низа фактори: неписменост, невработеност, лоши услови за домување, лошо здравје, низок квалитет на живот, сиромаштија, маргинализација кои се меѓусебно поврзани и го прават „магичниот круг на дискриминација и сегрегација“.

10.2.1.2. Социјални проблеми

Од горенаведеното, сосема е очигледно дека сиромашните ромски семејства се соочуваат со низа социјални проблеми. Ваквата состојба се илустрира со фактот дека на многу семејства им е потребна социјална помош. Имено, само во Скопје во 2019 година имало над 2 600 ромски семејства кои користеле социјална помош од вкупниот број 4 195 ромски семејства во земјава. Сепак, мислам дека бројот на семејства кои имаат потреба од социјална помош е поголем од дадениот број. Имено, голем број семејства поднеле барање за социјална помош, но поради немање потребни документи не можат да го остварат правото на социјална помош. Станува збор за документи како што се нерегулирано државјанство и место на живеење, немање изводи од матичната книга на родените, немање документи за брак итн. Ова сведочи за таканаречениот „магичен круг на сиромаштија“ каде маргинализираните Роми се наоѓаат во безизлезна состојба на сиромаштија. За да преживеат, истите луѓе често се одлучуваат да се занимаваат со разни незаконски активности, како сивата економија, питачење, препродавање на разни стоки итн.

10.2.2. Социјална заштита

Социјалната заштита е систем на мерки, механизми и политики за спречување и надминување на основните социјални ризици на кои е изложен граѓанинот во текот на својот живот. Социјалната заштита ја намалува сиромаштијата и социјалната исклученост. Системот за социјална заштита како и неговото функционирање го воспоставува државата која овозможува и обезбедува мерки за вршење на дејноста на социјалната заштита и развивање облици на самопомош. Иако државата го воспоставува системот на социјална заштита, негов носител не е само државата туку сите општини, Град Скопје и сите општини во градот Скопје. Годишна програма за остварување социјална заштита донесува Владата на Република Северна Македонија, со која се определуваат областите на социјалната заштита, потребите на населението и средствата за остварување на социјалната заштита. Согласно со одредбите од Законот за социјална заштита за корисници на социјална заштита се сметаат сите државјани со постојано место на живеење во Република Северна Македонија и странците кои имаат легален престој во Република Северна Македонија.

Законот за социјална заштита забранува директна или индиректна дискриминација врз основа на пол, раса, боја на кожа, национална, етничка, социјална, политичка, културна,

верска, јазична, имотна и социјална припадност, попреченост и потекло во остварувањето на правата од социјална заштита. Директна дискриминација е секоја постапка со која барателот или корисникот на социјална заштита се става во неповолна положба во споредба со други корисници или баратели. Индиректна дискриминација се смета кога постои навидум неутрална одредба, став, политика што го става подносителот или корисникот на социјална заштита во неповолна положба поради пол, раса, боја на кожа, национална, етничка, социјална, политичка, верска, културна, сопственост итн.

Системот за социјална заштита во Република Северна Македонија ги има следните права на парична помош:

- Социјална парична помош.
- Постојана финансиска помош.
- Парична помош на лице кое до 18 години имало статус на дете без родители и родителска грижа.
- Парична помош на мајка која родила четврто дете.
- Финансиска помош на старател.
- Паричен надоместок за помош и нега од друго лице.
- Еднократна парична помош и помош во натура.
- Надоместок за плата со скратено работно време поради нега на дете со телесен или ментален хендикеп.
- Помош за глувост.
- Парична помош за самохран родител кој има дете со пречки во развојот.
- Парична помош за социјални станови.
- Право на здравствена заштита.
- Помош за слепило и мобилност.

10.2.2.1. Социјална парична помош

Право на социјална парична помош има работоспособно лице и домаќинство (заедница на членови на семејството и други роднини меѓу кои не постои законска обврска за меѓусебна поддршка, кои заеднички придонесуваат, управуваат и трошат), барател, односно носител на правото на социјална парична помош е невработено лице, кое активно бара работа согласно со Законот за вработување и осигурување во случај на невработеност,

финансиски необезбедено и кое според други прописи не може да обезбеди средства за егзистенција. За материјално необезбедено се смета лице и домаќинство што остварува приходи по сите основи помали од висината на социјалната парична помош утврдена со овој закон и кои не поседуваат имоти и имотни права од кои може да се издржува. Месечните примања на лицето или домаќинството се утврдуваат според просечните месечни примања на сите членови, остварени по сите основи во последните три месеци пред поднесувањето на барањето за остварување право на социјална парична помош.

Висината на социјална парична помош за носителот на правото изнесува 2.871 денар. За секој нареден член на домаќинството, основицата се зголемува за фактор 0,37, најмногу до пет члена. Висината на социјалната парична помош е во согласност со порастот на трошоците на живот за претходната година, објавен од Државниот завод за статистика во јануари за тековната година. Во случај зголемувањето на трошоците на живот за претходната година да има негативен предзнак, не се врши усогласување на основицата. Правото на социјална парична помош се исплаќа како разлика помеѓу утврдениот износ на социјална парична помош и вкупниот приход по сите основи на сите членови на домаќинството.

Освен домаќинство во кое има невработено лице со трудов инвалидитет кое не користи надоместок од Центарот за вработување или од Фондот за пензиско и инвалидско осигурување или носител на правото е невработено лице кое го нема најмногу пет години до искористување на правото на пензија, правото на социјална парична помош ќе го искористи во целост.

Табела 21: Висина на социјална парична помош во 2018 година

	Висина на социјална парична помош 100 %	Висина на социјална парична помош 50 %
Едно лице	2.871 денари	1.435 денари
Семејство и домаќинство со два члена	3.933 денари	1.966 денари
Семејство и домаќинство со 3 члена	4.995 денари	2.497 денари

Семејство и домаќинство со четири члена	6.057 денари	3.028 денари
Семејство и домаќинство со пет и повеќе членови	7.120 денари	3.560 денари

Извор: МТСП, 2018

* Висината на социјална парична помош во првите три години од користењето на правото се исплаќа во 100 % од утврдениот износ, а по истекот на третата година во износ од 50 % од утврдениот износ.

Центарот за социјална работа го определува носителот на правото на социјална парична помош. Носителот на правото на социјална парична помош е должен при поднесувањето на барањето и при остварувањето на правото да ја потврди состојбата на месечните примања за себе и за сите членови на домаќинството. Носителот на правото на социјална парична помош е должен еднаш годишно да доставува документација за материјалната и нумеричката состојба на домаќинството. Доколку не се стори тоа, правото на социјална парична помош престанува и не може да се оствари во наредните шест месеци.

Право на социјална парична помош не може да оствари лице кое:

- Може да се издржува само ако може да заработи приход со продажба или изнајмување имот што тоа и членовите на неговото домаќинство не го користат, за да задоволат минимална егзистенција.
- Не побарало издршка од лицето кое е должно да го издржува согласно со Законот за семејство, освен ако центарот за социјална работа не утврди дека лицето кое е должно да го издржува согласно со Законот ќе остане без минимални средства за егзистенција пониски од висината на постојаната парична помош.
- Ако има договор за доживотна издршка и не покренало постапка за раскинување на тој договор.
- Може да обезбеди поддршка по други основи.

Правото на социјална парична помош не може да се оствари, односно престанува правото на лицето или домаќинството кое дало нецелосни или невестинити податоци за семејството, материјалната состојба и состојбата на имотот и имотните права и ова право не може да се оствари во следните 12 месеци.

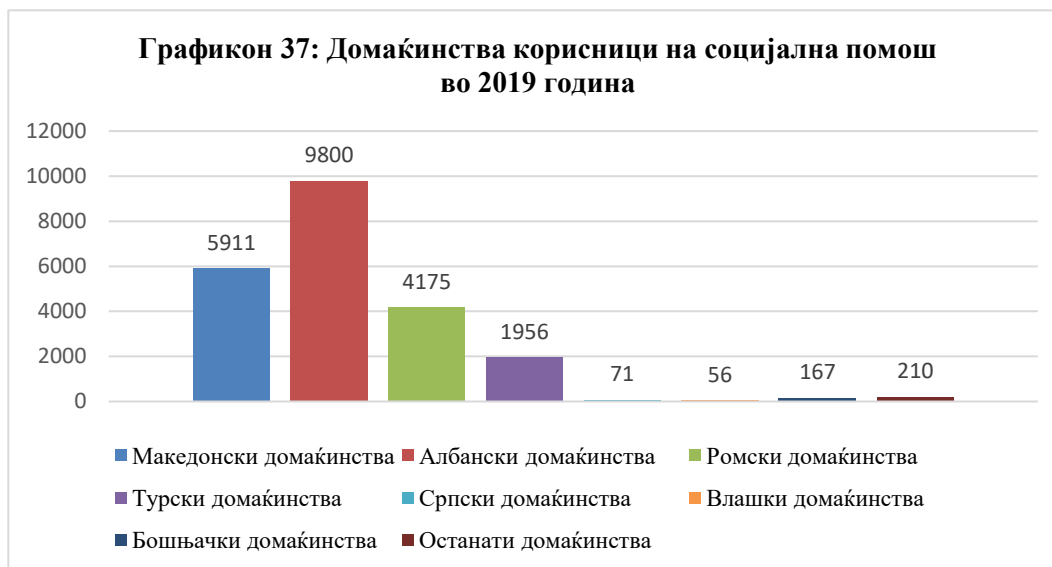
Право на социјална парична помош не може да користи:

- Лице кое одбило понуда за вработување, обука, преквалификација или доквалификација за вработување, согласно со Законот за вработување и осигурување во случај на невработеност.
- Лице на кое му престанал работниот однос по негова вина или по негово барање.

Во овие случаи, наведеното лице се смета за член на домаќинството при пресметување на вкупниот приход на домаќинството и е исклучено од остварување на правото на социјална парична помош во период од шест месеци. Корисниците на социјална парична помош можат да бидат ангажирани за вршење јавни работи до 90 дена во календарската година, како и за вршење сезонски и други повремени работи согласно со Законот за работни односи, од страна на градоначалникот на локалната самоуправа, од јавни претпријатија и јавни установи и работодавачи од приватниот сектор, освен пензионер, жена во бременост и млади мајки до 9 месеци на породилно отсуство, лице неспособно за работа поради старост, инвалидитет или болест, вработено лице студент. За време на работниот ангажман, корисниците треба да бидат осигурени од организаторот на работата по основ на инвалидитет и телесна повреда, повреда на работа или професионално заболување. Доколку корисникот на социјална парична помош неоправдано го одбие вработувањето, правото на социјална парична помош престанува и не може да се оствари во наредните 12 месеци.

Во текот на истражувањето наидов на податоци кои се однесуваат на корисниците на социјална помош. Податоците се однесуваат на периодот од 2019 година и изненадува тоа што нема податоци за претходните години. Ова се официјални податоци на Државниот завод за статистика кои се однесуваат на домаќинства кои се корисници на социјална помош. Зошто е тоа така, останува да видиме, дали можеби поради почетокот на водење ваква статистика од 2019 година наваму или поради лошата слика претставена со овие податоци или едноставно државата не сака јавно да ги презентира овие податоци од икс причини.

Податоците од претходните истражувања од дисертацијата евидентираа дека ромската заедница во земјава е најсиромашната заедница. Сепак, иако Ромите се најсиромашни во однос на другите, ромските домаќинства не се први во однос на корисници на домаќинствата. Загрижува и податокот дека се само 3,95 % од вкупниот број 564.296

Извор: МТСП, Домаќинства корисници на социјална помош во 2019 година, 2020

домаќинства биле корисници на социјална помош во 2019 година. На прво место се албанските домаќинства со 43,85 % од вкупниот број од 22.346 домаќинства во земјава кои се корисници на социјална помош. Веднаш по нив се македонските домаќинства со 26,45 %, а потоа на трето место се ромските домаќинства во земјава со 18,68 %.

Сличен податок забележав и во состојбата на домаќинствата корисници на посебен додаток за 2019 година. Овде наоѓаме слична ситуација каде што албанските домаќинства сочинуваат 36,26 % од овие корисници, македонските домаќинства сочинуваат 30 %, додека ромските домаќинства сочинуваат 16,97 % од корисниците на овој вид социјален додаток.

10.2.3. Наталитет

Податоците за светската популација укажуваат на сè побавно темпо на раст. Всушност, постои тренд на самоуништување кој се изразува преку намалувањето на наталитетот на светската популација, кое зема замав. Неизбежни последици од овој тренд се намалениот број на родени деца, односно демографското стареење на населението (Miceski, 2012). Наталитетот е бројот на живородени деца во однос на населението. Стапката на наталитет

се определува за одреден период од вкупниот број живородени на 1 000 од населението поделено со должината на периодот во години. Бројот на живородени деца обично се зема од универзалниот систем на регистрација на родени, броење на населението од попис и проценка преку специјализирани демографски техники (ДЗС, 2019).

Според податоците на Државниот завод за статистика во периодот од 2010 до 2020 година, бројот на живородени деца е намален за 5.265, додека наталитетот е намален од 11,8 % на 9,2 % (живородени на 1 000 жители). Промените во старосната структура на населението се одразуваат и на бројот на починати во државата. Бројот на умерените лица придонесува за зголемување на стапката на смртност која во 2020 година изнесува 12,4 % во однос на 2010 година кога изнесувала 9,3 % (умрени на 1 000 жители). Споредено со 2010 година, во 2020 година има намалување на бројот на склучени бракови за 27,4 % и намалување на разводите за 8,8 %.

Табела 22: Живородени деца според етничката припадност на мајката во 2020 година

Етничка заедница	Вкупно	%
Вкупно	19.031	100
Македонци	9.648	50,5 %
Албанци	6.884	35,5 %
Роми	1.166	6,4 %
Турци	756	4,4 %
Срби	80	0,5 %
Власи	14	0,01 %
Бошњаци	185	0,9 %
Останати	279	1,2 %
Неизјаснети	19	0,1 %

Извор: ДЗС, Наталитетот во РСМ во 2020 година, 2021

10.2.3.1. Фактори кои придонесуваат за намалување на наталитетот на Ромите во Република Северна Македонија

Тврдам дека постојат неколку фактори кои го детерминираат природното движење на ромското население и ги групирам во следните поделби:

а) Биолошки ограничувања

Покрај промените во репродуктивниот период на жената, кои се изразуваат со намалување на границите на менструацијата, позастапена е и неплодноста. Најголем дел од причините произлегуваат од начинот на живот и брзото темпо на живот (стрес, СПБ, зависност од цигари, алкохол, дрога, нездрава исхрана, употреба на хемикалии за зголемување на мускулната маса итн.)

б) Економски услови

Нискиот стандард на ромската популација, несигурноста на работа и зголемените трошоци за живот, доведуваат до загрозување на егзистенцијата на брачните парови, што влијае на ограничувањето на бројот на деца. Прашањето за домување, вработување и приходи е многу важен предуслов при одлучувањето дали да се зголеми семејството со уште еден член. Изнајмувањето и немањето сопствен дом, егзистенција со минимална плата или примања од само еден член на семејството се прилично вообичаени причини за одложување на бракот или немање дете, иако постои желба за тоа.

в) Унапредување на знаењето

Технолошкиот развој во медицината овозможува примена на далеку побезбедни методи, како што се апчиња за контрацепција, кондоми, стерилизација и разни импланти кои го намалуваат и ограничуваат бројот на родени деца.

г) Социјални фактори

Животната средина има големо влијание врз одлуката за венчање и создавање потомство. Вредностите, искуствата, мислите, ставовите на потесното и поширокото семејство, однесувањето во семејството, како и односите меѓу сите членови веројатно ќе влијаат на репродуктивното однесување на потенцијалните родители. Во овој поглед, денешните ромски семејства сè повеќе се составени од неопходни членови - маж, жена, едно до две деца, а меѓусебните односи се карактеризираат со чести конфликти, недоразбирања и разводи. За жал, земјата води еден вид дискриминаторска политика кон вработување на сите жени, особено на жените Ромки, каде предност за вработување имаат оние жени кои веќе

имаат деца, исто така, доколку забременат додека жената е вработена, нејзината работна позиција станува несигурна. Од тие причини, младите Ромки кои треба да стапат во брак, како и жените кои штотуку стапиле во брак, го одложуваат бракот и раѓањето деца додека не наполнат доволно години стаж и не изградат кариера на работното место.

д) Здравствени причини

Здравствените причини за намалениот наталитет може да се третираат од гледна точка на мајката, каде се работи за измислени болести кои се користат како изговор за да се скрие желбата да не се роди детето и од аспект на докторот, каде што се работи за вистински здравствени проблеми кои го спречуваат нормалниот тек на бременоста и породувањето (Demerdziev, 1998). Би сакал да ја споменам и дискриминацијата во здравството, каде што голем број Ромки немаат доверба во лекарите и не им се обезбедува соодветна здравствена заштита за време на бременоста и за време на породувањето. Затоа, многу жени не се одлучуваат да имаат дете ако немаат средства да се породат во некоја од приватните болници.

ѓ) Изменета човечка психологија

Денес живееме во време кога потребата за лично задоволство сè повеќе се изразува. Имено, во услови на достапни приходи, стресен начин на живот и недостаток на време, младите ја зголемуваат потребата за уживање, обезбедување задоволства и поквалитетно слободно време. Во овој поглед, луѓето се појавуваат како себични и егоистични суштества чиј приоритет е личното задоволство, а не жртвувањето и давање задоволство на своето дете.

е) Намален број на бракови

Овој тренд е под влијание на следниве фактори:

- Поголемо учество на жените на пазарот на трудот.
- Пониски релевантни приходи.
- Помалку жени отколку мажи.
- Намалени придобивки од основањето семејство, како што се промена на приоритетите и поставување повисоки критериуми при изборот на партнер.

ж) Зголемен број на разводи

Овој тренд е под влијание на следниве фактори:

- Законски одредби во врска со разводот.

- Зголемена способност на жените да се издржуваат.
- Приспособување кон новите општествени норми.
- Влошени економски услови.
- Подобар пристап до контрацептивни средства и абортус.

Проблемот со намалениот наталитет во Македонија укажува на неколку трендови кои се јавуваат како последица на современото живеење изразено преку подобри општи услови за живот, повисок степен на образование на жените, особено Ромките и нивно вклучување на пазарот на трудот. Всушност, економскиот, социјалниот и културниот напредок на луѓето доведува до зголемување на потребите за професионален развој, лично задоволство и уживање, од една страна, и намалување на желбата за деца, од друга страна. Трендовите на опаѓање на наталитетот и стапката на плодност, опаѓање на стапката на бракови и зголемување на стапката на разводи се во пораст. Неизбежната последица од ваквите трендови е зголемувањето на бројот на луѓе кои никогаш не биле во брак, луѓе кои стапуваат во брак на постара возраст и семејства со самохрани родители.

10.2.4. Морталитет

Смртноста е број на умрени лица во популација или во однос на вкупното население во одреден временски период. Според Светската здравствена организација, смртноста на доенчињата и смртноста на мајките се највисоки во земјите во развој каде што има неповолни социоекономски услови (висока сиромаштија и нееднаквост), недоволен и нецелосен пристап до примарна здравствена заштита, недостаток на гинеколошки установи и обучен медицински персонал, како и ниското ниво на инвестиции во здравјето на мајките и децата (Министерство за здравство, 2011 година).

Во Република Македонија во периодот од 2008 до 2018 година бројот на живородени деца е намален за 7,0 %, а наталитетот за 0,9 % (живородени на 1 000 жители). Возрасната структура на населението се менува и тоа се одразува на бројот на починати во земјата. Зголемениот број на умрени лица придонесе за зголемување на стапката на смртност која во 2018 година изнесува 9,5 % (умрени на 1 000 жители).

Табела 23. Починати лица според националност и пол 2018 година

Умрени лица според припадности кон етничка заедница, по пол, 2018 година

	Вкупно	Припадност кон етничка заедница							
		македонска	албанска	турска	ромска	влашка	српска	бошњачка	останати и непознато
Вкупно	19 727	14 455	3 433	447	430	53	430	157	322
Машки	10 339	7 631	1 795	235	197	26	226	62	167
Женски	9 388	6 824	1 638	212	233	27	204	95	155

Државен завод за статистика

Податоците покажуваат дека од вкупниот број 19.727 умрени лица во 2018 година, најголем број умрени се државјаните на македонската заедница (73,27 %) и на албанската заедница (17,40 %). Стапката на смртност на ромската заедница во 2018 година изнесува 2,17 %. Во периодот од 2009 до 2019 година има намалување на бројот на живородени за 3.839 живородени или намалување за 16,2 %. Истовремено, во 2019 година има пораст на стапката на смртност која изнесува 9,8 % (смрт на 1000 жители). Повторно во 2019 година најголем број починати се државјаните на македонската заедница (74,37 %) и на албанската заедница (16,78 %). Стапката на смртност на ромската заедница во 2019 година изнесува 2,24 %.

Табела 24. Починати лица според националност и пол 2020 година

Умрени лица според припадности кон етничка заедница, по пол, 2020 година

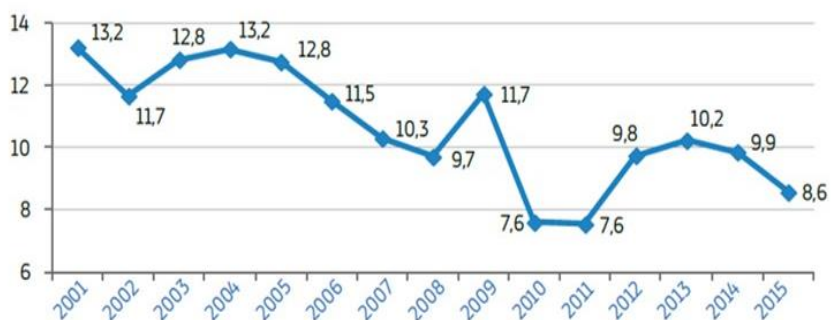
	Вкупно	Припадност кон етничка заедница							
		македонска	албанска	турска	ромска	влашка	српска	бошњачка	останати и непознато
Вкупно	25 755	18 227	5 308	619	646	63	322	163	407
Машки	13 914	9 852	2 867	332	349	35	182	82	215
Женски	11 841	8 375	2 441	287	297	28	140	81	192

Државен завод за статистика

Во периодот од 2010 до 2020 година, бројот на живородени деца е намален за 5.265, додека наталитетот е намален од 11,8 % на 9,2 % (живородени на 1 000 жители). Повторно

во 2020 година има пораст на стапката на смртност и таа изнесува 12,4 % (смртни случаи на 1000 жители). Повторно во 2020 година најголем број починати се државјаните на македонската заедница (70,77 %) и на албанската заедница (20,60 %). Стапката на смртност на ромската заедница во 2020 година изнесува 2,50 %. Бројот на починати во македонската заедница е намален за 4 отсто во однос на минатата година, додека бројот на починати во албанската заедница е зголемен за 4 отсто во однос на минатата година.

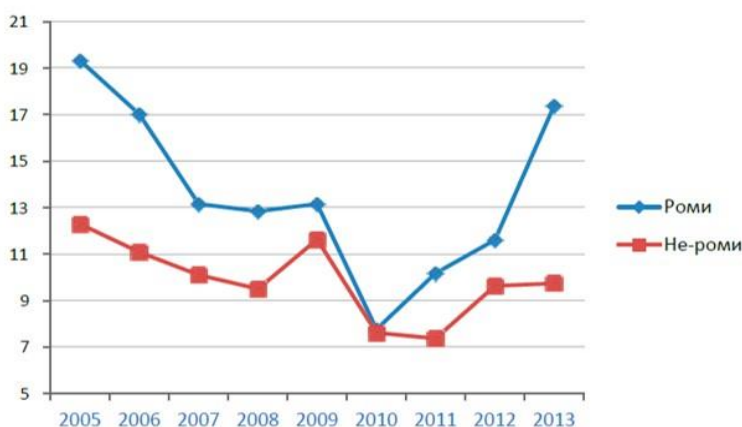
Графикон 38: Доенечка смртност во Македонија, стапка на 1 000 живородени, 2001-2015 г.

Извор: ESE, 2016

Претходните истражувања за смртноста на доенчињата забележаа особено загрижувачки податоци. Состојбата со смртноста на доенчињата кај ромската популација е значително повисока во споредба со другите етнички групи, а во исто време е повисока од националниот просек (ESE, 2016).

Графикон 39: Доенечка смртност кај ромското население во Македонија, 2005-2013 г.

Дијаграм 2. Доенечка смртност кај ромската и останатата популација во Р Македонија, 2005 - 2013 година

Извор: ESE, 2016

Стапката на доенечка смртност во одредени години е двојно поголема кај ромската популација ако ја споредиме со останатото население во државата. На дијаграмот погоре е забележано дека во 2013 година стапката на доенечка смртност кај ромската популација била 17,37/1 000, додека кај останатото население била 9,73/1 000 живородени. Ниското ниво на образование на Ромите, невработеноста, ниските примања и големиот број членови на семејството, како и несоодветните услови за домување се социјални детерминанти кои негативно влијаат на здравјето на ромската популација и на нивната способност да ги остварат своите права од здравствена заштита. Во исто време, состојбата со покриеноста на различни здравствени услуги за здравјето на жените е понеповолна за Ромките отколку за другите жени. Сите овие фактори негативно влијаат на стапката на доенечка смртност кај оваа популација (ESE, 2016).

Има индиции дека животниот век на Ромите е 10-15 години пократок од просекот. Ромската заедница има повисоки стапки на хронични заболувања во споредба со мнозинското население, со повисоки стапки на дијабетес тип 2, хипертензија, коронарна артериска болест и дебелина (Институт за јавно здравје на Македонија, 2012 година). Павловски во публикација на ЕСЕ вели дека „45 % од мажите Роми и 64 % од жените Ромки страдаат од хронични болести наспроти 23 % од неромската популација. Дополнително, 73 % од Ромите со хронични заболувања не можат да ги обезбедат потребните лекови“ (Павловски, 2008). Податоците за стапката на смртност на доенчиња континуирано покажуваат разлики во рамките на овој индикатор, во однос на степенот на образование на мајките и етничката припадност. Во 2014 година, стапката на доенечка смртност била двојно повисока за жените со ниско ниво на образование (мајки со или без основно образование - 12,4/1.000 живородени деца) отколку за мајките со високо ниво на образование (6,6/1.000 живородени деца), кај Ромите е 17,4/1.000 живородени деца, додека кај Македонките е 10,7/1.000 живородени (Институт за здравје на мајки и деца, 2015). Во 2014 година 59 % од смртните случаи се случиле кај доенчиња во перинаталниот период или во првиот месец од животот (0 - 28 дена). Предвременото раѓање имале 73,3 % од водечките медицински причини за неонатална смртност.

На глобално ниво, податоците покажуваат дека предвременото раѓање е силно поврзано со пушењето за време на бременоста, нездравата исхрана, психосоцијалниот стрес, тешката физичка работа, ненавременото и несоодветно користење на здравствените услуги за време

на бременоста (Salmasi & Grady, 2010). Факторите поврзани со зголемен ризик од ниска родилна тежина вклучуваат мајчинска сиромаштија, како и ниско ниво на образование, кои имаат тенденција да се акумулираат во одредени групи, особено меѓу сиромашните и Ромите (ИНЕ, 2008).

Еден од главните фактори за зголемување на смртноста на доенчињата е недостигот од гинеколози во јавните здравствени установи во различни општини и градови во државата, додека во некои породилишта (Ресен, Неготино, Валандово, Крива Паланка, Кратово, Крушево, Македонски Брод, Шуто Оризари) не се вршат породувања поради недостаток на гинеколошки кадар (Институт за јавно здравје, 2015 година). Според Институтот за јавно здравје, дополнителен проблем е намалувањето на патронажните посети на трудници и мајки по 2009 година (ИЈЗ, 2015). Патронажните посети се особено важни за мајките и бремените жени од ранливите категории, жените со ризична бременост, жените од руралните средини или општините каде што нема пристап до гинеколошки установи, бидејќи обезбедуваат редовна антенатална нега, рано откривање на високоризични бремености, намалени мајчински ризици и смртност на доенчињата. Зголемениот број патронажни посети од 2005 до 2008 година се совпадна со намалување на стапката на смртност на доенчиња за истиот период.

Покрај овие фактори кои придонесуваат за зголемување на смртноста, истражувањето спроведено од ХЕРА (2015), укажува на практиката на незаконско плаќање на услугите од матичните гинеколози, кои според постојаната законска рамка треба да бидат целосно бесплатни за бремените жени. Незаконското плаќање за здравствени прегледи на трудниците во Шуто Оризари ја намалува достапноста на антенаталната грижа, особено за ранливите категории на луѓе и дополнително ги одвраќа од редовни посети на гинеколог, што дополнително влијае на ризикот од компликации во бременоста и ненавремените реакции кои можат да имаат фатални последици по животот на мајката и на фетусот.

10.2.5. Поврзаност меѓу индикаторите и демократските модели

Индикатор	Либерална демократија	Консоцијална демократија	Етничка демократија
-----------	-----------------------	--------------------------	---------------------

<p>Невработеност</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Висока невработеност во сите заедници • Ромите се конкурентни на пазарот на трудот 	<ul style="list-style-type: none"> • Ромите се конкурентни на пазарот на трудот 	<ul style="list-style-type: none"> • Стапката на невработеност на Ромите е 5 пати > од Македонците и 2,5 пати > од Албанците • Бројот на дипломирани студенти Роми од година во година се зголемува, а невработеноста истовремено расте • Дискриминација кај Ромите на пазарот на трудот
<p>Социјална помош</p>		<ul style="list-style-type: none"> • Само 3,95 % од вкупните домаќинства биле корисници на социјална помош • Македонските домаќинства претставуваат 26,45 % од вкупните корисници на социјална помош во домаќинствата • Ромите претставуваат 18,68 % од вкупните корисници на социјална помош во домаќинствата • 30 % од македонските домаќинства користат специјална помош додека 16,97 % од ромското домаќинство се корисници на специјална помош 	<ul style="list-style-type: none"> • Нема податоци за корисници на социјална помош - домаќинства пред 2019 година • Иако Ромите се најсиромашна етничка група, сепак ромските домаќинства не се први како корисници на социјална помош • Албанските домаќинства претставуваат 43,85 % од вкупниот број корисници на социјална помош во домаќинствата

			<ul style="list-style-type: none"> Албанските домаќинства се најголеми корисници на специјалната помош со 36,26 %
Наталитет	<ul style="list-style-type: none"> Се јавува тренд на самоуништување Биолошки ограничувања Економски услови Унапредување на знаењето Здравствени причини Изменета човечка психологија Намален број на бракови Зголемен број на разводи 	<ul style="list-style-type: none"> Биолошки ограничувања Економски услови Унапредување на знаењето Здравствени причини Намален број на бракови Зголемен број на разводи 	<ul style="list-style-type: none"> Економски услови Унапредување на знаењето Социјални фактори Здравствени причини Зголемен број на разводи
Морталитет		<ul style="list-style-type: none"> Најголем број починати се граѓани од македонската заедница (73,27 %) и од албанската заедница (17,40 %). Стапката на смртност кај ромската заедница во 2020 година изнесува 2,50 %. 	<ul style="list-style-type: none"> Смртноста на доенчињата кај ромската популација е значително повисока во споредба со другите етникуми, а во исто време е повисока од националниот просек. Стапката на доенечка смртност во одредени години е двојно

			<p>поголема кај ромската популација ако ја споредиме со останатото население во државата.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Очекуваниот животен век на Ромите е 10-15 години пократок од просекот. • 45 % од мажите Роми и 64 % од жените Ромки страдаат од хронични болести во споредба со 23 % од неромската популација. • Во Шуто Оризари не е вработен гинеколог. • Намалени се патронажните посети во Шуто Оризари.
--	--	--	---

Подоброто политичко учество на етничките малцинства преку застапување на политичките партии или преку учество во изборниот процес придонесува за поефикасно управување со етничките конфликти.

10.3. Политичка партиципација

За потребите на пишувањето на оваа докторска дисертација и собирање податоци, спроведов 15 длабински интервјуа за временската рамка од 27 декември 2019 до 21 април 2020 година. Сите 15 лица што ги интервјуирав се Роми, политички активни, од кои некои

се претседатели на ромски политички партии, од кои дел се поранешни пратеници, директори, министри, градоначалници, додека дел се актуелни функционери. Осуммина од интервјуираните беа функционери на претходната влада предводена од ВМРО-ДПМНЕ (2006-2017), додека седуммина политичари се дел од актуелната влада (2017-2020) предводена од Социјалдемократскиот сојуз.

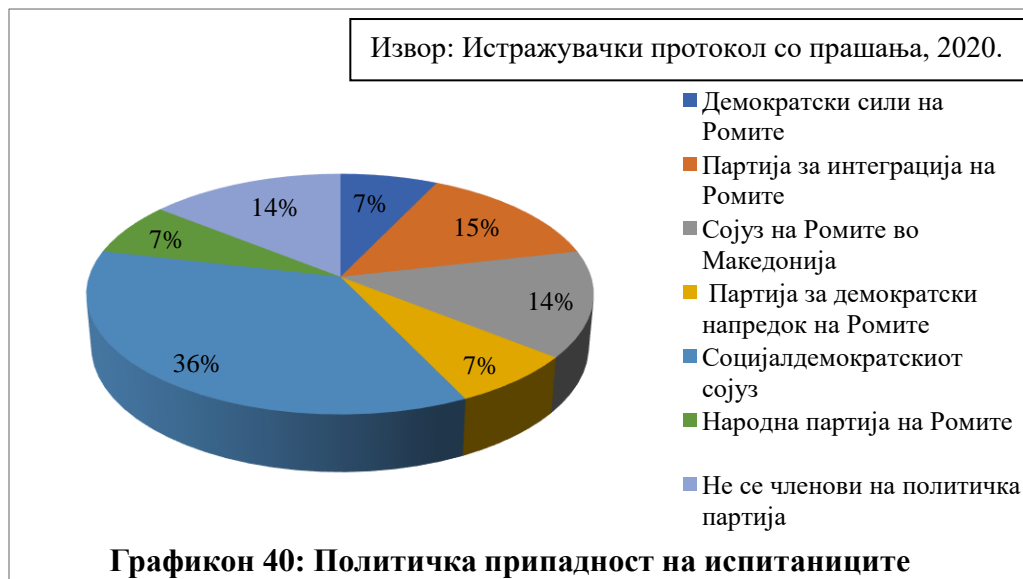
Со писмено барање се обротив до вкупно 20 политичари Роми, од кои 15 (12 мажи и 3 жени) се согласија да бидат дел од докторската дисертација и ми дадоа согласност да бидат цитирани во докторската дисертација за фактите наведени од нивна страна. Најмладиот од интервјуираните има 25 години, а најстариот 62 години. Следниве лица се согласија да бидат интервјуирани:

1. **Агуш Демировски**, поранешен потпретседател на Партијата за целосна еманципација на Ромите - ПЦЕР, актуелен потпретседател на Народната партија на Ромите - НПР.
2. **Ибрахим Ибрахими**, заменик-министер за правда (2008-2011), заменик-министер за труд (2011-2016) и министер за труд (2016-2017).
3. **Дениз Исмаили**, актуелен директор на Управата за наменско производство (именуван во 2017 година).
4. **Музафер Бајрам**, актуелен министер без ресор задолжен за спроведување на националната стратегија за подобрување на состојбата на Ромите во Република Северна Македонија.
5. **Салија Љатиф-Петрушовска**, директор на ЈЗУ Специјализирана болница за геријатриска и палијативна медицина „13 Ноември“ – Скопје.
6. **Фатима Османовска**, претседател на Советот на Општина Шуто Оризари.
7. **Касем Шабани**, потпретседател на Партијата за интеграција на Ромите - ПИР (2006-2017).
8. **Курто Дудуш**, поранешен пратеник и актуелен градоначалник на Општина Шуто Оризари.
9. **Анифа Демировска**, поранешен директор на Управата за унапредување и развој на образованието на помалите етнички заедници во Република Македонија.
10. **Алвин Салимовски**, директор на ООУ „Браќа Рамиз Хамид“ Скопје.

11. **Рецепали Чупи**, поранешен директор на Канцеларијата за развој и унапредување на образованието на јазиците на членовите на заедниците.
12. **Аксел Ахмедовски**, поранешен министер без ресор одговорен за спроведување на Стратегијата за Ромите и актуелен претседател на Партијата за демократски просперитет на Ромите – ПДПР.
13. **Бајрам Берат**, заменик национален координатор за гранично управување (2006-2016) и претседател на Партијата за интеграција на Ромите - ПИР (2006-2017).
14. **Доан Сулејманоски**, директор на СООУ „Шаип Јусуф“ - Скопје.
15. **Шабан Салиу**, поранешен пратеник и поранешен директор на Дирекцијата за заштита и спасување.

Следниве лица одбија да бидат интервјуирани, со тоа одбија да бидат дел од докторската дисертација:

1. **Неждет Мустафа**, поранешен пратеник, градоначалник, министер без ресор, актуелен специјален советник на премиерот за подобрување на состојбата на Ромите во Република Северна Македонија и претседател на Обединетата партија за еманципација на Ромите - ОПЕР.
2. **Ерцан Селими**, актуелен советник во Советот на Град Скопје и претседател на партијата Ромите обединети од Македонија – РОМ.
3. **Геге Демировски**, поранешен претседател на Советот на Општина Шуто Оризари и актуелен претседател на најмладата ромска партија во државата - Народна партија на Ромите.
4. **Мирдита Салиу**, актуелен советник во Советот на Град Скопје.
5. **Самка Ибраимовски**, пратеник и претседател на Партијата за целосна еманципација на Ромите - ПЦЕР.

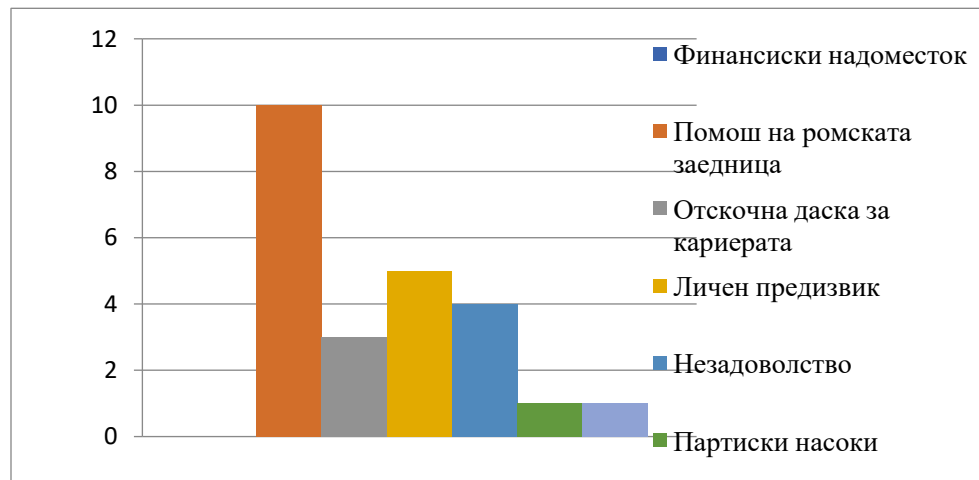
На горната табела е прикажана политичката припадност на испитаниците, што покажува дека најголем процент (36 %) или 5 од испитаниците се дел од актуелната политичка партија која

Извор: Истражувачки протокол со прашања, 2020

моментално е на власт - Социјалдемократскиот сојуз. Две лица се дел од Партијата за интеграција на Ромите, а две лица се дел од Унијата на Ромите. Едно лице е дел од Демократските сили на Ромите, едно е дел од Партијата за демократски напредок на Ромите - ПДПР и едно е дел од Народната партија на Ромите - НПР.

Двајца од испитаниците не се членови на ниту една политичка партија. Вкупно беа направени интервјуа со членови на 6 различни политички опции во земјата. Најголем број (10 лица) од испитаниците (67 %) се лица со високо образование. Едно лице (7 %) е доктор на науки, додека двајца (13 %) се докторанди на Правниот факултет и на Факултетот за безбедност. Двајца од испитаниците (13 %) имаат завршено средно образование.

Графикон 42:
Мотив за вклучување во политика

Извор:
Истражувачки протокол со прашања, 2020

Повеќето од испитаниците изјавија дека мотивот за нивното вклучување во политиката е да ѝ помогнат на ромската заедница. Петмина од испитаниците веруваат дека нивниот мотив е личен предизвик, додека четворица го сфаќаат незадоволството како мотив. Тројца од испитаниците сметале дека нивното вклучување во политиката ќе биде пресвртница во нивните кариери, а само еден испитаник рекол дека неговата вклученост во политиката се должи на партиска директива.

Откако внимателно ги прочитав по неколку пати транскриптите од интервјуата, преминав кон воведување на забелешки на транскриптите. Етикетирав важни зборови, фрази, реченици или секции со кодови. Етикетите беа за спроведени акции, концепти, активности, мислења, процеси, разлики и сл. Потоа преминав кон фазата на конципирање на податоците при што креирав категории и подкатегории со групирање на претходните кодови. Во крајната фаза направив сегментација на податоците како и анализа на сегментите. На овој начин се креираа трите главни категории од спроведените интервјуа: 1) Дискриминација; 2) Придонес од ОРД и неговата улога; и 3) Политичко учество.

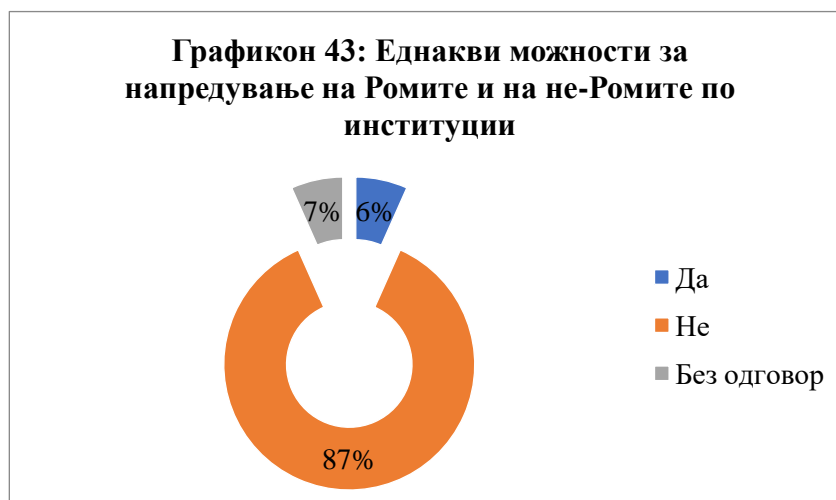
-Дискриминација-

Запрашани како се третираат Ромите во споредба со не-Ромите во институцијата во која раководат или работат, 8 испитаници одговориле дека односот бил еднаков кон Ромите и кон другите заедници во институциите, 2 испитаници наведуваат дека во институциите со кои раководеле немало вработени Роми, 3 испитаници нагласуваат дека Ромите биле третирани од нивна страна со позитивна дискриминација и имале поголеми привилегии од другите вработени. Двајца од интервјуираните, двајцата директори, истакнуваат дека имало одредена недоверба кон нив од страна на вработените кои не се Роми.

Испитаникот 5 директно зборува за дискриминацијата на Ромите и нивното навредување и вели: *„Пред да бидам директор, во установата работев 2-3 Роми. За време на мојот мандат вработив 12 лица на неопределено време и 13 лица со договор на дело. Во институцијата со која раководам, Ромите од моја страна се рамноправно третирани како директор, почитувајќи ги нивните права како рамноправни граѓани во државата. Но, за жал, многу пати во неформален разговор дознавам дека се навредувани затоа што се етнички Роми. Секогаш ги охрабрувам да го пријават ваквото однесување за да покренеме постапка против вработените, но за жал наидувам на негативен став. **Не им е мило што***

имаат директорка Ромка, а со тоа расте бројот на вработени Роми во институцијата, сето тоа предизвикува незадоволство, особено кај средниот кадар.“

Мнозинството на испитаниците сметаат дека не нудат еднакви можности за напредување на вработените Роми како оние за кои не се Роми. Од 15 испитаници, 13 изјавиле дека Ромите немаат еднакви можности за унапредување во институциите каде што се вработени, 1 лице одбива да одговори на ова прашање додека само едно лице смета дека Ромите имаат еднакви можности за унапредување со не-Ромите.

Извор: Истражувачки протокол со прашања, 2020

Испитаникот 10, смета дека државата сè уште не го достигнала нивото Ромите да бидат целосно подеднакво третираны со не-Ромите и да имаат еднакви можности за напредување. Има голем број случаи и ситуации во кои Ромите се покажаа многу подобри и со поголем капацитет и добија „еднакви“ можности за напредок како и другите. Тој нагласува: „*За жал, кај нас сè уште постојат стереотипи, предрасуди и дискриминација кон Ромите, без разлика дали се во институција или во други општествени сегменти и навистина Ромите треба да се борат и да докажат дека вредат и имаат капацитет да добијат еднакви можности за напредување.*“

Испитаникот 13 потенцираше: „*Институциите не нудат еднакви можности за напредување, постои невидлива пречка што создава дополнително зголемување на недовербата кон Ромите од страна на не-Ромите.*“ Испитаникот 7 вели, дека иако по националност е Албанец, познава голем број Роми со кои се дружи и соработува, приватно и професионално. Од разговорите со неговите пријатели и соработници Роми, тој заклучил

дека Ромите кои се вработени во институциите се секогаш последни кога станува збор за унапредување на работното место. Тој вели: „Дури знам и примери кога високообразованите Роми со долгогодишно искуство и знаење на работното место биле прескокнати за унапредување, а раководителите на институции дури избрале да унапредуваат алкохоличари, па дури и поранешни зависници од дрога, но сепак унапредените биле Македонци. Друг пример знам кога во еден случај кога беа планирани унапредувањата, генералниот секретар на Владата, која е највисока институција во Македонија, изјавил: „Не смееме да ставиме Циган за раководител, тие ставија Шиптар и никој не може да го смени поради Охридскиот рамковен договор, истото ќе биде и со овој ако го поставиме, истото ќе се случи, таква грешка не смее да се направи, никогаш повеќе.“

Според согледувањата на испитаникот 5, Ромите честопати не се земаат предвид, особено во јавните институции и фирмите за вработување. Дискриминацијата и стереотипите за ромската заедница сè уште постојат. Ромите не се пожелни на работното место, особено каде што е застапена македонската етничка заедница. Сличен став изразува и испитаникот 11, кој вели дека напредокот зависи од политичката поддршка на владејачката партија и дека „напредокот е тежок во однос на квалитетите, вештините и способностите“.

Извор: Истражувачки протокол со прашања, 2020

Испитаниците дадоа различни одговори кога ги запрашавме за улогата на ромскиот идентитет при вработување. Најголемиот број, односно 11 од испитаниците, потврдиле дека ромскиот идентитет игра голема улога во вработувањето на Ромите, 2 испитаници негирале

дека такво нешто постои во државата, а 2 лица не дале конкретен одговор на ова прашање. Испитаникот 10, истакна дека ромскиот идентитет игра многу важна улога во вработувањето. Тој смета дека има голем број Роми со високо образование и се вработени на работни места со средно образование, вели дека за ова не е виновна само државата туку и самите Роми бидејќи се задоволни со пониските позиции, иако имаат капацитет и образование да добијат повисока позиција. Испитаникот 13 вели: *„Има една нивна стара поговорка која вели дека ако треба ќе вработиме магаре, но тоа мора да е Македонец.“* Тој вели дека единствено важно е тој што се вработува да е Македонец или Албанец, сè друго се смета за заостанато, ретардирано. Овде не се почитува минатиот труд, знаење, искуство. Тој вели: *„Ако има работно место кое е непривлекно и никој не го сака, истата позиција може да му се понуди на Ром.“*

Спротивно мислење има испитаникот 8 кој вели дека не познава Роми кои имаат високо образование или поголемо искуство од не-Ромите, а сепак се вработени на пониски позиции од не-Ромите. *„Ромскиот идентитет може да игра улога кога Ромите имаат пониски позиции на работа, но тоа не мора секогаш да биде правило, бидејќи стереотипите и предрасудите не треба да бидат дел од професионалните и етичките норми.“* Испитаникот 6 нагласува дека потемната боја на кожата на Ромите од самиот почеток создава недоверба од другата страна, во смисла на стручноста, компетентноста и знаењето на таа личност. Таа вели дека Ромите имаат тежок пристап до работа, особено Ромите со високо образование, без да им се даде простор за подобрување, а најтежок имаат оние Роми со темна боја на кожа. Испитаникот 5 потврдува дека за жал Ромите сè уште се дискриминирани. Таа наведува лично искуство дека по нејзина лична интервенција за познаничка Ромка вработена во јавна здравствена установа, и покрај преквалификацијата, таа сè уште работи на несоодветна работна позиција.

Испитаникот 7 вели дека ромскиот идентитет, како и самиот изглед на Ромите, игра голема улога во тоа како колегите се однесуваат кон Ромите. Тој вели дека неговите пријатели Роми вработени во јавната администрација имаат повеќе искуство и знаење од нивните претпоставени. Тој вели: *„На Ромите секогаш им се даваат оние обврски кои се помалку атрактивни, второ, голем број мои пријатели Роми се жалат дека нивните претпоставени не им даваат работни задачи кои одговараат на нивните капацитети. Дека поради тоа што се Роми од почеток мора да се необразовани, да не знаат да*

работат, на нивните колеги се чудат како зборуваат повеќе странски јазици, како знаат да работат во Excel и слично. Да не ги забораваме стереотипните коментари од типот „леле колку добро зборувааш македонски“, како може да си Ром, не си црн“, „бел си, мора да си мешан“, „живееш во Шутка, нели“ итн.

Извор: Истражувачки протокол со прашања, 2020

На прашањето дали Ромите се третираат подеднакво при регрутирање на работа, голем процент (87 %) или 13 од испитаниците одговориле дека Ромите не се третираат подеднакво. Само двајца веруваат дека Ромите се третираат еднакво во процесот на регрутирање. Еден од нив е испитаникот 8 кој вели: „Дискриминацијата при регрутирање на работа е една од најтешките појави за законско регулирање и докажување. Од една страна, етничката припадност не може да се докаже, од друга страна, дискриминаторскиот пристап на работодавачите не може секогаш да се регулира, признава или докажува.“ Јас лично не се согласувам со ова мислење бидејќи етничката припадност може да се докаже, еве го наједноставниот пример. Во средното образование етничката припадност беше наведена во свидетелствата од сите одделенија, така што имам 4 свидетелства од Средното медицинско училиште „Д-р Панче Караџов“ - Скопје во кои се наведува дека Давид Берат е по етничка припадност Ром. Во исто време, етничката дискриминација е феномен што може да се докаже.

Испитаниците 7 и 13 имаат слични ставови за ова прашање. Испитаникот 13 вели дека постои презир, недоверба и страв дека „другите“ им ги земаат работните места на нивните (македонски) деца. Сето ова води кон нееднаков третман при регрутирањето. Тој смета дека

името, верската и политичката припадност придонесуваат за несоодветно регрутирање. Испитаникот 7 тврди дека Ромите не се третираат подеднакво при регрутирање на работа. Тој вели: „Имавме случаи кога моравме да лобираме за нашите симпатизери и сопартијци за да се договорот функционерите на институциите да потпишат спогодби за да можат истите луѓе да бидат преземени со договори и да се префрлат во нивните институции. Едноставно голем број функционери од владејачката ВМРО-ДПМНЕ со кои нашата партија беше во коалиција не сакаа да имаат Роми кои ќе работат во нивната институција. Имаше исклучоци, како д-р Филип Петровски, кој беше директор на Државниот архив на Република Македонија и без проблем ги отвори вратите и ги прими државните службеници Роми во Државниот архив на Република Македонија. Луѓето знаеја да одат на неколку интервјуа каде што не беше важно што знаат и какво образование имаат, поважна беше бојата на кожата што ја имаат, дали живеат во Шуто Оризари и што работат нивните родители. Тоа беше голем предизвик кој ние како партија успеавме успешно да го надминеме.“

Извор: Истражувачки протокол со прашања, 2020

Од вкупниот број на испитаници, 11 сметаат дека кога станува збор за унапредување на работа според системот на заслуги и номинирање на вработени Роми за семинари, нема правична пресуда и не се почитува системот на заслуги. Тројца од испитаниците сметаат дека системот за заслуги се користи и за унапредување и за номинации на различни обуки и семинари, додека еден од испитаниците вели дека не знае како се одвива унапредувањето и кои мерки се користат за нивно избирање.

Испитаникот 13 посочува дека доколку сите вработени одбијат да одат на семинар, тогаш последната понуда ќе биде дадена на вработен Ром да оди на семинар, конференција или

обука. Доколку се исплатат дневници за обука, тогаш нема шанси Ромите да одат на истата обука, доколку е потребно, на обуката ќе биде испратено лице кое е припадник на македонската етничка заедница од друг сектор.

- Придонесот на Охридскиот рамковен договор -

Слика 6: Придонесите на Охридскиот рамковен договор

Извор: Истражувачки протокол со прашања, 2020

На прашањето кои се ставовите за придонесот на Охридскиот рамковен договор (ОРД) за подобрување на состојбата на Ромите, мнозинството од испитаниците дадоа позитивен одговор за тоа. Мнозинството од испитаниците (11) нагласуваат дека има подобрување на состојбата на Ромите особено во областа на вработувањето на Ромите во јавната администрација. Според еден од испитаниците, има подобрување во образованието на Ромите, а според друг испитаник има подобрување во учеството на Ромите во државните органи. Само двајца од испитаниците се изјасниле негативно по Охридскиот рамковен договор. Испитаникот 1 смета дека Охридскиот рамковен договор е дизајниран за доброто на албанската заедница во земјава и не е наменет за помалите етнички заедници. Тој наведува дека Охридскиот рамковен договор создава бинационална држава.

Испитаникот 13 смета дека со потпишувањето на Охридскиот рамковен договор Ромите биле забележани од државата и под влијание на надворешниот фактор почнала нивната

регистрација и вклучување во институциите. Според овој испитаник, нема видливо подобрување во ниту една област, „сите тие пофалби за подобрување на состојбата на Ромите се само обични лаги на пратениците Роми“. Тој вели: *„Добар дел од работните места загарантирани за Ромите се пополнети со не-Роми. Вработените Роми со вишо и високо образование не се соодветно распоредени на работни места каде што можат да го дадат својот максимум. Домувањето на Ромите е под сите нивоа на скромност. Вработувањето продолжува да биде симпатично и политички соодветно. Нема наставници и професори Роми во образовниот сектор, нема стимулација на Роми при упис на наставни факултети поради страв да не бараме основно и средно образование на ромски јазик бидејќи истото е наше уставно право доколку имаме соодветен наставен кадар. Во здравството, постои бела дискриминација (дискриминација на бели јаки) од страна на некои лекари.“*

- Политичко учество -

За време на интервјуто, од испитаниците беше побарано да го опишат нивното влијание врз одлуките и да ја опишат работната средина во институциите со кои раководат. Од вкупно 15 лица, двајца од испитаниците не раководеле со ниту една институција бидејќи не биле именувани за функционери (испитаник 7 и испитаник 1), додека испитаникот 15 одби да одговори на ова прашање иако многу години бил директор во државна институција. Испитаникот 14 вели дека работата ја извршувал со голема мотивација и објективност и дека донел квалитетни одлуки и дека се залагал за создавање поголем квалитет. Испитаникот 4 вели дека како министер имал одредено влијание во одлучувањето и дека секогаш гледал тие одлуки да се усогласат со Уставот и со законите на државата. Испитанико 2 изјави дека како заменик-министер му била ограничена функцијата и дека носел само одлуки наменети за ромската заедница. Но, тоа се променило со неговото назначување за министер кога почнал да носи одлуки наменети за сите граѓани во државата. Од друга страна, испитаникот 13 во својство на заменик-координатор за гранично управување, вели: *„Влијанието врз одлуките го презеде водството во интерес на зачувување на мирот во земјата, со посебен акцент на зачувување на крвките и многу нестабилни меѓунационални односи во Република Македонија со цел намалување на*

граничниот и прекуграничен криминал“. Одлуките кои биле донесени од страна на испитаникот 13 се однесувале за сите граѓани без разлика на нивната етничка припадност.

Испитаникот 12 воедно и поранешен министер како и испитаникот 9 поранешен директор, велат дека одлуките биле незначајни и биле донесени во согласност со активностите на Стратегијата за Ромите во рамките на владината програма и биле ограничени. Испитаникот 11 исто поранешен директор на институцијата како и испитаникот 9, пак, не се согласува со горенаведените изјави и вели: *„Имав значајно влијание врз одлучувањето за спроведувањето на националната стратегија за Ромите и акционите планови за образование. Со донесувањето на одлуките наменети за Ромите, создадовме услови за подобро образование на ромската заедница на нивниот мајчин јазик. За жал, многу малку е направено за другите заедници кога ќе споредиме колку е направено за Ромите.“*

Испитаникот 8 вели дека сите донесени одлуки се одлуки кои ги задоволуваат клучните потреби на граѓаните во Општина Шуто Оризари. Овие потреби биле поврзани со еднаков пристап до чиста и здрава животна средина, јавно осветлување, комунални услуги, социјална и здравствена заштита и квалитетно образование. Испитаникот 6, вели дека одлуките што ги носи општинскиот Совет се во рамките на законските прописи и во рамките на исполнувањето на мисијата, визијата и целите на Општина Шуто Оризари.

Само двајца од назначените функционери зборуваат за колективно одлучување преку потранспарентно функционирање. Испитаникот 5 нагласува дека одлуките не се носат самостојно туку ги носи управниот одбор кој е составена од пет членови и е одговорен за надзор на работата на установата. Испитаникот 3 објаснува дека во институцијата со која тој управува има колективен процес на одлучување. Овој процес се спроведува преку Комисија составена од претседател, 5 членови и 5 заменици-членови каде што директорот е претседател на Комисијата.

За време на интервјуата, ги запрашавме испитаниците дали соработувале како именувани ромски функционери со локалната власт и им беше наложено да ги објаснат причините за и против соработката. Од вкупниот број на испитаници, 11 изјавија дека имале успешна соработка со локалните власти, додека 4 изјавија дека не соработувале со локалната власт. Испитаникот 15 нагласи дека не соработувал со локалните власти додека бил директор. Како главна причина за одбивањето на соработката наведе различни

политички опции, ставови и програми кои го спречиле да се поврзе со локалната власт во земјата. Испитаникот 3 исто именуван директор, рече дека немал соработка со локалната самоуправа поради недостиг на контакт-точки во работата, како и немање желба и простор за соработка. Испитаникот 13 рече дека функцијата не предвидувала соработка со локалните власти. Во меѓувреме, испитаникот 1 изјави дека партијата не соработувала со локалната власт бидејќи била во подредена позиција во Коалицијата за подобра Македонија предводена од ВМРО-ДПМНЕ и „гласот на партијата не бил слушнат“.

Двајцата директори испитаниците 10 и 14 истакнаа дека имале успешна соработка со Градот Скопје и со Општината Шуто Оризари. Испитаникот 11, поранешен директор, ја истакна одличната меѓусекторска и меѓуресурсорска соработка во рамките на Министерството за образование и наука, но и соработката со над 50 општини на територијата на државата во реализација на проектот за стипендирање и менторство на средношколци Роми. Испитаникот 7 рече: *„Како потпретседател на политичка партија која работи на интеграција на Ромите во Македонија, често сум соработувал со голем број градоначалници, директори, претседатели во тие општини и градови каде што живеат Роми. Имавме плодна соработка со градоначалниците на Шуто Оризари, Карпош, Центар, Ѓорче Петров, Крива Паланка, Штип, Кочани, Веница, Делчево, Кавадарци, Свети Николе. Имавме соработка и со директорите на агенциите за вработување како и со директорите на центрите за социјална работа. Како успешен резултат на соработката со општините низ Македонија, би сакал да го споменам доделувањето социјални станови на припадниците на ромската заедница во Крива Паланка, Делчево и Штип, на што сме особено горди како политичка партија.“*

Испитаникот 4 истакна дека соработката со локалните власти е преку донесување локални акциони планови за Ромите во општинските совети. Локалните акциони планови за Ромите се донесени во 16 општини: Шуто Оризари, Прилеп, Куманово, Чаир, Битола, Тетово, Гостивар, Штип, Кочани, Кичево, Дебар, Веница, Велес, Делчево, Берово и Пехчево. Мал број општини кои имаат усвоено локални акциони планови за Роми имаат советници Роми во општинските совети. Од тоа се гледа слабото активно учество на Ромите во локалната самоуправа во државата. 50 % од општините со усвоени локални акциски планови немаат Роми во Советот на Општината. Советниците Роми се дел од шест различни политички партии, од кои четири се ромски партии. Вкупниот број на советници Роми на

локално ниво на целата територија на Република Северна Македонија е 27 распоредени во 8 општини. Табелата бр. 22 ни покажува кои општини имаат советници Роми.

Табела 25: Советници Роми во општините во Северна Македонија

Бр.	Општина	Советник	Политичка партија
1.	Шуто Оризару	1. Сеад Исмаил 2. Енвер Иљаз 3. Сонѓул Ахмед 4. Беџет Сејди 5. Џеват Гани 6. Санела Емин 7. Реџеп Реџеп 8. Геге Демировски 9. Ерол Реџепов 10. Фатима Османовска 11. Фахри Сали 12. Акем Ајдар 13. Љатифа Демир 14. Измир Сали 15. Ремзи Абаз	СРМ СРМ СРМ СРМ СРМ СРМ СРМ СДСМ СДСМ СДСМ СДСМ СДСМ СДСМ СДСМ СДСМ
2.	Град Скопје	1. Али Берат 2. Ерџан Селими 3. Мирдита Салиу 4. Камуран Реунаерт	СРМ РОМ ДСР СДСМ
3.	Куманово	1. Срџан Рашити 2. Самет Салиевски	СРМ СДСМ
4.	Прилеп	1.Самија Ајдини 2. Адем Мамудоски	СРМ ПЦЕР
5.	Гостивар	1. Кашмир Салиу	ДСР

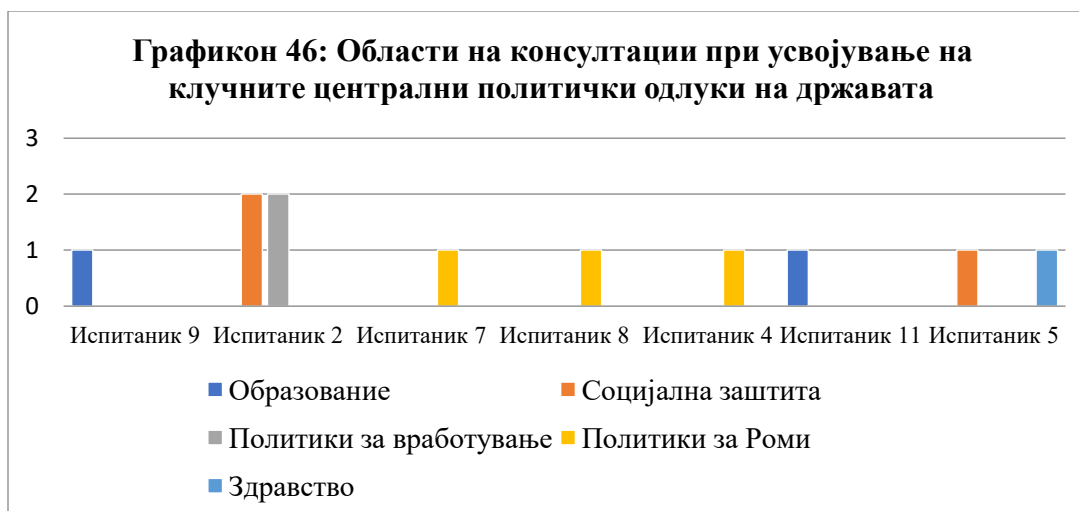
6.	Виница	1. Риза Салиов	ПЦЕР
7.	Кичево	1. Идавер Реџепоски	ВМРО-ДПМНЕ
8.	Берово	Фахрудин Мустафов	ВМРО-ДПМНЕ

Извор: Истражувачки протокол со прашања, 2020

За време на интервјуата, ги прашав испитаниците дали биле консултирани со нивните предлози, ставови и идеи при креирањето и носењето на клучните централни политички одлуки за државата и ги замолив да ги наведат областите во кои биле консултирани. Од вкупниот број на испитаници, 8 кажаа дека биле консултирани, додека 7 кажаа дека не биле консултирани. Испитаникот 13 вели дека не бил консултиран при креирањето и донесувањето на клучните централни политички одлуки за државата. Тој истакнува: *„Тие сакаат сами да одлучат, а ние да извршиме. Учеството на политичките партии и нивното учество во власта е само политичка фарса за добивање гласови во следниот изборен циклус.“*

Испитаникот 2 вели дека бил консултиран за прашања поврзани со социјалната заштита и политиките за вработување. Истите политики, откако биле внесени во закони во 90 % од случаите, тој ги бранел пред пратениците во Собранието на Република Македонија. Испитаникот 4 рече дека бил консултиран за креирање политики за Ромите, додека испитаникот 11 рече дека бил консултиран за политиките за образование на Ромите, но не и на другите етнички заедници.

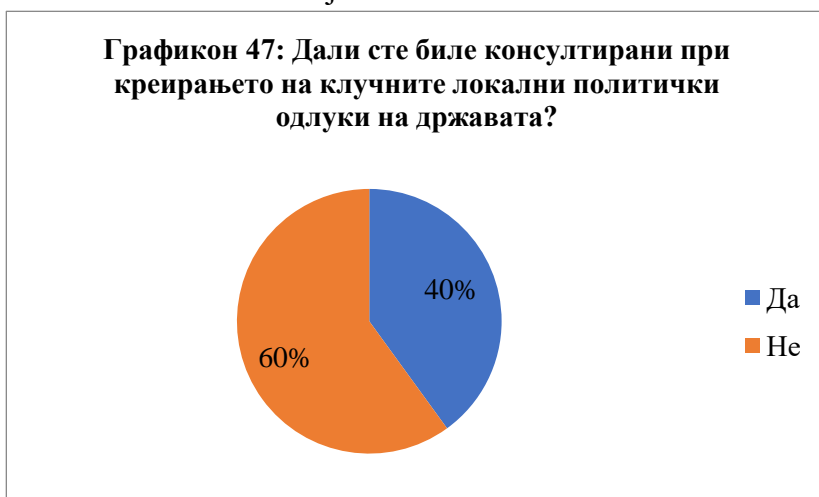
Испитаникот 7 вели дека биле консултирани како партија во одлучувањето. Тој истакнува: *„Претседателот на партијата беше консултиран при носењето на централните политички одлуки, особено оние кои се однесуваат на државно ниво како дел од Коалицијата за подобра Македонија предводена од владејачката ВМРО-ДПМНЕ. На сите коалициски состаноци мора да присуствува претседателот, а јас заедно со другиот потпретседател и генерален секретар на партијата присуствуваме на состаноци кои беа од помала важност, најчесто со министри, претседатели на општински комитети и градоначалници“. Графиконот подолу дава појасна слика за областите за кои биле консултирани испитаниците при носењето централни политички одлуки на државно ниво.“*

Извор: Истражувачки протокол со прашања, 2020

Анализата покажува дека 4 ромски политичари кои соработувале со Владата предводена од ВМРО-ДПМНЕ (2006-2017) биле консултирани при донесувањето на клучните политики на централно државно ниво во областа на образованието, вработувањето, социјалната заштита и политиките за Ромите. Во меѓувреме, 3 ромски политичари кои се дел од актуелната влада (2017-2020) предводена од Социјалдемократскиот сојуз беа консултирани при усвојувањето на клучните централни политики на државно ниво во областа на здравството, социјалната заштита и политиките за Ромите.

Кога ги прашавме испитаниците дали биле консултирани при креирањето и донесувањето на клучните одлуки за локалната политика во земјата, добивме неколку одговори кои укажуваат дека повеќето од нив не биле консултирани. Од вкупниот број на испитаници, 9 не биле консултирани, додека 6 биле консултирани за клучните одлуки за локалната политика на земјата.

Извор: Истражувачки протокол со прашања, 2020

Испитаникот 2 вели дека во однос на локалните одлуки бил консултиран само за Општина Шуто Оризари за изградбата на новата градинка и за изградба на народни кујни. Испитаникот 4 вели дека бил консултиран за креирање локални политики за ромската заедница во земјава. Тој истакнува: „Креирањето и носењето на клучните одлуки кај нас се случува на владините седници, но и во Собранието. Секако, за сите овие одлуки, сите министри и пратеници однапред имаат договор што и како да донесат и да одлучат за доброто на државата, а во овој случај затоа што се работи за мојот ресор - подобрување на состојбата на Ромите во земјата.“

Испитаникот 7 е задоволен од соработката што ја имале со актуелната владејачка партија 2006-2017 година (ВМРО-ДПМНЕ) на локално ниво. Тој вели дека кога станува збор за одлуките на локално ниво, тоа е одговорност на партијата на потпретседателите, а понекогаш и на генералниот секретар. Тој истакнува: „,,Тогаши за ова беше одговорен министерот за здравство Никола Тодоров, кој соработуваше и се сретна со сите коалициски партнери, не само со нашата политичка партија. Потоа на овие средби некогаш присуствуваше и министерката за внатрешни работи и шеф на кадровата служба т на ВМРО-ДПМНЕ Гордана Јанкуловска и министерот за надворешни работи Никола Поповски, но сепак главната соработка ни беше со Тодоров. Обично нашите консултации беа од партиска гледна точка - како да се освојат повеќе ромски гласови, кои

Извор: Истражувачки протокол со прашања, 2020

услуги да се подобрат за Ромите да сакаат да го дадат својот глас на коалицијата како опција и слично. Како што споменав погоре, напорно лобиравме за социјални станови во повеќе градови во државата. На многу Роми неправедно им беше одземена социјалната помош, како и туѓата грижа и ние се посветивме на тоа. Многу Роми беа дискриминирани при давањето здравствена заштита, а истиот проблем го надминавме во неколку општини низ државата.“

Испитаникот 7 покажува најмногу области во консултации при креирањето и донесувањето на клучните одлуки на локално ниво во пет области: 1) Политики наменети за Роми; 2) Локални избори; 3) Социјални станови; 4) Социјална помош и други здравствени придобивки; и 5) Здравје. Испитаникот 14 е следен на листата со четири области каде што бил консултиран за донесување клучни локални политики и тоа: 1) Образование; 2) Настава; 3) Политики за животна средина; и 4) Стипендии.

Испитаникот 5 е консултиран за политиките за Ромите и здравството, додека испитаниците 2, 4 и 8 се консултирани само за ромските политики на локално ниво.

Извор: Истражувачки протокол со прашања, 2020

Запрашани испитаниците дали биле консултирани за креирање и усвојување политики за Ромите во земјата, 9 од интервјуираните рекоа дека биле консултирани додека 6 од испитаниците рекоа дека не биле консултирани. Испитаникот 4 истакна дека функцијата што ја извршува е многу тесно поврзана со креирањето на ромските политики и тие мора да бидат во согласност со потребите на ромското население во земјава. На пример, тој

наведува издвојување на 10 милиони денари (161.812 €) од буџетот за домување, односно за инфраструктурни проекти од претходната владејачка гарнитурa (ВМРО-ДПМНЕ) и наведува дека по неговото успешно лобирање како министер добил 40 милиони денари (647.249 €) за инфраструктурни проекти во Буџетот за 2020 година.

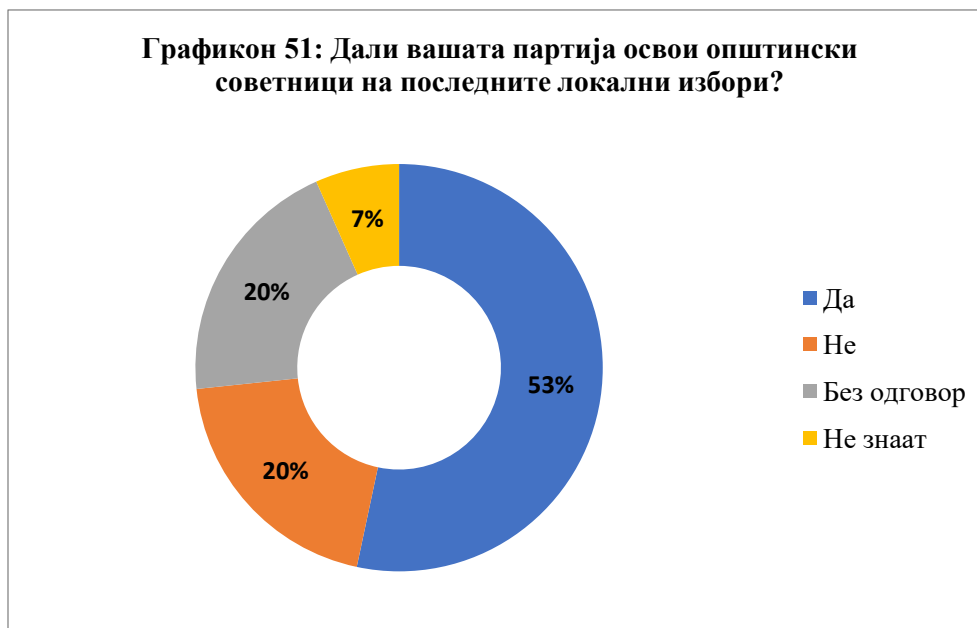
Испитаникот 7 смета дека како партија најчесто биле консултирани од сите ромски политички партии во врска со креирањето на ромските политики во Република Македонија. Причината за тоа ја гледа во составот на раководството и членството на партијата, нагласувајќи дека партијата била составена од најголем број ромски интелектуалци, доктори, правници, професори, магистри, доктори на науки итн. Тој вели: „Често сме биле консултирани за сите политики кои се однесуваат на Ромите и често доколку имало проблем или незадоволство кај ромската популација бевме повикувани како посредници за истиот проблем успешно да се надмине, иако немаме свој пратеник.“

Извор: Истражувачки протокол со прашања, 2020

Анализата покажува дека испитаниците најмногу биле консултирани за политиките поврзани со образованието на Ромите, при што 7 укажуваат дека биле консултирани. Други 4 лица биле консултирани за имплементација на акционите планови и за Стратегијата за Ромите, консултирани се 3 лица во однос на правната помош, биле консултирани 3 лица за зајакнување на заедницата и 3 лица за изборни стратегии. Консултирано е едно лице за неформална организација како и 1 лице за медијација.

Најмногу за креирање и усвојување политики за Ромите (неформална организација, образование, правна помош, зајакнување на заедницата) биле консултирани испитаникот 14 и испитаникот 7 (образование, правна помош, изборни стратегии, медијација) со 4 различни области на консултации. Во меѓувреме, испитаникот 1 (изборни стратегии), испитаниците 7 и 11 (образование) биле консултирани најмалку за создавање и усвојување на политики за Ромите, и двајцата консултирани во една област.

Извор: Истражувачки протокол со прашања, 2020

Кога го поставив прашањето дали политичката партија што ја претставуваат освоила советнички места на последните локални избори, мнозинството од испитаниците (8) одговориле позитивно од следните четири политички партии:

1. Демократски сили на Ромите – ДСР.
2. Социјалдемократски сојуз.
3. Партија за целосна еманципација на Ромите - ПЦЕР.
4. Сојуз на Ромите од Македонија - СРМ.

Тројца од испитаниците (испитаниците 9, 11 и 14) не одговорија на прашањето, додека тројца (испитаници 13, 7 и 12) одговориле дека не учествувале на последните локални избори. Испитаникот 7 истакнува: „*На последните локални избори не објавивме независна советничка листа поради слабата финансиска состојба на партијата. Во 2006 година добивме еден советник во Град Скопје и еден советник во Кичево.* Испитаникот 4 посочува:

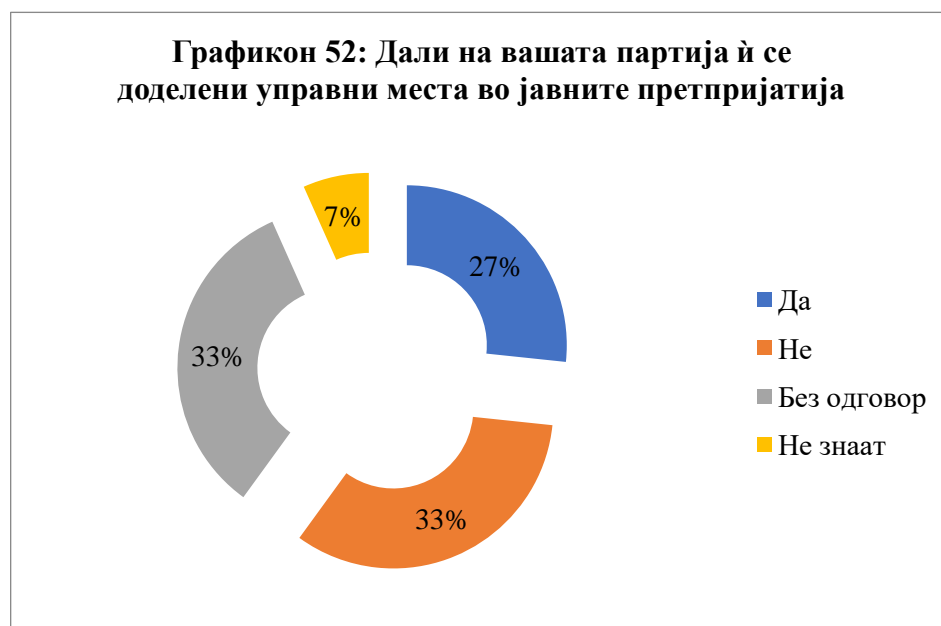
„Добивме советници во источниот дел на државата, но поради политички несогласувања тие преминаа во друга политичка партија. Во моментот го чекаме нашиот член, кој е следен на листата, да стане советник во Општина Кичево.“

Испитаникот 13 вели дека на последните избори ги изиграл коалициониот партнер и затоа не учествувале на изборите. Тој вели: „Коалициониот партнер не извиси, но Господ е голем и фер, изгубија на изборите.“ Од испитаниците, само испитаникот 3 рече дека не знае дали партијата освоила советнички места на последните локални избори.

Според одговорите на испитаниците, најголем број освоени советнички места има во Општина Шуто Оризари со вкупно 14 советници. Следен на листата е Град Скопје со 3 освоени советнички места, потоа Прилеп со 2 освоени советнички места. Следниве 5 општини освоија едно советничко место:

1. Свети Николе.
2. Кичево.
3. Василево.
4. Гостивар.
5. Куманово.

Плодна беше дискусијата со испитаниците за поделбата на управните и надзорните одбори во јавните институции. Најголем дел од испитаниците избегнаа да одговорат на прашањето како оди поделеноста на овие места и дали нивните политички партии добиле управни и надзорни одбори од владејачката партија со која се во коалиција.

Извор: Истражувачки протокол со прашања, 2020

Само 4 од 15 интервјуирани политичари отворено разговараа за ова прашање, вклучително и претставници на Партијата за интеграција на Ромите - ПИР, Социјалдемократскиот сојуз и Партијата за целосна еманципација на Ромите - ПЦЕР. Вкупно 10 испитаници одговорија негативно на прашањето, од кои 5 одговорија дека нивните политички партии не добиле управни и надзорни одбори во јавните претпријатија во земјава, а 5 одбија да одговорат на прашањата и не сакаа да објаснат како одела поделбата на раководните места. Само едно лице вели дека не знае како оди поделбата на управните и надзорните места и вели дека не знае дали партијата чиј член е тој добила такви места.

Испитаникот 13 вели дека како политичка партија не биле консултирани за поделбите на управните и надзорните одбори. Тој вели: *„Ти нудат само мало парче од колачот и ти велат земи го ако сакаш или остави го ако не сакаш. Се работи за неколку места и многу луѓе, но да, имавме управни и надзорни одбори.“* Малку поширок одговор дава испитаникот 7 потпретседателот на истата политичка партија, кој вели дека поделбата на управните и надзорните одбори е врз основа на тоа која ромска политичка партија има најголемо лоби во раководното тело на владејачката партија. Тој истакнува: *„Дури и поделбата на управните и надзорните одбори ги фаворизира истите ромски политички партии кои имаа поинаква врска со владејачката партија, обично по некои деловни линии и зделки. Во многу случаи на раководните и надзорните позиции е номинирано лице со несоодветно образование за одржување на процентуалната застапеност, но и поради тоа што не може да постигне позитивно учество, односно повторно да го ограничи политичкото учество и да биде само нем набљудувач. Ние како политичка партија добивме управни и надзорни одбори поради тоа што голем дел од нашите членови беа лица со високо образование. Вкупно добивме 6 места во одбори, од кои 3 во управни и 3 во надзорни одбори. Имавме 3 надзорни одбори во Јавното претпријатие „Студенчица“, ЈП „Македонски шуми“ и во Пионерскиот дом „Карпош“, додека нашите управни одбори беа во Јавното претпријатие „Паркови и зеленило“, Републичкиот совет за безбедност на сообраќајот и патиштата и член на Комисијата за односи меѓу заедниците.“*

Испитаникот 5 вели дека единствена политичка активност поврзана со ова прашање е нејзиното предложување на 2 членови (интерни од установата) за дел од управниот одбор на институцијата, додека останатите 3 надворешни членови на управниот одбор ги избира Владата на владина седница. Испитаникот 4 вели дека не е запознаен со процедурите за

доделување управни и надзорни одбори на политички партии, но вели дека знае дека неговата партија има добиено 1 управен одбор и 1 надзорен одбор.

Извор: Истражувачки протокол со прашања, 2020

Резултатите покажуваат дека најголем број управни и надзорни одбори, вкупно 6, се доделени на Партијата за интеграција на Ромите - ПИР, потоа 2 места, од кои 1 управен и 1 надзорен одбор и се доделени на Партијата за целосна еманципација на Ромите – ПЦЕР. Социјалдемократскиот сојуз добива еден управен одбор во кој директорот именува 2 члена од вкупно 5 члена во управниот одбор.

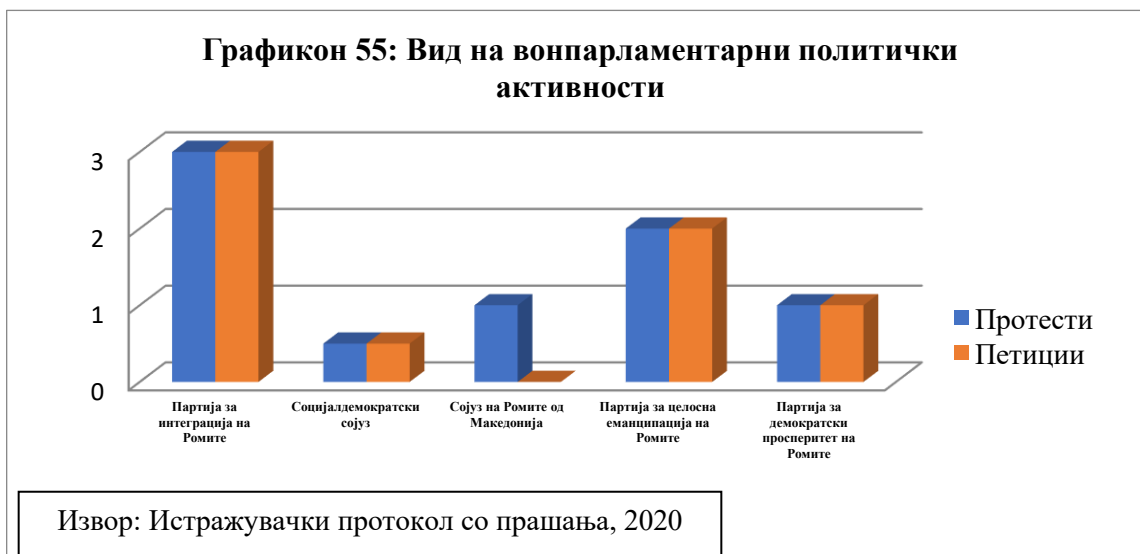
Извор:
Истражувачки
протокол со
прашања, 2020

Партијата за демократски сили на Ромите - ДСР како и Партијата за демократски просперитет на Ромите - ПДПР немаат добиено ниту еден управен и надзорен одбор.

Кога поставивме прашање какво е искуството со дополнителни активности на испитаниците поврзани со учество на протести, демонстрации и потпишување петиции, добивме главно позитивни одговори, при што 8 лица потврдија дека имале вакво политичко учество, од кои 3 рекоа дека немале дополнителни пратенички активности од ваков тип додека 4 испитаници не одговорија на прашањето. Испитаникот 13 вели дека не поддржува дополнителни собраниски активности и посочува дека постојат институции и секој проблем треба институционално да се решава и надмине.

Испитаникот 8 вели дека има искуство со протести и демонстрации поврзани со „Шарената револуција“ пред доаѓањето на Социјалдемократскиот сојуз на власт. Испитаникот 3 вели дека овој вид политичко учество е слабо и се врши периодично, најчесто пред избори. Сличен одговор дава и испитаникот 2 кој вели дека има слабо искуство со протести и демонстрации поврзани со буџетот пред промената на власта во 2017 година.

Испитаникот 7 вели дека ПИР како партија јавно и јасно го кажала својот политички став дека е против промена на уставното име на Република Македонија и против имплементација на двојазичноста во Република Македонија. Тој вели: *„Интервјуа и изјави за ставовите на партијата сè уште се објавуваат на социјалните мрежи и Јутјуб, можете да ги видите ако сакате. Партијата учествуваше на мирните протести кои беа за зачувување на уставното име на Република Македонија. Ние како политичка партија*

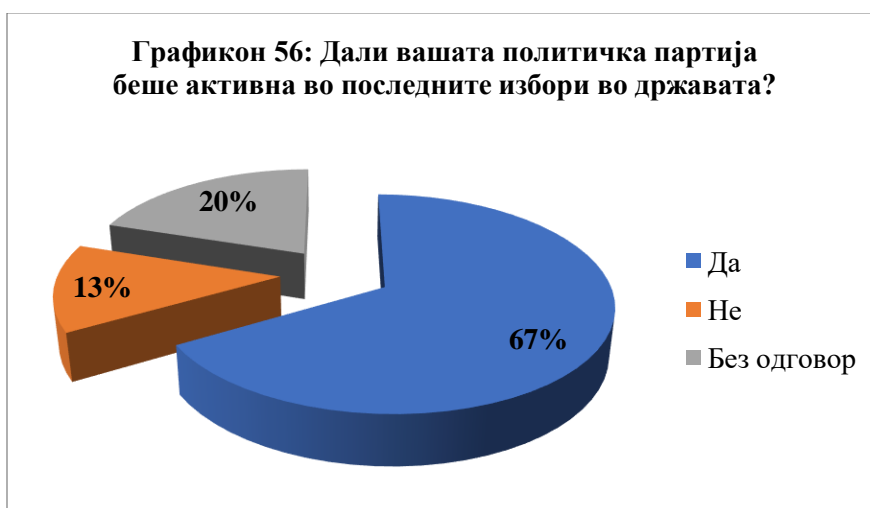

активно учествуваеме во потпишувањето на повеќе петиции за усвојување на политики поврзани со повеќе државни, а не само интереси на ромската заедница во земјата.“

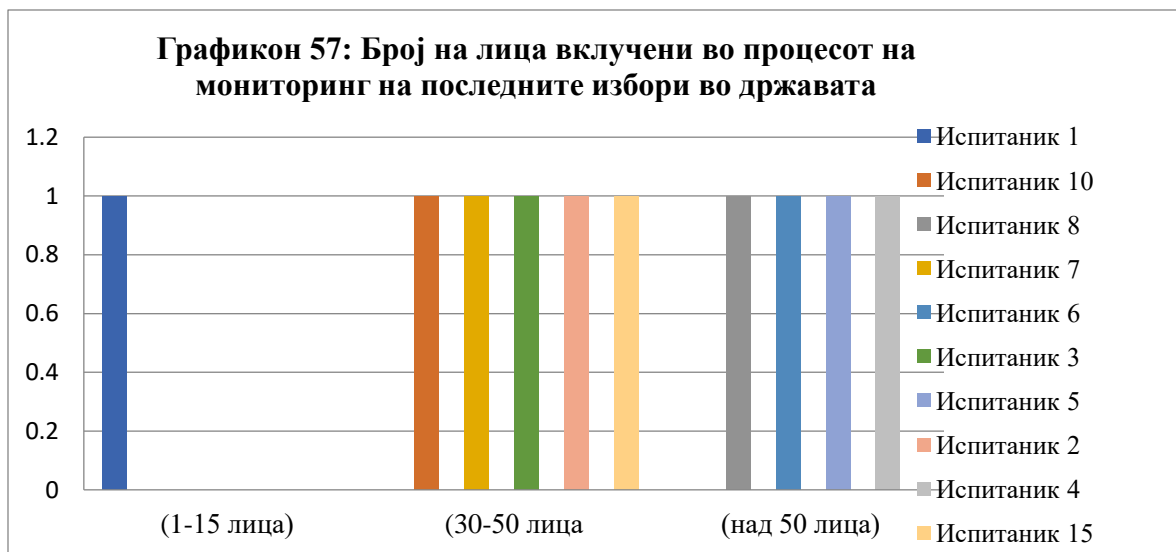
Најмало политичко учество во дополнителни собраниски активности поврзани со протести и потпишување петиции покажале испитаниците членови на Социјалдемократскиот сојуз кои наведуваат дека учествувале на мал број протести поврзани со Ромите, здравјето и Шарената револуција, а уште помало учество со активности поврзани со потпишување на петиции. Некои од нив велат дека ваквите активности се периодични и се случуваат пред избори. Партијата за интеграција на Ромите – ПИР покажува најголемо учество на протестите, особено на оние поврзани со промената на уставното име и спроведувањето на двојазичноста во државата, иако нејзиниот претседател изјави дека лично не ги поддржува ваквите активности. Испитаниците од Сојузот на Ромите од Македонија велат дека имаат искуство само со неколку протести и немаат искуство со потпишување петиции. Партијата за целосна еманципација на Ромите - ПЦЕР и Партијата за демократски просперитет на Ромите - ПДПР имаат слично ниво на учество во вакви активности.

На прашањето дали учествувале на последните избори во земјава и колку луѓе од нивната политичка партија биле активно вклучени во мониторингот на изборниот процес, добивме потврдни и позитивни одговори. Од вкупниот број на испитаници, 10 изјавиле дека нивната политичка партија учествувала на последните избори, 2 велат дека не учествувале на последните избори, додека 3 не одговориле на прашањето.

Извор: Истражувачки протокол со прашања, 2020

На прашањето колку луѓе од нивната политичка партија биле вклучени во следењето на последните избори, добивме различни одговори, но повеќето од интервјуираните (испитаниците 15, 7, 3, 10 и 2) рекоа дека учествувале во следењето на изборен процес со 30-50 лица, потоа 4 од интервјуираните (испитаниците 8, 6, 5 и 4) велат дека учествувале со над 50 лица во следењето на изборниот процес, додека испитаникот 1 вели дека неговата политичка партија учествувала со 1-15 лица на последните избори кога вршела мониторинг на гласањето. Испитаникот 13 и испитаникот 12 изјавија дека не учествувале на последните избори.

Извор: Истражувачки протокол со прашања, 2020

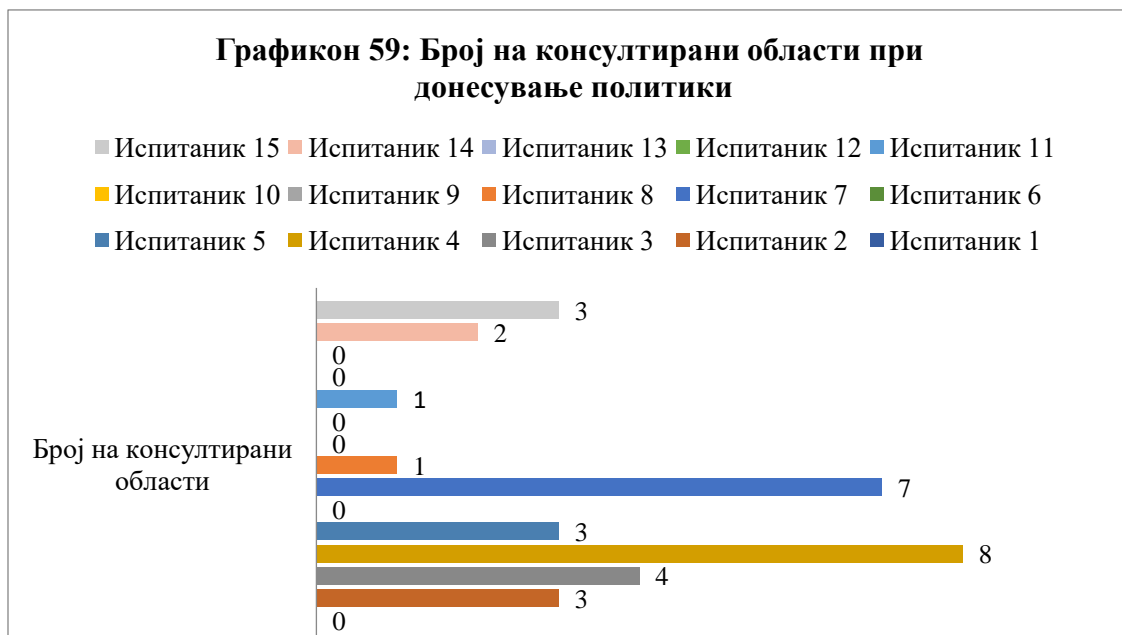
За време на последното прашање од интервјутото, ги прашавме испитаниците дали биле консултирани при донесувањето на политиките поврзани со:

- Планирање на државниот буџет
- Имплементација на двојазичност
- Мигрантска политика
- Промена на уставното име
- Здравствена заштита
- Животна средина
- Членство во НАТО
- Европска интеграција
- Странски инвестиции
- Реформа на судството

- Минимален соодветен приход
- Законски измени во користењето на социјалните станови
- Поддршка за еднородителски семејства
- Социјална политика
- Поддршка за младите
- Надворешна политика
- Земјоделство
- Култура

Извор: Истражувачки протокол со прашања, 2020

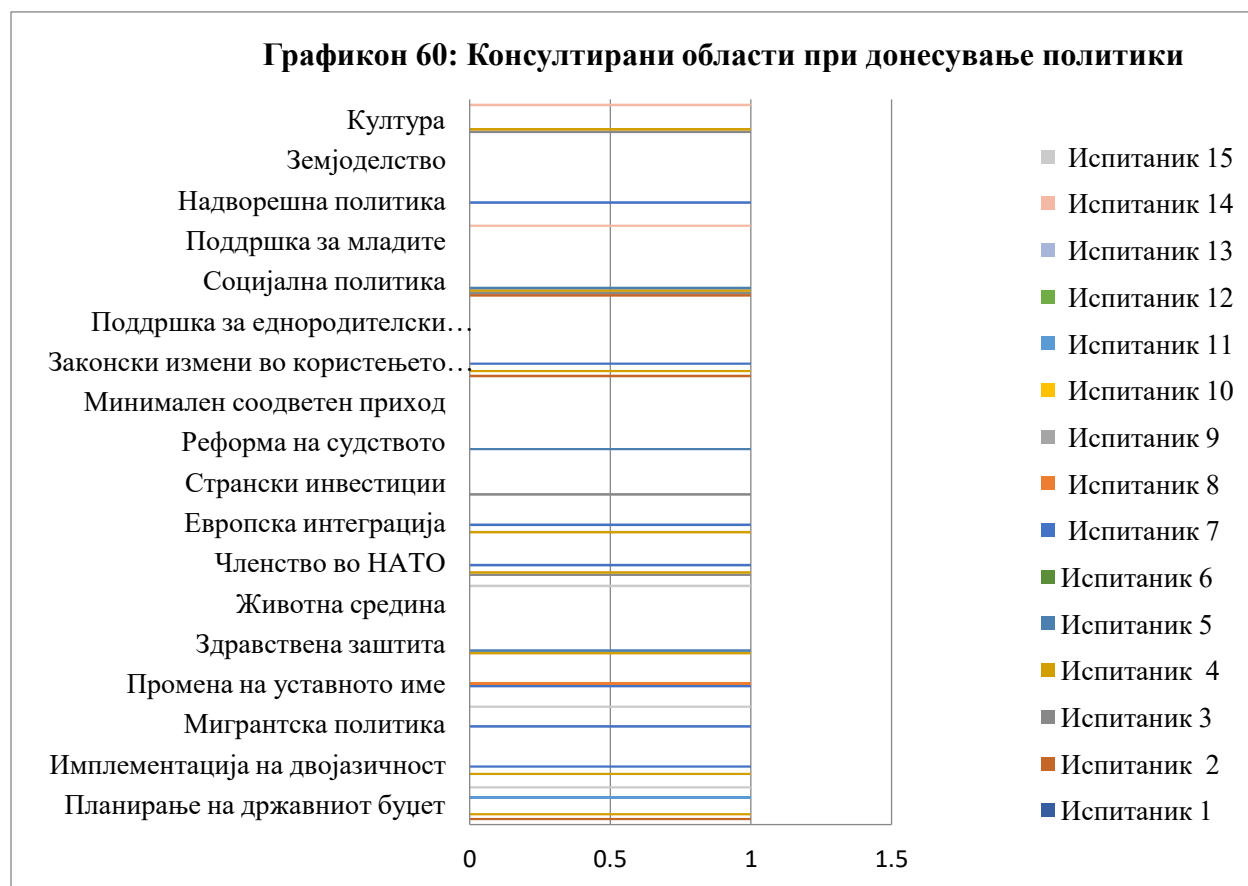

Извор; Истражувачки протокол со прашања, 2020

На поставеното прашање, 60 % или 9 од испитаниците потврдиле дека биле консултирани при креирањето политики, додека 40 % или 6 од испитаниците рекле дека не биле консултирани во ниту една од горенаведените области во креирањето политики.

Графиконот погоре покажува дека испитаникот 4 бил најконсултираниот човек од сите испитаници и бил консултиран во осум области во креирањето политики. По него, на ред е испитаникот 7 кој бил консултиран во седум различни области. Испитаникот 3 е консултиран во четири области, додека испитаниците 15, 2 и 5 се консултирани во три области при донесувањето на политиките. Испитаникот 14 бил консултиран во две области, додека испитаниците 11 и 8 биле консултирани во една област при донесување политики.

Загрижува податокот што 6 испитаници (испитаниците 12, 13, 10, 9, 6 и 1) не биле консултирани во ниту една област при носењето политики, од кои тројца се претседатели на ромски политички партии (Демократски напредок на Роми - ПДПР, Партија за интеграција на Ромите - ПИР и Партијата за целосна еманципација на Ромите - ПЦЕР), двајца се функционери именувани од Владата предводена од Социјалдемократскиот сојуз, а испитаникот 9 не членува во ниту една политичка партија.

Ниту еден од испитаниците не бил консултиран при донесување на политики во следните области: 1) минимален соодветен приход; 2) поддршка на еднородителски семејства; и 3) земјоделство. Од вкупниот број на интервјуирани лица, 4 лица се консултирани за буџетско планирање и 4 лица за социјална политика.

Испитаникот 15 е консултиран за усвојување политики во областите на буџетско планирање, миграциска политика и животна средина. Испитаникот 14 бил консултиран за донесување политики во областа на поддршката на младите и културата. Испитаникот 11 бил консултиран за креирање политики само за планирање на буџетот. За усвојување политики за промена на уставното име е консултиран испитаникот 8. Испитаникот 7 бил консултиран за усвојување на политики во областа на имплементација на двојазичност, политика кон мигрантите, промена на уставното име, членство во НАТО, евроинтеграции, законски измени за користење на социјалните станови и надворешна политика.

Испитаникот 5 била консултирана за усвојувањето на политиките во областа на социјалната политика, здравството и реформите во судството. Испитаникот 4 бил консултиран за усвојување политики од областа на буџетското планирање, спроведувањето на двојазичноста, здравството, членството во НАТО, евроинтеграциите, законските измени за користење на социјалните станови, социјалната политика и културата. Испитаникот 3 бил консултиран за усвојување политики во областа на културата, социјалната политика, членството во НАТО и странските инвестиции. Испитаникот 2 бил консултиран за донесување политики во областите на буџетско планирање, социјална политика и законски измени за користење на социјалните станови.

Од вкупниот број на 15 испитаници, 6 од испитаниците (испитаници 13, 12, 9, 10, 6, и 1) изјавија дека не биле консултирани во ниту една од 18-те области наведени погоре за креирање политики.

10.4. Идентификација

Под поимот идентитет се подразбираат квалитети, верувања, особини на личноста, изглед, како и изрази со кои се карактеризира одредена личност или цела група на луѓе (Leary, 2003). Кога станува збор за идентитет, социологијата како наука акцентот го става на колективниот идентитет, во кој идентитетот на поединецот е силно поврзан со однесувањето на улогите или збирот на членствата во групата која ги дефинира. Според

Питер Бурк, „Идентитетите ни кажуваат кои сме, и на останатите им објаснуваат кои сме ние“. На индивидуално ниво, идентитетите се креираат преку интерни дефиниции, или самостојни заслуги како самата личност се гледа себеси преку димензии како себичност, човечност, пол и сл. Според Карлсен постојат два аспекти на идентитетот, номинален и виртуелен. Површниот односно номиналниот аспект на идентитетот се согледува со ознаката или името кое индивидуата може да го додели за својот идентитет, името може да се промени со тек на време. Виртуелниот аспект на идентитетот е длабоко вкоренета, последователна димензија на идентитет кој е втемелен на искуство и останува во индивидуата (Karlsen, 2004).

Во согласност со редоследот на интеракцијата на Џенкинс, идентитетот воедно треба да биде потврден од оние со кои личноста соработува, а преку самата интеракција луѓето го носат и поврзаниот колективен идентитет што ја следи линијата на групи или категории. Интерната дефиниција на етничкиот идентитет е сигнализација на нечиј самоидентитет кон други луѓе како личен или колективен процес. Оттука подразбираме дека идентификацијата на групата е она кое има значење кон членовите на групата, заедничка асоцијација со кои тие задоволно се поврзуваат како репрезентација на нивниот идентитет. Екстерната дефиниција на етничкиот идентитет претставува спротивно насочен процес, понекогаш наметнат надвор од групата. Во некои случаи, ова може да биде концензуално потврдување на внатрешниот идентитет, но воедно може да биде и конфликтна дефиниција со која различни имиња, закани или карактеристики се препишани.

Тука може да ги потенцираме следните два термини „Цигани“ и „Роми“. Бласко потенцира дека терминот „Цигани“ има честа употреба како наметната категорија, која сè повеќе се гледа како термин на предрасуди кој ги рефлектира светските погледи и практики на опресија на доминантното наследство (Blasco, 2002). Истиот автор потенцира дека со називот „Роми“ се истакнува позитивна самоасоција на групата, со која се рефлектира богато потекло и културно достоинство, пружањето отпор, како и заедничка историја и интересни идентитети. Во ромската заедница, двата термини се употребуваат и двата имаат значење. Тие имаат секојдневна употреба од доминантни социјални актери, моќни групи кои ги контролираат општествените ресурси како медиумите, образовните системи и пазарот на трудот. Овие исти социјални актери исто имаат авторитет, нивните погледи и политики се широко прифатени и легитимизирани како од пошироката јавност така и од

самото ромско население. Овие термини еднаш прифатени како вакви и на ваков начин, може да имаат големо влијание на начинот на кој Ромите се толкуваат, се доживуваат и на крај како Ромите избираат да учествуваат во општеството.

Ромите низ светот се познати и се именуваат со разни имиња, на англиски се познати како “gypsy”, “gipsy”, додека на грчки се именуваат како “γύφτοι” (gíftoi) or “τσιγγάνοι” (tsiggánoi). Во Централна и Источна Европа ги нарекуваат “Tsingani”, во Франција “gitan”, “bohémien” и “manouches”, во Италија “rom”, “zingari” и “sinti”. Во Шпанија ги нарекуваат “gitanos”, додека во Португалија ги именуваат “ciganos”.

Начинот односно термините со кои Ромите сами се идентификуваат исто така варира. Во Централна и Источна Европа се идентификуваат со терминот Роми, “Roma”. Ромите од Англија се нарекуваат себеси “Romanichal”, Ромите од скандинавските земји се идентификуваат и именуваат како “Romanisål”. Во земјите низ Европа каде се говори германскиот јазик, Ромите се идентификуваат како “Синти”, додека пак низ Шпанија, Белс и Финска, Ромите се самоидентификуваат како “Kalo” и “Kale”. Постојат и останати подгрупи со своја самоидентификација како што се “Kalderash”, “Machvaya”, “Boyash”, “Lovari”, “Modyar”, “Хорахаи”, “Lăutari” и др. Бидејќи Ромите се идентификувани и се идентификуваат највеќе низ светот со термините цигани - ципси и Роми ќе посветам малку внимание за потеклото на двата термини.

10.4.1. Потекло на името циган/и

Терминот кој со векови се употреба за ромското население низ светот, особено низ просториите на Балканот и Европа е циган (ципси). Со ова име Ромите ги нарекуваат повеќе од 10 века, надвор од границите на Индија. Историски името цигани е познато уште одамна кога се реаселувале старите племиња од Касписката област. Меѓу нив имало племиња кои се нарекувале Sigii и Medii (Меѓани), кои асоцираат на името цигани. Нивното потекло спрема науката е Индо-иранско. Уште од времето на окупацијата на Дариј I од 5-ти век пр. н. е. пред племињата да ја напуштат Индија, Персијците ја окупирале Индија и се запознале со културата, јазикот и религијата на племињата. Персијците навлегле во Индија пред преселбата на Ромите кон запад и ги нарекле Цинди наместо Синдхи. Називот го добиле од територијата во која живееле, Синд. Персијците ги нарекле Цинди поради нивниот јазичен изговор кој бил преднонепчан и истите наместо да изговорат Синдхи изговорале Цинди.

Подоцна, називот за Ромите во персискиот пахлави јазик преминал од Цинди во Цанги, за да Ромите кои се иселиле од Индија ги наречат Циндик. Потоа, со населувањето на Ромите во просториите на Мала Азија каде муслиманството било веќе зацврстено, муслиманите го преземале називот Циндик од пахлави јазик и со истиот термин ги именувале Ромите. Употребата на овој збор означувала човек со либерални погледи т.е. човек со слободен дух. Зборот Циндик е образложен од страна на Е. Г. Browne (1902), како и од Филип Хити (1937).

Денеска во северозападна Персија постојат одредени племиња кои ги нарекуваат Чегени или Чигени. Според Шериф Кан, тоа име има исто значење како Ром или Синт и истите луѓе ги третираат како Роми/Ципси. Подоцна, името Чегени/Чигани во Европа во 10-ти век во Грција преминало од Атхцингани во Цигани/Цигојнер на германски јазик. Подоцна од 18-ти век во Европа, повеќето држави го преземале терминот *Zigeuner* кој означува циган, што значело жител на индиската територија Синд. Терминот се преселува од Азија во Европа, најпрво во денешна Грција. Во Фригија и Лаконија во 800 год. Теофан Исповедник (Континуат) ги споменува со име Атцингани. Гиорги Хуцесмоназони ги спомнал Атсингани во 1068 година во белешките на манастирот Иверон на Атос. Под тоа име Ромите во Грција и на островите формирале животни заедници кои останале запишани во историјата. На островот Крф, во 13 век постоел посед *foedum Azingarium* кој подоцна бил наречен Атсингани феудален посед, под управа на Анжуите од 1386 година и опстојувал сè до 19 век, до распадот на феудализмот. Во тој посед ги спомнуваат Ромите како постојано населени Атсингани. Овој термин со тек на време на Балканот преминал од атцингани во цигани.

На територијата на Балканот, неромското население го нарекувале и сè уште ги нарекуваат Ромите со името Цигани. Во ромскиот јазик зборот Циган не постои и истиот нема употреба и значење. Ромите меѓу себе се нарекуваат Роми и со тоа ја искажуваат својата етничка припадност. Ме *sijum Rom* – (јас сум Ром), ој *tani Romani* – (таа е Ромка), оп *tane Roma* – (тие се Роми). Терминот Циган денеска во секојдневието се користи како навредлив збор, и истиот се поврзува со стереотипи и предрасуди кон Ромите. Терминот воедно се користи од не-Ромите, но и кон не-Ромите во секојдневниот сленг од македонскиот говор. На пример, се користи види го Циган, доколку некој има потемна кожа, ај не се циганчи, при што се посочува дека си скржав како Циган, потоа циганска работа,

краде ко Циган, лаже ко Циган, умре Циганката нема кој да ме фали и сл. Сепак авторот Рамо Рушидовски (2015), вели дека името Циган не треба да буди негативни чувства кај Ромите затоа што тој е изворен збор од Индија за нивната религиска и етничка припадност. Називот бил употребуван од страна на тогашните Персијци, и истиот треба да се третира и прифати правилно, односно така се именувал народот од областа Синд од Индија.

10.4.2. Потекло на името Ром/и

Името кое е прифатено како свое етничко обележје од страна на Ромите и со кое тие се идентификуваат е името Ром. Тоа име е прифатено од страна на Ромите од Византија и Балканот, додека во поново време скоро сите Роми во светот имаат прифатено да се именуваат со тој термин особено по одржувањето на Првиот светски конгрес на Роми одржан во Лондон во 1971 година. По Конгресот сите Роми се самоидентификуваат со терминот Роми освен германските Синти и француските Романичели.

Постојат повеќе теории за потеклото на името Роми. Фридрих Пот сметал дека името потекнува односно е изведено од зброот Ром кој означувал маж, сопруг. Д-р С. Саши и Вир Вахендра Риши сметаат дека Ромите го земеле името на аватарот богот Рама, кој во периодот кога Ромите ја напуштале Индија бил многу популарен. И ден денеска главни богови во Хиндуизмот се Шива и Вишну, а аватарите на Вишну се Кришна и Рама, јунаците од епот Рамајана. Саши и Риши објаснуваат дека со тоа име Ромите се следбеници и религиски на Богот Рама. Друга теорија е дека името Ром означува и потекнува од оној кој зборува неразбирлив ромски јазик Арго Романи Чхиб. Вукановиќ (1983), информира дека според лингвистиката терминот Ром обележувал човек кој зборува ромски јазик, неразбирлив јазик. Оваа теорија се побива од страна на Рушидовски (2015) кој смета дека „ова тврдење нема никаква вистина со етничкото име на Ромите и ромскиот јазик. Јазикот не е никаков арго, туку прајазик со граматичко-морфолошки целини, со корени од Санскритот од кој настанала Индоевропската група на јазици. Истата по пат на дијалектолошко разделување станала најголемата говорна група на говорни јазици во светот. Јазикот на Ромите е сè уште жив благодарение на утврдувањето и озаконувањето на лексичките и граматичките форми од предисторијата сè до времето на раселувањето на Ромите.“ Рушидовски потенцира дека прашањето за јазикот е затворено уште при крајот на 18-ти век.

Постои и друга теорија на Јан Кохановски, која вели дека зборот Ром потекнува од зборот со индиско потекло за кастрата Дом кој преминал во Ром. Името на кастрата се спомнува подоцна и во арапски извори, кое подоцна преминува во друг збор. Од почетокот ги нарекувале Дом, па потоа Цат, во Арабија преминува од Цат во Зот. Речниците на Бараников и Турнор содржат објаснување за Дом и велат дека припадници на Дом се музичари кои се селат, плетачи на кошници, обработувачи на железо и сл. Друга теорија е дека потеклото на зборот Ром е од Византија со кое се означувале луѓе, државјани на Ромското Царство - Ромеи. Со распаѓањето на Византија кај Арапите и кај Ромите останува називот Руми поради долгиот престој на Ромите на византиската територија. Ромите кои живеат на територија во пределот на предна Азија особено во Турција ден денеска го користат овој назив.

Најважен историски настан кој придонел до универзална идентификација на Ромите со називот Ром е без двоумење **Првиот светски конгрес на Ромите**. На 6-ти април 1971 година на предлог на Слободан Берберски е одржан овој конгрес. На Конгресот присуствувале делегати од 14 земји. Тие го прифатиле името Ром, определиле официјално знаме и химна со кои сите Роми во светот се идентификуваат.

Слика 7: Ромско знаме

Ромска химна - Gelem, Gelem

Gelem, gelem, lungone dromensa

Maladilem bakhtale Romensa

A Romale katar tumen aven,

E tsarensa bahktale dromensa?

A Romale, A Chavale

Vi man sas ek bari familiya,
 Murdadas la e kali legiya
 Aven mansa sa lumniake Roma,
 Kai putaile e romane droma
 Ake vriama, usti Rom akana,
 Men khutasa misto kai kerasa
 A Romale, A Chavale
 Puter Dewla le parne wudara
 Te sai dikhaw kai si me manusha
 Pale ka gav lungone dromencar
 Ta ka phirav bachtale Romensa
 A Rromalen, A chavalen
 Opre Rroma isi vaxt akana
 Ajde mançar sa lumáqe Rroma
 O kalo muj ta e kale jakha
 Kamàva len sar e kale drakha
 A Rromalen, A chavalen.

На Првиот светски конгрес на Ромите биле формирани пет комисии, кои се занимавале со општествени проблеми, образование, воени злосторства, јазик и култура. Формирани биле постојан Секретаријат на Конгресот и Извршно тело на Конгресот. За прв претседатели бил избран Слободан Берберски. Воспоставен бил и прв контакт на Ромите со нивната прататковина Индија преку Амбасадата на Индија во Лондон. Од остварување на првиот контакт, врската со матицата Индија постојано ќе се засилува. Во Чандигар, главниот град на Пенџаб, Вахендра Риши го основал Институтот за ромолошки студии и започнал со издавање на списанието „Рома“. Во 1976 година, во Чандигар е одржан и Првиот светски фестивал на културата на Ромите. Овој фестивал бил всушност првата средба која Ромите ја имале со прататковината Индија. На фестивалот ромската делегација била примена од премиерот на Индија, Индира Ганди.

Во 1977 година, на предлот на Индиската мисија, Комисијата за човекови права во Женева, донела резолуција со која се потврдува дека Ромите се индиско историско, културно, национално и јазично малцинство и според истото ја уживаат заштитата и правата

кои се потврдени со документите на Обединетите нации. Оттогаш Меѓународната организација на Ромите почнала да упатува свои барања до ОН и до нејзините органи, барајќи како невладина организација да стане членка на меѓународната заедница, барајќи заштита за припадниците на ромската националност во сите земји каде што тие живеат и барања за право на свој национален и културен идентитет.

10.4.3. Идентитетот и националното движење на Ромите

Кон средината на 19-тиот век започнало националното будење на Ромите. Имено, по изгласувањето на Законот за прекин на ропството на 200.000 Роми во Романија, свештениците и болјарите кои биле носители на највисоката аристократска титула во тоа време пружиле голем отпор против тоа. Наспроти тој отпор дошло до востание на Ромите, но истото било сурово задушено. Од 1878 година потекнува првиот обид за национално организирање на Ромите. Истата година, Јозеф Рајнхарт ги повикал во Конштат, во близината на Штутгарт, Ромите од Италија, Шпанија и Русија поради формирање организација која ќе ги штити интересите на Ромите и ќе бара од државите да им се овозможи непречено патување и трговија на припадниците на ромскиот народ. Но, по објавувањето на оваа вест, германските власти го имаат осудено овој собир и им забраниле на Ромите да одржуваат слични собири. Следната година, во септември 1879 година, Ромите одржале состанок во унгарското село Кисфал, но и овој обид бил осуден од Австро-унгарската Држава и оневозможила понатамошно организирање на вакви собири.

Џорџ Смит во мај 1891 година се обратил до Англискиот парламент со молба до Владата да ги решава проблемите на Ромите во оваа земја. Од тоа време потекнува и Манифестити на Ромите од Бугарија, испратен до Владата на Софија, во кој се барало Владата да ги осигура граѓанските права и верските слободи на ромското население во Бугарија. Некоје време подоцна, во Софија во 1900 година било отворено првото ромско училиште, кое по краток период било затворено. По завршувањето на Октомвриската револуција, во која активно учество имале и Ромите, во 1921 и 1922 година, се направиле обиди да се основаат совети на Ромите, но истата идеја успешно се реализирала кон средината и крајот на 20-тиот век. Во тоа време биле основани ромски организации на многу места, Серускиот сојуз на Ромите, основани биле колхози, покренати весници и емисии на ромски јазик, отворено е училиште во Ужгород, објавени книги и учебници на ромски јазик, основан бил и театар.

Овој период се смета за период кога се направил првиот обид за национално будење и идентификација и еманципација на Ромите, но истиот обид повторно бил задушен од државните власти.

За разлика од ромското движење во СССР, кое имало широка програма и најавувало вистинско национално будење, ромските организации во Полска имале повеќе традиционалистички отолку национално-политички карактер. Но, движењето во Романија, кое се појавило во триесеттите година од 20-тиот век, имало поширока основа и програма. Григорије Николеску повикал конгрес за основање на меѓународна организација на Ромите. Конгресот е одржан во ноември 1933 година во Букурешт. На тој конгрес се појавила идејата за враќање на старата татковина и основање на ромска држава на брегот на Ганг или пак во Северна Африка. За остварување на истата идеја, била планирана и посета на англискиот крал како и барање на поддршка од останатите светски државници. Но, веќе во 1936 година, романските власти ја забраниле ромската организација, додека генералот Антонеску побарал „чистење на земјата“ од сите национални малцинства, а најмногу од Ромите и Евреите.

Во Соединетите Американски Држави имало ромско движење во триесеттите година на 20-тиот век, кога била формирана ромска организација чиј претседател бил Стево Козлов. Работата на организацијата предвидувала изградба на ромска населба во близината на Њујорк, отворање училиште и работилница за изработка на котли и други предмети од бакар и метал. Бидејќи истото барање е одбиено, Козлов се обраќа до Френклин Д. Рузвелт кој во тоа време бил гувернер на Њујорк, кој по одржаната средба им обезбедува заштита на Ромите и веднаш потоа е отворена работилница за изработка на предмети од бакар и метал. Иницијативи се појавиле и во многу други земји. Во Белград, Светомир Симиќ, студент на Правниот факултет, го основал весникот „Romano lil“ (ромски весник), кој според Симиќ ќе бил основа за оформување на ромска организација. Но, поради немање на финансиски средства, весникот по третиот број престанал да се печати.

Засилувањето на фашистичките идеи и воените опасности ја задушиле идејата за национален препород, движење и идентификација. Ромите повторно биле соочени со прашањето на нивниот опстанок. Ромите веќе знаеле дека да се биде Ром кој јавно се идентификува како Ром често пати низ историјата значело да се биде осуден на смрт.

Никогаш не треба да се заборави Холокаустот на Ромите. Историчарите Цезар Јаблонски, Станислав Забиеровски, Антони Галински, Конрад Цјехановски, Јацек Вилкур и ромологот Лех Мроз на симпозиумот во Варшава соопштија дека бројот на Ромите кои страдале во германските логори изнесувал околу 500.000, што претставувало повеќе од 30 % од ромската популација, земјаќи го предвид тогашното многубројно население во европските земји. Според проценката на Вајда Војевода и Јан Ротару, вкупниот број на ромските жртви во Втората светска војна изнесувал 3.500.000. Но, доколку се земе предвид дека многу Роми биле одведувани во логорите, убивани и стрелани без никаква евиденција, тогаш се доаѓа до бројка која е најмалку за 2-3 пати поголема од официјалните податоци. Доволно е да се наведе, согласно со најновите истражувања дека само во Хрватска, во логорот Јасеновац биле убиени околу 80.000 Роми. Денеска по цели 78 година од Холокаустот, сè уште не се знае точната бројка на убиени Роми, додека се знае точниот број на убиените од останатите народи и групи. Доказ дека научната историја не се занимава со ова прашање е и фактот дека на процесот на Нирнберг ниту еден нацистички војник или офицер не бил осуден поради ужасите и масовното убивање кои ги извршувале врз Ромите.

Масовното уништување на Ромите за време на Втората светска војна како и непроменетиот однос на мнозинството кон Ромите во периодот по војната, ја поттикнала повторно желбата за јакнење на нивното потекло и самоидентификација, при што повторно дошло до отворање на ромски организации во шеесетите година на 20-тиот век. Така, во 1958 година во Унгарија е основан Сојузот на Ромите, додека останати ромски организации се регистрирани во Германија, Шпанија, Франција, Финска, Шведска и др. Овие организации немале свои програми и работеле само во своите држава. Во 1969 година е поттикната акција за Ромите од Југославија, и тогаш настанало меѓусебно поврзување на Ромите од различни земји и воспоставена е посериозна меѓународна соработка на Ромите низ светот. Како што посочив претходно, најголемото значење за јакнење на колективниот идентитет на Ромите го имаат светските конгреси на Ромите, десет одржани досега, од кој последниот е одржан во 2016 година во Скопје, додека првиот кој е воедно основачки и историски најважен бил одржан во 1971 година во Лондон.

Законот за финансирање на политичките партии во Република Македонија не се применува правично и еднакво за сите политички субјекти во политичкиот систем на државата.

10.5. Финансирање на политичките партии во Република Македонија

Финансиските одредби од Законот за политички партии се обемни и со нив законодавецот настојува да обезбеди транспарентност и отчетност во финансирањето на политичките партии. Но, и покрај одредбите за транспарентност, сепак, мислењето на пошироката јавност е дека политичките партии трошат многу повеќе пари отколку што прикажуваат во финансиските извештаи, особено огромните трошоци поврзани со платените политички реклами и изборниот пропаганден материјал. Согласно со член 25 од Законот за политичките партии (Службен весник бр. 76/04, 5/07, 8/07, 5/08 и 23/13), политичките партии се должни да ги објават целосните годишни финансиски извештаи на нивните веб-страници. Мора да се објави и регистарот на донации и списоците на донатори. Исто така, политичките партии треба да воспостават механизам за внатрешен надзор и да назначат орган за извршување на таа обврска.

Едно од поважните области за кое разговаравме со испитаниците во интервјуто беше финансирањето на политичките партии. Разговаравме со испитаниците дали е точно дека партиите блиски до власта се финансираат од државата и дали има селективна примена на Законот за финансирање на политичките партии. Беа прашани и колку пари добиле од државата во последните 3 години за финансирање на партиите. Пред да ги објаснам дадените одговори, дозволете ми да објаснам во следните неколку параграфи дел од моите истражувања за финансирањето на ромските политички партии во земјата. Согласно со Законот за финансирање на политичките партии (0,06 %) од годишниот буџет на државата, како и од буџетите на општините и Градот Скопје, годишно се издвојува за финансирање на политичките партии. Средствата се распределуваат периодично, квартално, полугодишно или годишно во зависност од расположливата ликвидност. 30 % од сумата треба подеднакво да се распредели на сите партии кои освоиле најмалку 1 % од гласовите добиени на последните парламентарни или локални избори. Но, државата во суштина не го почитува Законот за финансирање на политичките партии и врши селективна исплата на средствата, при што Министерството за финансии плаќа на оние партии кои се блиски до власта.

Слика 8: Финансирање на ромските политички партии во 2018 година

Доколку за фискалната 2018 година Буџетот на Република Македонија изнесува 405.257.000 милијарди денари, односно 6.643.557.377 евра според Законот за политички партии треба да се издвојат 3.986.134 евра за политичките партии од кои 30 % или 26.574 евра треба да се доделат на сите 45 регистрирани партии кои учествуваа на изборите и освоија најмалку 1 % од гласовите, анализата го покажува спротивното. Во 2018 година, следните ромски политички партии ги доставија своите годишни финансиски извештаи до Државниот завод за ревизија и Управата за јавни приходи на чии веб-страници беа презентирани следните податоци поврзани со добиените средства:

1. Демократски сили на Ромите – нема добиено средства.
2. Партија за интеграција на Ромите – средства помалку од 2.500 евра.
3. Сојуз на Роми – 2.561.437 денари (41.447 евра).
4. Партија за целосна еманципација на Ромите - нема добиено средства.
5. Обединета партија за единство на Ромите - средства помалку од 2.500 евра.

Две од ромските политички партии, спротивно на Законот за финансирање на политичките партии, немаат доставено годишни финансиски извештаи до Државниот завод за ревизија и Управата за јавни приходи:

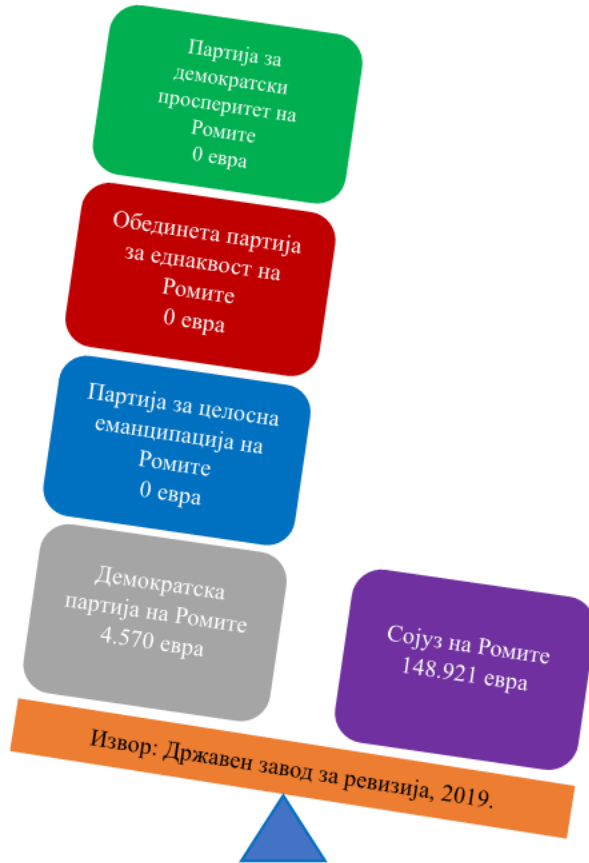
1. Ромите обединети од Македонија.
2. Демократски просперитет на Ромите.

Повеќе од јасно е дека одредена ромска политичка партија е миленик на владејачката Влада и на претходната. Сите горенаведени политички партии требаше да бидат финансирани во износ од 26.547 евра за 2018 година, но само за Сојузот на Ромите се почитуваат законските одредби од Законот за финансирање политички партии.

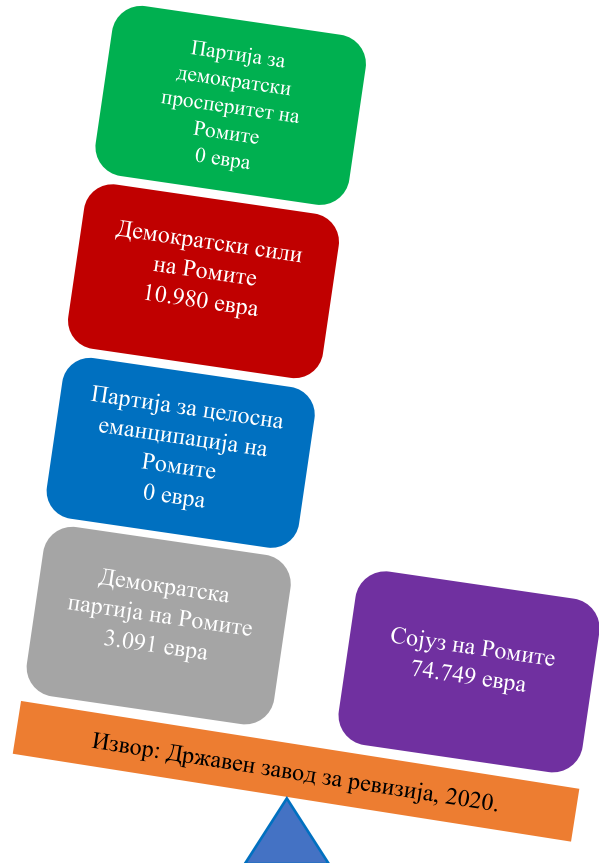

Трендот со селективниот начин на финансирање на ромските политички партии продолжува и во наредните две години, што може да го видиме од сликите 9 и 10.

Слика 9: Финансирање на ромските политички партии во 2019 година

Слика 10: Финансирање на ромските политички партии во 2020

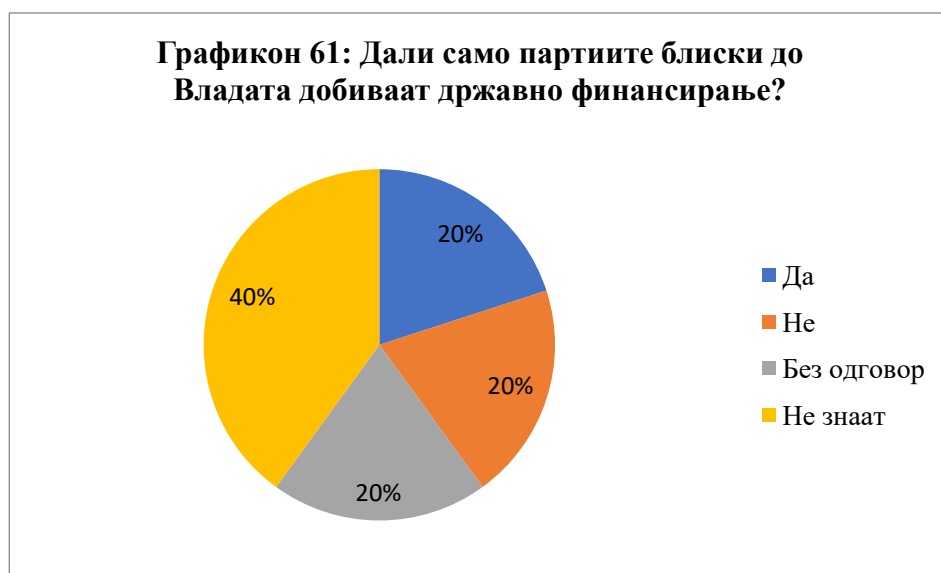

Политичките партии можат да добиваат приватни средства само во вид на: членарина, парични донации, имот или услуги, како од физички така и од правни лица. Износот е наведен со законот дека придонесите од секој поединечен донатор не смеат да надминуваат 75 месечни плати за една година за физички лица и 150 просечни месечни плати за правни лица. Пресметката покажува дека горната граница за донации за физички лица е 1,5 милиони денари или 24.877 евра додека за правни лица границата е 3 милиони денари или 49.754 евра. Во 2018 година само Сојузот на Ромите има пријавено дека има една донација од 18.000 денари и е направена од претседателот Амди Бајрам.

Има ограничувања за изворите на приватно финансирање на политичките партии. Забрането е примање средства од странски влади, меѓународни организации, институции, компании контролирани од странски инвеститори, органи на државна и локална

самоуправа, државни институции, приватни компании кои обезбедуваат стоки или услуги за државни органи, невладини организации, верски заедници, анонимни и неидентификувани средства, т.е. извори на финансирање. Ромските политички партии не прецизираат такви видови на финансирање, но не можеме да го кажеме истото за албанската партија на власт ДУИ. Демократската унија за интеграција во финансиските годишни извештаи за 2018 година јавно наведува дека АД Македонска пошта, Општина Липково, Државниот студентски дом - Пелагонија, Дирекцијата за заштита и спасување, ЈП МЖ Инфраструктура, АД Аеродроми на Македонија, Пензискиот фонд, ја финансирале партијата која е спротивно на законот.

Политичките партии во годишните извештаи што ги доставуваат до 31 март секоја година за претходната година мора да содржат податоци за различните средства и извори на приходи, грантови, материјални средства, опрема, услуги, членарина, сопствени приходи итн. кои подлежат на посебни обврски за известување за приватно финансирање, во согласност со закон треба да изготвуваат квартални извештаи за примените донации, врз основа на податоците содржани во регистарот за донации. Овие извештаи се доставуваат до Министерството за финансии, Државниот завод за ревизија, а со измените на Законот за финансирање на политичките партии од јули 2009 година, политичките партии ги доставуваат своите годишни извештаи и до Управата за јавни приходи.

Извор: Истражувачки протокол со прашања, 2020

На прашањето дали само партиите блиски до власта добиваат финансиски средства од државата, најголем дел од испитаниците (6) велат дека немаат информации како оди финансирањето на партиите во кои членуваат. Тројца од испитаниците велат дека тоа е точно и дека има селективно спроведување на Законот за финансирање политички партии, но и 3 од испитаниците велат дека законот важи за сите и за сите политички партии кои добиваат средства од државата. Тројца од испитаниците не одговараат на прашањето за финансирањето на политичките партии.

Испитаникот 13 истакна: *„Нашата партија последен пат доби 74.000 денари. Државата финансира политички послушни партнери. Државата или подобро кажано владите даваат пари на кого сакаат и го почитуваат Законот за финансирање на политичките партии, додека за многу од партиите законот не важи. Ова е политичко злосторство и тука започнува политичката уцена која треба да доведе до крајна послушност.“* Сличен став има и испитаникот 7 кој вели дека кога е во прашање финансирањето на политичките партии, имало многу нефер моменти и многу нелегални математики. Тој истакнува: *„Да, оние партии кои беа во подобри и поблиски односи со владејачката партија беа финансирани согласно со одредбите од Законот за финансирање на политичките партии. Во законот има и одредба согласно со освоените гласови на изборите како и освоените советници, пратеници и слично се пресметува колку пари треба да добијат партиите. Ова неколку пати беше потенцирано дека законот не важи за сите коалициски состаноци и преговори, но безуспешно. Мал број ромски политички партии добија средства согласно со законот, односно најмногу средства доби Сојузот на Ромите на пратеникот Амди Бајрам. Нашата партија во првите години од формирањето три пати добила точно 70.000 денари, додека во последните 7 години нема добиено ниту денар од буџетските средства наменети за финансирање на политичките партии. Финансиската опструкција значително го блокираше нашето политичко учество, што верувам дека не беше случајност.“*

Испитаникот 1 вели дека Законот за финансирање на политичките партии треба да се преименува во Закон за нефинансирање на политичките партии, бидејќи грст политички партии земаат државни средства. Испитаникот 4 вели дека не е во можност да одговори на ова прашање бидејќи партијата е во коалиција со Социјалдемократскиот сојуз и целото финансирање на сите помали партии во коалицијата оди преку Социјалдемократскиот сојуз.

Испитаникот 4 вели: „Пратеникот Самка Ибраимовски како 11-ти на листата во 5-та изборна единица откако пратеникот Васко Ковачевски стана директор, стана официјален пратеник, па средствата што ни следуваа како партија ги доби Социјалдемократскиот сојуз, бидејќи беа поделени во период кога Самка Ибраимовски сè уште не беше пратеник.“

Испитаникот 2 не се согласува дека Законот за финансирање на политичките партии се применува селективно, велејќи: „Политичките партии се финансираат од буџетот. А нашата политичка партија се финансира од буџетот - во просек 40.000 евра годишно.“

Во согласност со член 84-б од Изборниот законик, учесниците во изборната кампања се должни до Државната изборна комисија, Државната комисија за спречување корупција и до Државниот завод за ревизија да достават:

- Извештај со спецификација на трошоци за приходите и расходите на трансакциската сметка на изборна кампања од денот на нејзиното отворање до завршувањето на првиот изборен круг, во рок од 20 дена од денот на настанувањето на предизборниот молк за првиот круг и за вториот круг на гласање доколку се одржува (став 1);
- На 11-тиот ден од денот на изборната кампања да поднесе Извештај со образец за примените донации на трансакциската сметка за финансирање на изборната кампања (став 2);
- Еден ден по завршување на изборната кампања да достави Извештај со образец за примените донации на трансакциската сметка за финансирање на изборната кампања (став 3);
- Еден ден пред одржување на вториот круг на гласање да достави Извештај со образец за примените донации на трансакциската сметка за финансирање на изборната кампања (став 4); и
- Во согласност со членот 85 од Изборниот законик, најдоцна во рок од 30 дена од денот на затворање на трансакциската сметка, да поднесе вкупен финансиски извештај со спецификација на трошоците за приходите и расходите во изборната кампања.

Табелата 26 ги прикажува состојбите во однос на исполнување на претходно спомнатите обврски на 125 учесници кои имаат отворено трансакциска сметка за Локалните избори во 2021 година.

Табела 26: Доставени извештаи од страна на политички партии

Известување	Извештај со образец на примени донации на тран. сметка			Извештај со спецификација на трошоци за приходи и расходи на тран. сметка		Вкупен финансиски извештај со спецификација на трошоци за приходи и расходи
	Член 84-б, ст.2	Член 84-б, ст.3	Член 84-б, ст.4, втор круг	Член 84-б, ст.1, прв круг	Член 84-б, ст.1, втор круг	Член 85, ст.1
Доставиле извештај	83	78	40	76	40	50
Не доставиле извештај	59	64	/	66	/	92
Вкупно	142	142	/	142	/	142

Извор: ДКСК, 2021

Посебниот извештај за утврнените злоупотреби во финансирањето на изборната кампања - локални избори 2021 од Државната комисија за спречување корупција евидентира дека од 142 учесници на Локалните избори во 2021 година, 67 од учесниците не оствариле никакви приходи. Во 2020 година, за 59 партии се одобрени средства за редовно работење, а исплатени се средства на 49 партии во износ од 211.754.305 денари. Во 2021 година, за 57 партии се одобрени средства за редовно работење, а исплатени се средства на 45 партии во износ од 200.688.157 денари. 31 од партиите имаат интернет-страници, од кои 7 во целост ги имаат исполнето обврските за известување и ги имаат објавено извештаите за примени донации и годишни извештаи; 3 партии делумно ги имаат објавено извештаите, 18 партии немаат објавено никакви извештаи, додека на 3 партии интернет-страниците не им се активни. Овие состојби укажуваат дека политичките партии кои секои избори се борат за да добијат поголем број претставници во Парламентот, или во општинските совети или градоначалници, со цел доминација при креирањето политики, носење на закони или одлуки, први не ги почитуваат обврските кои сами ги носат и усвојуваат. Ова евидентира голема нетранспарентност на политичките партии кон јавноста. На овој начин на јавноста ѝ е скратена можноста за навремено информирање со колку средства располагаат партиите, од каде ги обезбедуваат средствата за своето работење, и она што е најважно, за што партиите ги трошат средствата на граѓаните.

11. ЗАКЛУЧОК

Искуствата од различни земји евидентираат дека иако не можеме да ги елиминираме сите предизвикувачи на ескалација на насилство, сепак можеме да ги намалиме структурните услови кои можат да предизвикаат насилство во иднина. Најдобар начин да се постигне ова е вклучување на малцинските групи, а не нивна сегрегација и игнорирање. Учеството на малцинските групи во политичките процеси се смета за еден од показателите за правата на малцинствата во современите демократии, каде малцинствата можат да го остварат правото на самоуправување или да учествуваат во власта преку нивните претставници во институциите.

Дефинирањето на ромските политички партии е извршено користејќи го името на партијата и статутите на партиите како индикатор. При дефинирањето разговараме за индикаторите и наведуваме дека добар показател е програмата на изборната кампања на партијата, но истата не е 100 % сигурен показател дека партијата е етничка.

Ромските политички партии се справуваат со етничките проблеми преку институционалните форми и настојуваат истите да ги решаваат во Собранието на Република Северна Македонија наместо преку разни форми на насилство. Поради одржување на безбедноста на државниот поредок, ромските политички партии преку нивните лидери се вклучени во македонското општество, кое е поделено по многу основи. Вклучувањето може да биде преку големи коалиции, сегментална автономија и федерализам, пропорционалност и заедничко вето. Целта на овие механизми е осигурување на учеството на ромската заедница во процесите на донесување одлуки, особено оние политики кои се однесуваат директно на етничките групи.

Научниот придонес на докторската дисертација се огледа во еден поинаков приказ на политичката партиципација на ромските политички партии во Република Северна Македонија. Евидентирано е учество на ромските политички партии во власта од осамостојувањето на Република Македонија уште во 1991 година, воедно во првиот состав на независното Собрание на Република Македонија има пратеник Ром. Во Република Северна Македонија голем број на Роми биле именувани за директори на јавни претпријатија, пратеници, министри, заменици-министри, директори на управни органи, координатори, заменици координатори, советници, претседатели на општински совети, општински советници, посебни советници и др. Политичката партиципација постои, но

ниту еден истражувач се нема зафатено да ја анализира партиципацијата од аспект колку е таа плодна, дали има тежина или е само формална колку да се рече дека и Ромите учествуваат во политичкото општество на државата, „колку да се зачува мирот во куќата“.

Токму тоа е придонесот кој го внесува оваа дисертација, односно резултатите од истата со која се согледува на кој начин, во кои периоди (пред избори, за време на актуелна кампања), за кои области претставниците на ромските политички партии биле консултирани од страна на владејачката партија со која биле во коалиција и политички соработувале, како одела поделбата на управни и надзорни одбори дали политичките партии добивале подеднаков број на управни места или пак истите се доделувале како еден вид на награда за успешно завршените партиски задачи и др.

Примената на докторската дисертација се однесува на препознавање, изнаоѓање и дефинирање на можностите и механизмите за подобрување на учеството на ромските политички партии во државната власт. Докторската дисертација отвора нови хоризонти и нови можности за практична примена на конкретни концепти, проекти, идеи и дава практични примери од областа на почитувањето и унапредувањето на човековите и малцинските права во државата. Верувам дека дисертацијата ќе оствари подобрување на внатрешното работење на ромските политички партии и подобрување на нивното учество на активната политичка сцена. Тоа е новитетот со кој сакам да придонесам кон унапредување на научната политичка мисла во државата.

Голем придонес при изработката на оваа дисертација имаат повеќе значајни истражувачи, политичари и функционери. Тука би ги потенцирал Ljiphart, Smooha, Dahrendorf, Fukuyama, Kymlicka, Najchevska, Stroschein, Danel, Hobbs, Waltz, Machiavelli, Gardner, Howard, Bull, Демировски, Шабани, Салиу, Берат, Дудуш, Османовска, Љатиф-Петрушевска, Бајрам, Салимовски, Сулејманов, Ахмедов, Демирова, Али-Чупи, Исмаили.

Истражувачкиот предмет на оваа дисертација го подразбира теоретското и практично разбирање на состојбите на ромските политички партии и нивната политичка партиципација. Посебен предмет на истражување е општествениот систем на Република Северна Македонија, каде што испитував дали системот претставува либерална демократија, консоцијална демократија или етничка демократија. Согласно со резултатите од испитаните индикатори (интеграција, идентификација, политичка партиципација), Република Северна Македонија тежи кон систем кој претставува мешавина помеѓу

консоцијална демократија и етничка демократија, каде системот на етничка демократија е благо понагласен.

Генералната хипотеза во оваа докторска дисертација се потврдува. Хипотезата е следна: „Активното политичко учество на етничките малцинства во поделени и мултикултурни општества е клучот за политичката стабилност и за управувањето со етничките конфликти.“ Во Република Северна Македонија политичкото учество на етничките заедници е застапено со нивното членување во политички партии, особено во етничките политички партии. Во државата сите етнички заедници кои се застапени во Уставот на Република Северна Македонија имаат политички партии кои ги остваруваат и унапредуваат нивните политички права и слободи. Етничките заедници преку политичките партии учествуваат (директно или индиректно) во политичкото општество, а со тоа придонесуваат до одржување на политичката стабилност во државата. Доколку настанат одредени конфликти кои се базираат на етничка основа, истите се менаџираат односно се решаваат со посредување директно преку етничките политички партии и нивните политички претставници.

Дисертацијата ги потврдува и останатите 3 хипотези.

Хипотеза 1:

„Односите меѓу етничките малцинства се стабилни кога се претставени или вклучени во креирањето политики, и покажуваат лоши искуства кога се маргинализирани во политичките институции.“

Евидентираниите податоци покажуваат дека во периодот од 2016 година до 2020 година има благ пораст на вкупниот број на згрижени деца Роми во градинките. Податоците воедно евидентираат непреминување на учениците Роми во следно одделение и непродолжување на образованието во неколку основни училишта низ државата. Како причина за истото ги наведуваме одливот на учениците поради миграција во европските земји и неприсуствувањето на учениците на настава при што истите не можат да бидат оценети. Во училиштата каде има вработено ромски наставен кадар, не се одржува настава на ромски јазик, во повеќето од училиштата не се изучува предметот Ромски јазик и култура. Сè уште се евидентира сегрегацијата на учениците Роми во посебни паралелки каде 80 % од вкупниот број на ученици се Роми. Истите ученици покажуваат лоши искуства и резултати во образовниот процес при што просечната оценка на учениците Роми е двојно послаба од просечната оценка на учениците не-Роми.

Во 2016 година дипломираше 16 студенти Роми, што претставува 0,19 % од вкупниот број на дипломирани студенти на универзитетите во земјата. Во 2017 година е забележан пораст што претставува 0,35 % од вкупниот број на дипломирани студенти. Во следните две години има намалување на бројот на дипломирани Роми, каде што во 2018 година дипломираше 25 Роми од вкупно 7.698 ученици, додека во 2019 година дипломираше 27 Роми од вкупно 7.874 студенти. Истражувањето евидентира дека од 247 студенти Роми запишани во 2016 година, по четири години студирање во 2019 година, 27 Роми дипломираше на универзитетите во земјава, со стапка на дипломирање од 10,93 %. Студентите Роми имаат најниска стапка на дипломирање во споредба со другите заедници кои дипломираше во 2019 година. Воедно, ромската заедница има највисока стапка на невработеност, каде ромската заедница има највисока стапка на невработеност во споредба со другите етнички заедници со 25,33 %. Во споредба со најголемите заедници во земјата, ромската заедница има речиси пет и пол пати поголема невработеност од македонската заедница и над два и пол пати поголема невработеност во споредба со албанската заедница во 2021 година. Сепак, иако Ромите се најсиромашни во однос на останатите, ромските домаќинства не се први во однос на корисници на социјална помош на домаќинствата.

Претходните истражувања покажуваат дека и оние Роми кои се вработени се соочуваат со дискриминација и стереотипно размислување на работното место, особено оние кои се вработени во јавниот сектор во земјата (Berat & Demirovski, 2019). 58,33 % од испитаниците биле дискриминирани од функционерот кој раководел со институцијата во која работеле. 33,33 % од испитаниците биле дискриминирани од колега. 30,5 % од испитаниците се жртви на секојдневна дискриминација на своето работно место. 69,23 % од испитаниците потврдуваат дека стереотипите и предрасудите за Ромите сè уште се шират во институциите во кои работат. 56 % од испитаниците се соочиле со ситуација кога не-Ромите на работното место одбиле да делат канцеларии со нив, а како „решение“ било одлучено државните службеници Роми да бидат сегрегирани во посебни канцеларии со други Роми.

Со самото вклучување на која било етничка заедница во процесот на креирање политики, особено оние кои се однесуваат директно на нив, се придонесува кон подобрување на квалитетот на тие политики. Самите политики ќе бидат поиздржани, со подобра основа затоа што етничката заедница знае најдобро со кои проблеми се соочува и истата ја прикажува најреалната состојба на проблемот. Со вклучувањето на етничките заедници во

креирањето на политики се создаваат најплодни политики со кои се обезбедува унапредување на состојбата на етничките заедници. Спротивно од нив, ексклузијата на етничките заедници во процесите на креирање на политики придонесува кон креирање на незадоволство на етничките заедници, а воедно и создавање на политики со послаб квалитет. Етничките заедници почнуваат да ја губат довербата во политичкиот систем поради немањето пристап во креирање на политики, но и почнуваат да чувствуваат омраза и гнев кон заедниците кои учествуваат во процесите на креирање на политики. Сето тоа доведува до нарушување на политичката стабилност и истото може да придонесе кон создавање на етничка омраза и нетрпеливост. Земајќи ја состојбата со ромската заедница која вклучува неинтеграција на Ромите во институциите, сегрегација во училиштата, зголемување на невработеноста, евидентирање дискриминација на работното место, односите меѓу Ромите и останатите етнички малцинства се нарушени и нема да биде изненадување доколку настане зголемување на влошените односи во иднина.

Хипотеза 2:

„Подоброто политичко учество на етничките малцинства преку застапување на политичките партии или преку учество во изборниот процес придонесува за поефикасно управување со етничките конфликти.“

Самата партиципација на етничките политички партии во изборниот процес подразбира дека истите се натпреваруваат да станат дел од власта. По завршувањето на изборниот процес и доколку политичките партии на етничките заедници станат дел од власта, тие ја зајакнуваат нивната положба во политичкиот систем и обезбедуваат поголемо политичко учество. Со станувањето на дел од власта, етничките партии поседуваат повеќе можности за креирање на нови механизми за поефикасно управување со етничките конфликти, но и ја имаат можноста за поефективна употреба на веќе постоечките механизми.

Ромската етничка заедница остварува политичко учество преку 27 советници Роми во 8 општини низ државата, една пратеничка Ромка во Собранието на Република Македонија, еден градоначалник Ром и една претседателка на општински совет. 73.33 % од испитаниците изјавуваат дека соработувале со локалните власти, при што потенцираа плодна соработка со Град Скопје и општините Шуто Оризари, Карпош, Центар, Ѓорче Петров, Крива Паланка, Штип, Кочани, Винаца, Делчево, Кавадарци. Се истакнува одличната меѓусекторска

соработка со над 50 општини во државата за реализација на проектот за стипендирање и менторирање на средношколци Роми како и проектот за доделување на социјални станови.

Од вкупниот број на испитаници, 60 % не биле консултирани за клучните одлуки за локалните политики на државата. 60 % пак од испитаниците биле консултирани при креирање и усвојување на политики наменети за Ромите во државата. 67 % од испитаниците изјавуваат дека нивната политичка партија била активна на последните избори во државата, додека 66.66 % тврдат дека лица од нивната партија биле вклучени во мониторингот на последните одржани избори во државата. На 27 % од политичките партии на испитаниците им биле доделени управни одбори, додека на само 13,33 % им биле доделени надзорни одбори.

Хипотеза 3:

„Законот за финансирање на политичките партии во Република Македонија не се применува правично и еднакво за сите политички субјекти во политичкиот систем на државата.“

Резултатите од дисертацијата евидентираат дека постои несоодветна примена на Законот за финансирање на политички партии во Република Македонија, при што законските одредби не се применуваат правично и еднакво кон сите политички субјекти во државата особено кога станува збор за ромските политички партии. Само 14,28 % од вкупната бројка на интервјуирани претставници на ромски политички партии биле соодветно финансирани со буџетски средства на државата, односно само една ромска политичка партија добила онолку финансиски средства колку што требало законски да се стекне. 57,14 % од вкупно седумте испитани ромски партии не добиле финансиски средства во 2018 година, додека 28,57 % добиле финансиски средства за истата година кои изнесувале помалку од 10 % од потребните финансиски средства со кои политичките партии требало законски да се стекнат. Во 2019 година две ромски политички партии добиле средства од Буџетот, додека во 2020 година три партии се стекнале со буџетски средства.

Сметам дека образованието претставува еден од клучните индикатори за интеграција на сите општествени групи, не само клучен индикатор за интегрирање на ромската заедница во државата. На самиот почеток при истражувањето започнав со претпоставката дека оние заедници кои имаат повисок степен на образование од останатите заедници, имаат поголеми

шанси за интеграција и имаат подобри шанси за пристап до различни степени на општествена интеграција. Образованието го анализирав во пет посебни субиндикатори: деца во градинки; запишани ученици во основни училишта; запишани ученици во средни училишта; запишани студенти и дипломирани студенти.

Најзначаен проект за интегрирање на ромските деца којшто бил реализиран во изминатите 16 години е проектот „Инклузија на децата Роми во претшколско образование“, започнат во 2006 година со траење од 14 години, имплементиран од Министерството за труд и социјална политика во соработка со Ромскиот едукативен фонд од Будимшешта, Унгарија. Со овој проект настана отстранување на бариерите кон пристапот на претшколски институции на ромските деца на возраст од 3 до 6 години, се обезбеди инклузија на децата и нивна социјализација како и зголемување на свеста помеѓу родителите Роми за важноста на раниот детски развој и едукација на нивните деца. За време на имплементација на проектот, 4.700 деца од ромската заедница во вкупно 19 општини во државата беа примени во детски градинки бесплатно. Резултатите кои ги добив од субиндикаторот – деца во градинки покажуваат дека и по завршувањето на проектот „Инклузија на децата Роми во претшколско образование“, продолжува трендот на запишување и посетување на децата Роми во претшколско образование. Резултатите евидентираат зголемување на вкупната бројка на деца кои посетуваат детски градинки од 2016 година до 2019 година, воедно евидентираат и зголемување на децата Роми од 1,59 % од вкупната бројка на деца на 1,85 % во 2019 година. Нормално, по започнувањето на КОВИД-19 пандемијата постои намалување на вкупната бројка на деца кои посетуваат детски градинки од кои децата Роми претставуваат 1,74 % од вкупната бројка на деца во 2020 година. За да ја испитам интеграцијата на децата во претшколско образование ја направив следната анализа, при што споредив колку од децата родени во 2017 година се запишани во детски градинки во 2020 година, при што се фокусирав на децата припадници на ромската, македонската и на албанската заедница. Резултатите покажаа дека 86,17 % од македонските деца родени во 2017 година, посетуваат претшколско образование во 2020 година; потоа 36,29 % од ромските деца родени во 2017 година, посетуваат претшколско образование во 2020 година; и 26,24 % од албанските деца родени во 2017 година, посетуваат претшколско образование во 2020 година. Добиените резултати во врска со сегрегацијата и дискриминацијата во претшколското образование не се согласуваат со резултатите од претходните истражувања

кои наведуваат дека не постои дискриминација во претшколското образование. Евидентирани се случаи кога за запишување на ромски деца во предучилишно образование потребни се ургенции од високо ниво, од политичари, претставници на невладин сектор, адвокати и сл. Сепак, со оглед на тоа дека станува збор за изолирани случаи може да кажеме дека станува збор за ниска стапка на дискриминација во претшколско образование, која веруваме поради измени на законските норми во државата ќе биде искоренета во следниот период кој претстои. Резултатите добиени од **субиндикаторот деца во градинки** ја насочуваат Република Македонија кон **моделот на консоцијална демократија**.

Резултатите добиени од субиндикаторот запишани ученици Роми во основни училишта евидентираат зголемување на стапката на ромски ученици во споредба со вкупниот број на ученици во државата при што стапката на запишани деца Роми изнесувала 5,39 % во учебната 2019/2020 година. Постојат различни мислења од испитаниците во врска со застапеност на ромските деца во основните училишта при што едни велат дека бројката е сè уште мала (во просторија со собрани 200 ученици само 10 од нив се Роми), додека други велат дека бројката е добра во споредба со процентуалната застапеност на Ромите од податоците на пописот. Во Општина Шуто Оризари постојат две основни училишта, но ниту во едно од нив не се одвива настава на ромски јазик иако 98,15 % од учениците во основното училиште „Браќа Рамиз Хамид“ се ученици Роми. За истото увидовме 3 причини: нема наставен план и програма на ромски јазик; нема наставен материјал на ромски јазик; и нема доволен број на наставници Роми кои би држеле настава на ромски јазик. Резултатите евидентираат загрижувачки податоци во учебната 2018-2019 година во основното училиште „Браќа Рамиз Хамид“, каде 35,15 % од вкупниот број на ученици не биле оценети. Воедно постои голем процент на одлив на ученици, при што 453 ученици истата година не преминале во следното одделение и истите не го продолжиле своето образование. Директорот на училиштето вели дека главна причина за настанатата ситуација е напуштање на државата од страна на Ромите поради тешките животни услови и мигрирање во европските држави, но постојат и случаи кога учениците не можат да бидат оценети поради тоа што едноставно не доаѓаат редовно на училиште и немаат присуство на задолжителен број на часови. Потпретседателот на Партијата за интеграција за Ромите - ПИР, тврди дека Ромите се манипулирани со лажни ветувања да мигрираат во Германија и Белгија од страна

на други Роми и не-Роми кои се поврзани со власта, истите го организираат превозот до европските земји и така се стекнуваат со финансиски средства.

Добиените резултати детерминираат постоење на сегрегација во образовниот систем кај учениците Роми од 2010 година, иако истата е забранета со законската легислатива во државата. Основното училиште „Ѓорѓи Сугарев“ во Битола, народно викано „циганското школо“ е едно од случаите каде се евидентира сегрегација, каде во учебната 2017/2018 година учениците Роми биле застапени со 79 % од вкупните ученици, при што секоја година сè помалку не-Роми се запишуваат во прво одделение. Главна причина за истото е поради тоа што повеќето од родителите не-Роми не сакаат нивните деца да учат во училиштето поради големата бројка на ученици Роми. Иако учениците Роми доминираат во училиштето, а сепак во истото нема вработено наставник Ром ниту пак се изучува предметот Ромски јазик и култура. Сегрегација се евидентира и во основното училиште „Гоце Делчев“ во Штип. Директорот на училиштето потврдува дека иако истото е именувано по големиот револуционер и учител Гоце Делчев, сепак истото се нарекува со погрдно име „циганско школо“. Родителите на учениците не-Роми не сакаат нивните деца да учат во мешани паралелки со ромски деца при што во блиска иднина постои опасност од креирање на паралелки создадени само од ученици Роми. Резултатите добиени од **субиндикаторот ученици во основни училишта** ја насочуваат Република Македонија кон **моделот на етничка демократија**.

Резултатите од субиндикаторот ученици средношколци евидентираат намалување на стапката на дипломирани ученици средношколци во Република Македонија во периодот од 2018 година - 2020 година за 19,22 % на државно ниво. Иако средното образование стана задолжително во државата, не е бесплатно, и претставува голем финансиски издаток за сиромашните семејства особено кога станува збор за семејства со повеќе деца. Најголемо намалување на бројот на дипломирани ученици средношколци во 2020 година се евидентира кај влашката заедница (22,63 %); македонската заедница (21,88 %); бошњачката заедница (20,85 %); турската заедница (19,06 %); албанската заедница (14,41 %); ромската заедница (13,67 %); и српската заедница (9,19 %). Испитаниците наведуваат повеќе причини за намалување на бројот на дипломирани ученици Роми во средните училишта како слабата финансиска ситуација на семејствата; напуштање на училиштето бидејќи децата мораат да работат за да учествуваат во домашниот буџет; миграцијата на семејствата во европските

земји; и незнаењето на моќта која образованието ја има при интеграцијата во општеството. Резултатите добиени од **субиндикаторот ученици во средни училишта** ја насочуваат Република Македонија кон **моделот на консоцијална демократија**.

Податоците за запишани и дипломирани студенти во Република Македонија евидентираат опаѓање во последните десетина години. Бројот на запишани студенти Роми не се зголемува драстично при што во 2019 година од вкупната бројка на 49.006 запишани студенти на универзитетите во Република Македонија само 0,39 % биле студенти од ромската заедница (192 студенти). Слични се и бројките за дипломирани студенти Роми. Од вкупната бројка на 7.874 дипломирани студенти во 2019 година само 0,34 % биле дипломирани студенти Роми (27 студенти). Споредбено со запишани студенти во 2016 година и дипломирани студенти во 2019 година, Ромите студенти имаат најниска стапка на дипломирање од 10,93 % во споредба со останатите заедници во државата. Најголема стапка на дипломирање имаат „останатите“ со 39,40 %; потоа албанската заедница (15,38 %); турската заедница (14,87 %); влашката заедница (13,16 %); македонската заедница (12,77 %); и српската заедница (10,40 %). Резултатите добиени од **субиндикаторот запишани и дипломирани студенти** ја насочуваат Република Македонија кон **моделот на консоцијална демократија**.

Резултатите добиени од обработка на податоците од индикаторот – вработување евидентираат насочување на Република Македонија кон моделот на **етничка демократија**. Стапката на невработеност на ромската заедница е најголема во државата, каде истата е за 5 пати поголема од стапката на невработеност на македонската заедница и 2,5 пати поголема од стапката на невработеност на албанската заедница. Резултатите покажуваат дека стапката на дипломирани Роми се зголемува секоја наредна година, но воедно се зголемува и невработеноста. Тоа потврдува постоење на дискриминација на пазарот на трудот и постоење на форсирање за вработување на одредени етнички заедници при што не се почитува системот на заслуги и вредности (мерит системот). Невработеноста го започнува магичниот круг на сиромаштија која предизвикува незадоволство, нарушување на здравствена состојба, агресија, немир, несопој, кои претставуваат тригери за загрозување на општествената безбедност во државата.

Резултатите добиени од обработка на податоците од индикаторот – социјална помош покажуваат дека Република Македонија има одлики на консоцијална демократија и етничка

демократија, но сепак за блага разлика поголеми се одликите кон **етничката демократија**. Резултатите евидентираат дека не постојат објавени податоци за домаќинства – корисници на социјална помош пред 2019 година. Иако стапката на невработеност е најголема кај ромската заедница во државата при што ромската заедница е најсиромашна заедница, сепак Ромите не се најголеми корисници на социјална помош. Албанските домаќинства се најголеми корисници на социјална помош со 43,85 % од вкупните домаќинства корисници на социјална помош во државата и најголеми корисници на посебни социјални додатоци со 36,26 % од вкупниот број на корисници. Македонските домаќинства претставуваат 26,45 % од корисниците на социјална помош и 30 % од македонските домаќинства се корисници на посебни социјални додатоци. За споредба, 18,68 % од корисниците на социјални домаќинства се ромските домаќинства додека 16,97 % од ромските домаќинства се корисници на посебни социјални додатоци.

Резултатите од индикаторот – наталитет укажуваат на бавно постоење на раст на населението на светско ниво. Популацијата расте, но истовремено расте и трендот на самоуништување при што сè повеќе парови се одлучуваат да немаат потомство и се одлучуваат на посветување внимание лично на себе. Во Република Македонија за периодот од 10 години (2010 година - 2020 година) настанува опаѓање на стапката на наталитет од 11,8 % на 9,2 %. Во 2020 година 50,5 % од живородените деца се Македонци, 35,5 % се Албанци и 6,4 % се Роми. Увидов дека постојат повеќе фактори кои влијаат кон намалувањето на стапката на наталитет кај Ромите во Република Македонија. Нарушувањето на здравјето кај жената Ромка е претставено со зголемена стапка на стерилитет кој настанува од некавалитетниот начин на живот, стрес, СПБ, зависности од цигари, алкохол, дроги, нездрава исхрана и сл. Нискиот животен стандард на ромската заедница, несигурната работа и зголемените животни трошоци водат кон нарушување на брачните односи како и до ограничување на бројот на децата во едно семејство. Условите при домување воедно играат голема улога за одлучување дали едно семејство ќе биде зголемено со повеќе деца. Голем број од социјалните фактори имаат големо учество во одлуката за склучување на брак и основање на семејство. Традиционалните и културни вредности, искуства и ставови внатре во постоечките семејства влијаат на ставовите и одлуките на новите генерации за станување на потенцијални родители. Намалената стапка на наталитет е поврзана и со намалениот број на новосклучени бракови кои настануваат

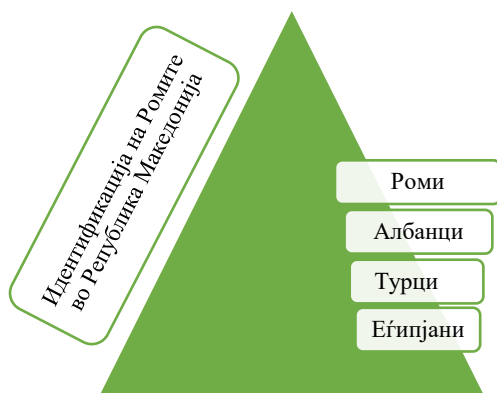
поради ниските месечни примања, поголемо учество на жената на пазарот на трудот, промена на животните приоритети, како и одредување на високи критериуми при одбирањето на партнер и сл. Во Република Македонија се евидентира и зголемување на стапката на разводи со којашто исто се намалува и стапката на наталитет. Повеќе трендови влијаат врз зголемување на разводите како зголемената можност на жените за самостојна издршка бидејќи жената повеќе не е зависна од мажот во семејството, адаптирање на нови социјални норми, неверство и сл. Согласно со добиените резултати од индикаторот – наталитет, Република Македонија се насочува кон моделот на **либерална демократија**.

Резултатите од индикаторот – морталитет укажуваат дека во државата постои зголемена стапка на смртност. Стапките на смртност се највисоки во земјите кои се во развој односно во земјите со висока сиромаштија, нееднаквост, недоволен пристап до основна здравствена нега, низок степен на инвестирање во здравјето на мајките и децата. Во 2020 година во Република Македонија стапката на морталитет изнесувала 12,4 % (смрт на 1 000 лица) од кои 70,77 % од умрените лица биле дел од македонската заедница, 20,60 % од албанската заедница и 2,50 % од ромската заедница. Загрижуваат резултатите од стапката кај детската смртност кај ромската заедница. Стапката на смртност кај ромските деца е двојно повисока од останатите етнички заедници и воедно е повисока од националниот просек. Како причина ги наведуваме немањето пристап до здравствени услуги, слабата едукација за однесување за време на бременоста, дискриминацијата од страна на здравствените работници и др. Воедно, резултатите покажуваат дека животниот просек на Ромите е 10-15 години пократок во споредба со останатите заедници. Ромската заедница има поголеми стапки на хронички заболувања споредено со мнозинството од населението, со зголемени стапки на дијабетес тип 2, хипертензија, коронарно артериски болести и дебелина. 45 % од мажите Роми и 64 % од жените Роми страдаат од хронични заболувања во споредба со 23 % од неромското население. Воедно, 73 % од Ромите со хронични заболувања не можат да ја обезбедат соодветната медицинска терапија. Податоците добиени од Институтот за јавно здравје потенцираат дека еден од главните фактори кој ја зголемува смртноста кај новородени деца е недостатокот на гинеколози во јавните здравствени институции во општините и градовите низ државата, како што е примерот со немањето на гинеколог во Општина Шуто Оризари. Воедно, се потенцира и важноста на патронажните посети на бремени жени и мајки, кои потврдуваат дека со зголемување на патронажните посети

настанува намалување на стапката на детската смртност. Согласно со добиените резултати од индикаторот – морталитет, Република Македонија се насочува кон моделот на **етничка демократија**.

Ромите во Република Македонија претставуваат граѓани кои се идентификуваат со државниот идентитет, но и со својот етнички идентитет. Повеќето од ромското население се идентификуваат како македонски Роми и секој еден се идентификува со Република Македонија за која смета дека е негова држава, една и единствена. Но не сите Роми кои живеат на територијата на Македонија се идентификуваат како Роми. Постојат и оние кои се изјаснуваат и идентификуваат како Албанци, Турци, Еѓипјани. Најголем број од Ромите кои се идентификуваат и јавно се декларираат како Роми се оние кои живеат во Скопје, Куманово, Битола, Крива Паланка, Кратово, Прилеп, Делчево, Берово, Веница. Како Турци се идентификува дел од ромското население во Велес, Штип, Кавадарци, Струмица. Како Албанци се идентификува ромското население во Гостивар, Тетово, додека пак во Охрид, Струга и Кичево дел од ромското население се идентификува како Еѓипјани.

Слика 11: Идентификација на Ромите во Република Македонија

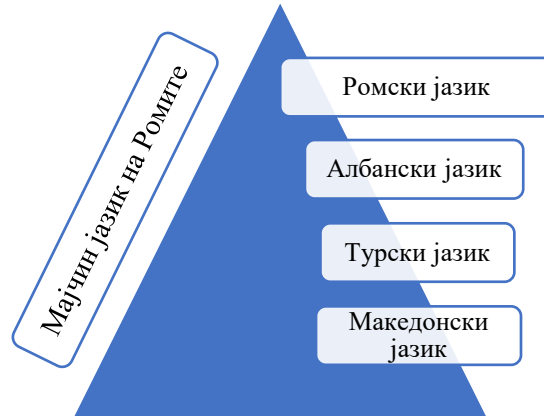

Извор: Истражувачки протокол со прашања, 2020

Генерално, мајчиниот јазик кај повеќето Роми е ромскиот јазик. Највеќе ромскиот јазик се говори во ромските семејства во Скопје, Куманово, Битола, Крива Паланка, Кратово, Прилеп, Делчево, Берово, Веница. Ромите во Велес, Штип, Кавадарци, Струмица говорат ромски јазик, но на повеќето семејства мајчин јазик им е турскиот јазик. На повеќето ромски семејства во Кичево мајчин јазик им е македонскиот јазик, додека Ромите во Струга и Охрид го говорат ромскиот јазик, но на повеќето семејства мајчин јазик им е албанскиот

јазик. Ромите во Тетово и Гостивар говорат ромски, македонски, албански и турски јазик и во различни семејства различно се говори, но највеќе ромски и албански јазик.

Слика 12: Мајчин јазик на Ромите

Извор: Истражувачки протокол со прашања, 2020

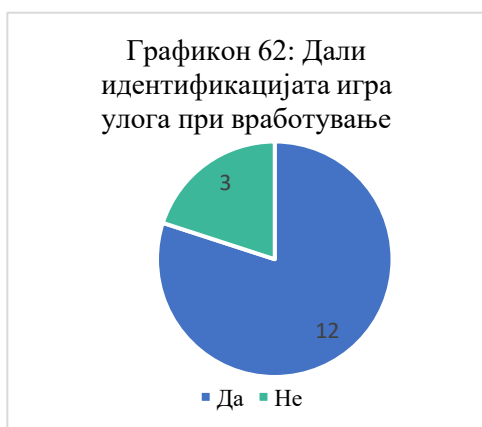
Иако националната идентификацијата кај Ромите во Република Македонија не е универзална при што одреден број не се идентификуваат како Роми, сепак постои подобрување на овој тренд во последните десетината години, при што сè повеќе се развива националната свест за етничката идентификација на Ромите. Доказ за ова се искуствата на ромското население со последниот и особено со претпоследниот неуспешен попис во 2011 година. Пописот беше прекинат и осуден за неуспешен поради големите нерегуларности при процесот на попишување. Искуствата со пописот евидентираа голем број на случаи каде се вршеа обиди за поткуп врз ромското население со нудење на 100-200 евра по човек за да Ромите се декларираат како Албанци и Турци. На последните два пописи обидите за поткуп се покажаа неуспешни иако се вршеа кај најсиромашните ромски семејства по градовите.

Во сите досегашни изборни процеси евидентирани се тргување со ромските гласови како и вршење на поткуп на истите. Лесно се вршат манипулации кон ромското гласачко тело поради повеќе причини. Првата причина е непознавањето на избирачкото право на граѓаните од ромската заедница. Поради истото тие се лесна цел на заплашување, закани и разни притисоци. Евидентирани се случаи кога им е соопштено доколку не гласаат дека ќе им биде укината социјалната помош, ќе бидат парично казнети, нема да може да ја напуштат државата и сл. Втората причина е лошата економска состојба во која се наоѓа мнозинството на ромското население во државата. Поради тешката финансиска состојба Ромите се лесна

мета на поткуп за време на изборните процеси. Постојат случаи кога се врши поткуп со пари (1.000 денари – 6.000 денари по глас), поткуп со прехранбени и хигиенски производи, поткуп со дрва за огрев, поткуп со облека и обувки. Воедно евидентирани се случаи кога се вршат манипулации на ромското население со ветувања за ликвидација на неплатени сметки, ветувања за добивање и зголемување на социјалната помош, ветување за одредени вработување откако ќе победи одредена политичка опција на изборите и сл.

Во Република Македонија евидентирани се случаи каде се злоупотребува идентификацијата на Ромите, односно не-Роми јавно и писмено се декларираат како Роми за добивање на одредена бенефиција. Најчести случаи се оние при вработување во јавната администрација, но постојат и случаи кога не-Роми се пријавуваат како Роми за стекнување стипендии наменети за средношколци и студенти Роми. Овие злоупотреби се тешки за докажување бидејќи законските одредби во државата дозволуваат секое лице да се декларира како се чувствува во самиот момент. Досега не е евидентиран оглас да е поништен или некое вработување да е оспорено поради ваков навод. Во врска со злоупотребите за стекнување на стипендии, во последните неколку години пријавени се повеќе случаи за истото, кои се решени и од странките кои ги оштетиле донаторските фондови од Република Македонија како и од надворешни фондови барано е да ги рефундираат добиените финансиски средства.

Кај испитаниците кога ги запрашавме за идентификацијата на Ромите особено при вршењето на работните активности, процесот на вработување и унапредување во институциите најдовме на релативно слични резултати. Од вкупно 15 испитаници дури 12 (80 %), велат дека идентификацијата игра многу голема улога при вработувањето и работењето на Ромите.

Извор: Истражувачки протокол со прашања, 2020

Дури 13 испитаници (87 %), велат дека поради идентификувањето како Роми, истите имаат големи тешкотии при процесот на регрутација на работни место и особено како не-Ромите се однесуваат кон нив, во и вон институциите.

Испитаникот 7 за ова прашање истакнува: „Без двоумење сметам дека ромскиот идентитет и самиот изглед на Ромите игра голема улога кон тоа како колегите се однесуваат кон Ромите. На Ромите секогаш им се даваат оние обврски кои се помалку привлечни, голем број од моите пријатели Роми се жалат дека нивните претпоставени не им даваат работни задачи кои им одговараат на нивните капацитети. Дека поради фактот дека се Роми од старт се води мислење дека мора да бидат неедуцирани, да не знаат да работат, па се чудат како зборуваат повеќе странски јазици, како знаат да работат во Ексел и сл. Голем број од моите пријателии сопартитјци Роми кои се вработени во јавната администрација имаат поголемо искуство и знаење од нивните претпоставени, но за жал ниту еден не е поставен на раководна позиција. Да не ги забораваме и стереотипните коментари кои се дел од нивното работно секојдневие како „леле колку убаво зборуваш македонски“, „како си Ром па не си црн“, „а ти мора да си мешан“, „Во Шутка живеете, нели“.

Испитаникот 6 вели дека: „Ромскиот идентитет секако игра улога, особено потемната боја на кожа на нас како заедница која во прв момент создава недоверба кај другата страна, во смисла на доведување во прашање на стручноста, компетентноста и знаењето на тоа лице. Во таа смисла, конкретно, сметам дека Ромите имаат отежнат пристап до работа, особено високообразованите Роми, недавајќи им се простор за унапредување, а дополнително потежок пристап имаат Ромите со темна боја на кожа“.

Испитаникот 10 смета дека: „Ромскиот идентитет има многу важна улога во добивање на работните места, постојат многу Роми со високо образование кои се вработени на работни места со средно образование. Но, тоа е по нивна вина, бидејќи некогаш самите Роми се задоволуваат со пониски позиции иако имаат капацитет и образование да добијат повисока позиција.“

Испитаникот 13 вели дека: „Идентитетот често пати има пресудна улога при вработувањата на Ромите. Не се почитува минатиот труд, знаење, искуството, важно е лицето кое се вработува по можност да е Македонец или Албанец. Доколку станува збор за некое неатрактивно место и не е посакувано од некој друг, тогаш истата работна позиција може да му се понуди на припадник од ромската заедница.“ Тој потенцира дека постои

страв, недоверба и презир дека „другите“ им ги земаат работните места на „нивните“. Воедно, и верската и политичката припадност придонесуваат за несоодветно регрутирање на Ромите при вработување.

Испитаникот 7 потенцира: „Ромите не се третираат еднакво при регрутација на работното место, имавме случаи кога за наши симпатизери и сопартијци моравме да лобираме за да функционерите на институциите се согласат да потпишат за истите лица да бидат преземени со спогодби во нивните институции. Голем број на функционери од владејачката ВМРО-ДПМНЕ со кои нашата партија беше во коалиција не сакаа да имаат Роми кои ќе работат во нивната институција. За позитивен пример мора да го спомнам д-р Филип Петровски кој беше директор на Државниот архив на Република Македонија и без никакви проблеми ги отвори вратите и ги прифати јавните службеници Роми во Државниот архив. Вработените лица често одеа на интервјуа за преземање во разни институции каде не беше битно што знаат и какво образование стекнале, тука каква боја на кожа имаат, дали живеат во Шуто Оризари и што работат нивните родители. Тој вели дека тоа било еден од поголемите предизвици кои како политички субјект во државата успешно го надминале.

Иако мнозинството на испитаници изјавува дека како именувани функционери имале соработка со локалните власти, сепак сметам дека истата не била доволна бидејќи постојат слаби видливи резултати. Поради различни политички верувања и убедувања, соработката со локалната власт била ограничена или не постоела. Од вкупната бројка на 80 општини во Македонија само 16 имаат усвоено локални акциски планови за Роми и само 8 општини имаат советници Роми. Еден од малкуте проекти кои придонеле до директно подобрување на ромската состојба поради лобирањето и ангажирањето на ромските политички партии е стекнувањето на социјално загрозените ромски семејства со социјални станови во Крива Паланка, Делчево и Штип.

Охридскиот рамковен договор ја има подобро минимално состојбата со вработување на ромското население во државата. Сè уште стапката на вработени Роми не изнесува ни приближно блиску до стапката на правична застапеност во институциите, иако стапката на образование се зголемува од година во година. Испитаниците веруваат дека Охридскиот рамковен договор е наменет главно за албанската заедница во државата и истиот не е создаден за помалите етнички заедници. Евидентирани се злоупотреби при вработување во институциите каде согласно со договорите во владејачката партија, одредени кандидати

лажно се декларираат како Роми, Турци, Албанци, Срби, само за стекнување со вработување.

Иако Ромите се најдискриминирана и најмаргинализирана етничка заедница во државата, истите досега за решавање на проблемите со кои се соочуваат ги користат институционалните механизми. Не се евидентирани случаи кога Ромите решаваат проблеми со употреба на оружје и користење на насилство и агресија. Веруваме дека постојат повеќе причини за истото. Првата причина е самото домашно воспитување на Ромите од страна на нивните родители со коешто се вградува доверба кон државата за можностите кои истата ги нуди за решавање на проблемите. Втората причина е лојалноста којашто ромското население ја чувствува кон Република Македонија. Ромите се растени со идејата дека Македонија е единствената држава која ја имаат, немаат друга, ова е држава во која доколку вложат труд може да остварат реализација на нивните идеи, соништа и желби. Третата причина е самиот мирољубив карактер кој го поседуваат Ромите како народ кој не сака да војува и да учествува во конфликти, туку сака проблемите да ги решава со дијалог, добар збор и предлози наместо агресија и користење на оружје.

При креирањето и усвојувањето на клучни политички одлуки во државата, ромските политички партии минимално биле консултирани со нивни идеи и предлози, највеќе во областа на социјална заштита на проекти исклучиво наменети за ромската заедница. Највисокото ниво на политичка партиципација кое ромските политички партии го имале со владејачката партија било наменето за политики со кои би се освоиле што повеќе ромски гласови на изборите кои следуваат.

Истражувањето евидентира незаконско финансирање на политичките партии во државата, при што постојат јавни докази за финансирање на политички партии од јавни претпријатија и државни институции. За истото не се водат судски постапки, не е донесена судска пресуда или казна, иако ваквиот тип на финансирање на политички партии е незаконски и казнив со закон.

Резултатите евидентираат ниско учество во управните и надзорните органи во јавните институции во државата. Морам да потенцирам дека поделбата на управни места не беше атрактивна за дискусија од страна на испитаниците. Помалку од 1/3 од испитаниците, односно 27 % потврдуваат дека на нивните политички партии им биле доделени управни и надзорни одбори во јавните претпријатија. Ромските политички партии сметаат дека немаат

избор кога станува збор за распределба на управните и надзорните одбори. И при оваа распределба резултатите евидентираат фаворизирање на една до две политички партии кои се блиски до владејачката партија.

Организирањето и учествувањето на протести според мнозинството на испитаници претставува периодична активност која се интензивира во предизборните периоди. Партиите од власта и коалицијата предводена од СДСМ најчесто протестираа како дел од Шарената револуција, додека само една од ромските политички партии која била дел од Коалицијата за подобра Македонија предводена од ВМРО-ДПМНЕ јавно има учествувано и говорено на протестите за промената на уставното име и воведување на двојазичност во државата.

Загрижува податокот дека тројца од претседателите на политичките партии потенцираат дека не биле ниту еднаш консултирани за ниту една област при донесувањето на политики од областа на културата, здравство, надворешни работи, европска интеграција и НАТО, социјална заштита, животна средина, странски инвестиции, буџет и др.

53,33 % од испитаниците биле консултирани при креирање на политики во следните области:

- Култура;
- Надворешна политика;
- Социјална политика;
- Законски измени за користење на социјални станови;
- Правни реформи;
- Странски инвестиции;
- Европска интеграција;
- Членство во НАТО;
- Здравствена заштита;
- Промена на уставното име;
- Мигрантска политика;
- Спроведување на двојазичност и
- Планирање на државниот буџет.

40 % од испитаниците не биле консултирани при донесување одлуки во следните области:

- Планирање на државниот буџет;
- Спроведување на двојазичност;
- Мигрантска политика;
- Промена на уставното име;
- Здравствена заштита;
- Животна средина;
- Членство во НАТО;
- Европска интеграција;
- Странски инвестиции;
- Реформи во судството;
- Минимален соодветен приход;
- Законски измени за користење на социјалните станови;
- Поддршка за еднородителските семејства;
- Социјална политика;
- Младинска политика;
- Надворешна политика;
- Земјоделство и
- Култура.

Ниту еден од испитаниците не бил консултиран при донесување одлуки за следните области:

- Минимален соодветен приход;
- Поддршка за еднородителски семејства;
- Животна средина и
- Земјоделство.

Потенцираните заклучоци погоре нагвестуваат дека Република Северна Македонија претставува еден сложен вид на демократска држава со ограничена политичка партиципација на ромските политички партии. Република Северна Македонија претставува мешавина на консочијална демократија и етничка демократија, каде верувам дека степенот на етничка демократија е благо поизразен.

Резултатите од докторската дисертација не се конечни, тие можат да бидат доработени со проширување на листата на испитаници како и со дополнување на прашањата за интервју. Препорака за следно истражување е можноста за вклучување на политичките партии на останатите заедници во државата за да се споредат искуствата кои ги имаат со политичката партиципација наспроти искуствата на ромските политички партии. Препорака за следно истражување може да биде и согледувањето на политичката партиципација на ромските политички партии за време на владеењето на двете најголеми политички партии во Република Северна Македонија, при што ќе се истражи дали постои поголемо ниво на политичка инклузија кога власта е во рацете на СДСМ или на ВМРО-ДПМНЕ. Препорака за следно истражување е да се согледа дали со промената на изборниот систем и воведување на една избирачка единица на целата територија на државата би се подобрила политичката партиципација на етничките заедници и дали би се зголемила бројката на пратеници Роми во Собранието на Република Северна Македонија.

Како клучна препорака би сакал да го наведам **формирањето на Советот за политичко учество на Ромите** од страна на Владата на Република Северна Македонија. Главната цел на Советот е да го промовира политичкото учество на Ромите во Република Северна Македонија. Советот ќе ги врши следните активности:

- Учествува во следење и анализа на јавните политики кои се однесуваат и влијаат на развојот на ромската заедница и соработката на ромските политички партии со Владата и органите на државната управа;
- Предлага иницијативи за донесување нови или измена на постојните прописи за подобрување на правната и институционалната рамка за политичко учество и интеграција на ромската заедница во земјата;
- Дава мислење за предлог-закони, стратегии, програми и други правни акти кои се однесуваат и влијаат на развојот и работењето на ромската заедница во следните области: развој на ромската заедница и граѓанскиот сектор; демократија и владеење на правото; унапредување и заштита на човековите права и антидискриминација; економски и одржлив развој; наука, образование и доживотно учење; млади, социјална заштита и заштита на деца; заштита на маргинализираните лица; родова еднаквост; здравствена заштита; култура, медиуми и информатичко општество; ЕУ-интеграција и политики;

- Ја поттикнува соработката и градењето на партнерски односи на ромските политички партии, Владата и органите на државната управа и граѓанскиот сектор, преку воспоставување структурен дијалог на ромските политички партии, Владата и граѓанскиот сектор;
- Учествува во подготовката, како и учествува во следењето на имплементацијата на Националната стратегија за подобрување на статусот на Ромите во Република Македонија и акциските планови за спроведување на Националната стратегија;
- Дава годишно мислење за спроведувањето на Националната стратегија за подобрување на статусот на Ромите во Република Македонија по добиени извештаи, анализи и оценки од Кабинетот на министерот без ресор задолжен за спроведување на Националната стратегија за подобрување на статусот на Ромите во Република Македонија;
- Спроведува процедури за именување и избор на претставници на граѓанскиот сектор во работните групи за изготвување јавни политики на барање на ромските политички партии или на барање на ромскиот граѓански сектор;
- Дава плански предлози и конкретни приоритети за финансирање на активностите на организациите од Буџетот на Република Северна Македонија;
- Ги разгледува годишните извештаи на Владата и на органите на државната управа за финансираните програми и проекти на организациите и дава препораки;
- Ги разгледува предлозите на ромските политички партии и на граѓанското општество и зазема ставови за прашања од негова надлежност;
- Донесува годишен извештај за својата работа за претходната година, кој ќе биде објавен на веб-страницата на Советот.

Советот ќе биде составен од 25 члена и тоа:

1. Премиерот;
2. Претседател на ромска политичка партија;
3. Претседател на ромска политичка партија;
4. Претседател на ромска политичка партија;
5. Претседател на ромска политичка партија;
6. Претседател на ромска политичка партија;
7. Претседател на ромска политичка партија;

8. Претседател на ромска политичка партија;
9. Претседател на ромска политичка партија;
10. Претседател на Здружението на граѓани Роми;
11. Претседател на Здружението на граѓани Роми;
12. Претседател на Здружението на граѓани Роми;
13. Претседател на Здружението на граѓани Роми;
14. Министер за внатрешни работи;
15. Министер за надворешни работи;
16. Министер за труд и социјална политика;
17. Министер за здравство;
18. Министер за транспорт и врски;
19. Министер за правда;
20. Министер за образование и наука;
21. Министер за култура;
22. Министер за политички систем и односи меѓу заедниците;
23. Министер за информатичко општество и администрација;
24. Министер за финансии и
25. Директор на Агенцијата за вработување на Република Северна Македонија.

Претседател на Советот за политичко учество на Ромите е претседателот на Владата на Република Северна Македонија, додека функцијата потпретседател ротира каде најстариот претседател на ромска политичка партија ја извршува таа функција во период од две години, по две години следен на ред е вториот по старост претседател и така на секои наредни две години.

Со седниците на Советот претседава претседателот на Советот, а доколку тој е оправдано отсутен, со седниците претседава потпретседателот. Советот за политичко учество на Ромите работи и одлучува за прашања од негова надлежност на состаноците што се одржуваат најмалку два пати месечно. Седниците на Советот редовно ги свикнува претседателот на Советот по сопствена иницијатива или на барање на најмалку една третина од членовите на Советот. Кога барањето за одржување на седница е поднесено од најмалку една третина од членовите на Советот, седницата се одржува во рок од 7 дена од денот на поднесувањето на барањето.

Дневниот ред за седницата на Советот го предлага претседателот на Советот, а Советот го утврдува на почетокот на седницата. Материјалите за седниците на Советот ќе се достават до членовите на Советот најдоцна 3 дена пред денот на одржување на седницата на Советот на која треба да се разгледуваат. По исклучок, членовите можат да бараат одредени прашања да се стават на дневен ред на седницата на Советот и по неговото свикување, доколку тие по својата природа се итни и не смеат да бидат одложени. Во тој случај, предлагачот на итните прашања е должен материјалот со посебно образложение да го достави до Советот до утврдувањето на дневниот ред на седницата.

Советот може да расправа и одлучува кога на седницата присуствуваат повеќе од половина од членовите на Советот. По утврдувањето на дневниот ред на седницата, Советот пристапува кон усвојување на записникот од претходната седница на Советот. Членовите на Советот имаат право да дадат забелешка на записникот писмено пред седницата или усно на самата седница. За забелешките на записникот одлучува Советот. Записникот го потпишува претседателот на Советот.

Советот ќе работи врз основа на утврдениот дневен ред. На предлог на претседателот или член на Советот, Советот може да определи работно тело на Советот или експерти од одредени области за подготовка на материјали за посебна точка од дневниот ред. Експертите можат да учествуваат во работата на Советот, за да дадат мислење по прашањата што се на дневен ред на седницата, без право на одлучување. На почетокот на расправата по точките од дневниот ред, предлагачот може да даде кратко усно образложение на материјалот. Претседателот на Советот може да предложи ограничување на времетраењето на презентацијата и дискусиите на одредени материјали. Советот одлучува за ограничување на времетраењето на презентацијата и дискусиите со мнозинство гласови од присутните членови.

На крајот од расправата за секое прашање за кое се расправало на седницата, Советот донесува заклучоци. Заклучоците ги формулира претседателот на Советот, а во негово отсуство потпретседателот на Советот. Советот одлучува со мнозинство гласови, на јавно гласање со кревање рака.

Работата на седниците на Советот за политичко учество на Ромите е јавна. Советот ќе ја информира јавноста за седниците и за работата на Советот преку присуство на претставници на медиумите на седниците на Советот, согласно со прописите за

внатрешниот ред на Владата на Република Северна Македонија, објавување соопштение, презентирање на извештаите и одлуките на Советот и други материјали кои ќе се разгледуваат на состаноците на Советот. Советот, во исклучителни ситуации, може да одлучи дел или целата седница да се затвори за јавноста. За исклучување на јавноста ќе се одлучува со мнозинство гласови од вкупниот број членови на Советот, кои треба да имаат мнозинство гласови од вкупниот број членови на ромските политички партии. Советот ќе има веб-страница на која ќе бидат внесени општите податоци за Советот, членовите на Советот и нивните биографии, дневниот ред и записниците од седниците, извештаите за работа и други податоци поврзани со организацијата и работењето на Советот.

12. КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Advisory Committee of the FCNM. (2008). “Advisory Committee’s Commentary on the Effective participation of national minorities in cultural, social and economic life and public affairs”.
- Aida Just. (2017). “Race, Ethnicity and Political Behaviour”.
- Amal Jamal. (2002). “Beyond “Ethnic Democracy”: State Structure, Multicultural Conflict and Differentiated Citizenship in Israel”, *New Political Science*, Volume 24, Number 3.
- Andreas Fagerholm. (2016). “Ethnic and regionalist parties in Western Europe: A party family?”, Åbo Akademi University.
- Ann Hyde. (2006). “Systemic Exclusion of Roma from Employment”, Budapest: ERRC.
- Alexander Wendt. (1995). “Constructing International Politics”, *International Security* 20(1): 71–81.
- Alexander Wendt. (2000). “Social Theory of International Politics”, CUP Cambridge.
- Andrew Linklater and Hidemi Suganami. (2006). “The English School of International Relations: A Contemporary Assessment”, (Cambridge).
- Andrew Moravcsik. (1997). “Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics”, 513–53.
- Angéla Kóczé & Márton Rövid. (2017). “Roma and the politics of double discourse in contemporary Europe”, *Identities*, 24:6, 684-700.
- Arend Lijphart. (1969), “Consociational democracy”, *World Politics* 207-225.
- Arend Lijphart. (2004). “Constitutional design for divided societies”, *Journal of democracy*.
- Arend Lijphart. (1977). “Democracy in plural societies-A comparative exploration”.
- Arend Lijphart. (1999). “Patterns of Democracy”, Second Edition, 2012.
- Arend Lijphart. (2008). “Thinking about democracy: Power sharing and majority rule in theory and practice”, Oxon/New York.
- Arend Lijphart. (1991). “The power-sharing approach” in J Montville (ed) *Conflict and peacemaking in multiethnic societies*.

- Arend Lijphart. (2000). “Varieties of Non majoritarian Democracy”, in *Democracy and Institutions: The Life Work of Arend Lijphart*, ed. Markus M.L. Crepaz, Thomas A. Koelble, and David Wilsford, (Ann Arbor: University of Michigan).
- Asad Ghanem, Nadim Rouhana and Oren Yiftachel. (1998). “Questioning Ethnic Democracy: A Response to Sammy Smooha”, *Israel Studies*, Vol. 3, No. 2, Law and the Transformation of Israeli Society, pp. 253-267.
- Barry Brian. (1975). “Political accommodation and consociational democracy”, *British Journal of Political Science*, 5 (4) 477-505.
- Ben Reilly. (2002). “Electoral systems for divided societies”, *Journal of democracy*.
- Bertrand De Rossanet. (1994). “Protecting the Rights of Ethnic and National Communities and Minorities: The Experience of the International Conference on the Former Yugoslavia”, *International Journal of Group Rights*.
- Brancati Dawn. (2009). “Peace by design: Managing Intrastate conflicts through decentralization”. Oxford University Press.
- Brubaker, Rogers. 2004. “Ethnicity Without Groups”, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Catherine Messina Pajic. (2012). “Mechanisms to Improve the Political Participation of Roma in Central and Eastern Europe”, *Roma Rights*, 27-38.
- Central Intelligence Agency. (2014). “The World Factbook 2014”.
- Charles L. Glaser and Chaim Kaufmann. (1998). “What is the Offense–Defence Balance and Can We Measure It?”, *International Security*, 22.”
- Christina Isabel Zuber & Edina Szöcsik. (2015). “Ethnic outbidding and nested competition: Explaining the extremism of ethnonational minority parties in Europe”, *European Journal of Political Research*.
- Claude Cahn and Elspeth Guild. (2010). “Recent Migration of Roma in Europe”, Strasbourg: Council of Europe.
- Dane Taleski. (2008). “Minorities and political parties in Macedonia”, in “Political parties and minority representation”, Friedrich Ebert Stiftung Office Macedonia.
- Daniel Bochsler & Edina Szöcsik. (2013). “Building inter-ethnic bridges or promoting ethnoterritorial demarcation lines? Hungarian minority parties in competition”.

- David A. Lake and Donald Rothchild. (1996). “Containing fear: The origins and management of ethnic conflict”, *International security* Vol. 21, No. 2.
- David Berat. (2017), “Ethnic parties: Definition and classification”, *SEEU Review*, Vol.12, Issue 2.
- David Berat. (2018), “Roma Political Parties in Macedonia and Appropriate Implementation of the Law on Financing Political Parties”, *Doctoral Workshop, UKIM Skopje*.
- David Berat and Agush Demirovski. (2019). “Discrimination against Roma employees in the public administration in the Republic of North Macedonia”, *SEEU Review* Volume 14 Issue 2.
- David Crowe. (1996). “A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia”, New York: St. Martin’s Griffin, 228.
- David Crowe. (2008). “The Roma in Post-Communist Eastern Europe”, *Questions of Ethnic Conflict and Ethnic Peace. Nationalities Papers*, 3. 521-552.
- David Easton. (1981). “The Political System Besieged by the State”, *Political Theory* 9.
- David Keyt. (1995). “Aristotle Politics”, translated by Richard Robinson, Clarendon Press, Oxford.
- Dawn Brancati. (2009). “Peace by Design: Managing Intrastate Conflicts through Decentralization”, Oxford University Press.
- Decade guard. (2007). “Assessment of the progress of the Decade of Roma Inclusion of Roma activists”, Allowance in 2007;
- Decade of Roma Inclusion, Republic of Macedonia. (2004). “Action Plans”, Skopje, November 2004.
- De Witte, Bruno. (2004). “The Constitutional Resources for an EU Minority Protection Policy”, ed. *Minority Protection and the Enlarged European Union: The Way Forward*, 107-124. Budapest, Hungary: Open Society Institute.
- *Discrimination of National Minorities in the Educational System*. (2008). Lenanders Grafiska AB, Stockholm.
- Divna Lakinska. (2000). “Vulnerability of Roma Children in the dispersed Roma Communities in Skopje”, Skopje: National Centre for Training and Social Development.

- Donald Bison. (2010). “Assessment of the capacities of the Roma Information Centers for providing free legal aid to the Roma community”.
- Donald Horowitz. (1994). “Democracy in divided societies”, in I.Diamond&MF Plattner (eds.) Nationalism, ethnic conflicts and democracy.
- Donald Horowitz. (1985). “Ethnic Groups in Conflict”, University of California Press, Berkeley.
- Donald Kenrick. (2001). “Former Yugoslavia: A Patchwork of Destinies. Between Past and Future: The Roma of Central and Eastern Europe’’, University of Hertfordshire Press, 413.
- Donald Kenrick. (1993). “Gypsies: From India to the Mediterranean”, Toulouse :Gypsy Research Center/CRDP.
- Donald Kenrick. (1971). “The World Romani Congress - April 1971”, Journal of the Gypsy Lore Society 50, parts 3-4: 101-108.
- Duverger, Maurice. (1951). “Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State”. London: Meuthen and Co. Ltd.
- Eben Friedman. (2002). “Political integration of the Romani minority in the Post-Communist Macedonia”.
- European Commission against Racism and Intolerance. (1999). “Report on Macedonia”, Strasbourg.
- European Commission for Democracy through Law. (1998). “Summary report on participation of minorities in public life”.
- European Centre for Minority Issues. (2005). “Roma Integration II: Analysis and Recommendations”.
- European Commission. (2014). “Sweden to the EU Anti-Corruption Report”, Brussels.
- European Commission. (2009). “Report on Progress of Republic of Macedonia for 2009”.
- European Commission. (2006). “Report on Progress of Republic of Macedonia for 2006”.
- ECRI Report on Sweden. (2012). (fourth monitoring cycle), September.
- European Commission against Racism and Intolerance. (1999). “Report on the Republic of Macedonia”, Strasbourg.

- European Commission against Racism and Intolerance. (2001). “Second Report on the Republic of Macedonia”, Strasbourg.
- European Commission against Racism and Intolerance. (2005). “Third Report on the Former Yugoslav Republic of Macedonia”, Strasbourg.
- European Commission against Racism and Intolerance. (2010). “Report on the Former Yugoslav Republic of Macedonia (Fourth round of monitoring)”, Strasbourg.
- European Network of Legal Experts in the Non-Discrimination Field. (2014). “Report on Measures to Combat Discrimination, Country Reports 2013 Sweden.
- European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia EUMC. (2003). “Migrants, Minorities and Employment in Sweden: Exclusion, Discrimination and Anti-Discrimination”, Stockholm.
- European Roma Rights Centre. (2013). “Decade of Roma Inclusion 2005-2015”, Country Reports, <http://www.osce.org/odihr/105348> .
- Fred Tanner, (2000). “Conflict Prevention and Conflict Resolution: Limits of Multilateralism”, International Review of the Red Cross.
- Friedrich Darmstaedter. (2008). “Bismark and the Creation of the Second Reich”.
- Friedman, Eben. (2002). “Political Integration of the Romany Minority in Macedonia”, South East European Politics Online, III(2-3O).
- Gabriela Mirescu. (2011). “Social Inclusion and Cultural Identity of Roma Communities in South-Eastern Europe”.
- Gay, Mc Dougal. (2009). “Minorities and effective political participation”.
- Ghai, Yash. (2003). “Public Participation and Minorities”. Minority Rights Group International.
- Glen Snyder. (1996). “Process Variables in Neorealist Theory”, Security Studies, 5.
- Godula Kosack & Stephen Castles. (1974). “Immigrants Workers and Class Structure in Western Europe”. Population 10.2307/1530823.
- Grattan Puxon. (1976). “Roma in Macedonia”, Journal of the Gypsy Lore Society 1976:128-132.
- Hans Daalder. (1974). “The consociational democracy theme”. World Polit. 26:604–21.

- Hadley Bull. (1977). “The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics”, Macmillan, London.
- Hadley Bull and Adam Watson. (1984). “The Expansion of International Society”, (Oxford).
- Harry Nedelcu. (2015). “Conceptualizing party representation of ethnic minorities in central eastern Europe: A typology of ethnic minority parties”.
- HERA Skopje. (2013). “Pregnancy and postpartum health care among Roma women in the Municipality of Shuto Orizari – Community Assessment Card”.
- Horowitz, Donald. (2000). “Ethnic Groups in Conflict”. Berkeley: University of California Press. Page 575.
- “How Macedonia Can Keep Pace With European Standards for Prevention and Protection Against Discrimination”. (2010). Centre for Regional Policy Research and Cooperation, Skopje, April 2010.
- Hugh Poulton. (1995). “Who are the Macedonians?”, Bloomington: Indiana University Press, 141;
- Hugh Poulton. (1998). “Minorities in Southeast Europe: Inclusion and Exclusion”, London, Minority Right Group, 19.
- Huub Van Baar. (2011). “The European Roma: Minority Representation, Memory, and the Limits of Transnational Governmentality”, Amsterdam: F&N Eigen Beheer.
- “Human Rights Challenges in Sweden 2014”. (2014). Joint Submission for Sweden’s Second Universal Periodic Review, Uppsala.
- Iris Marion Young. (2000). “Inclusion and Democracy”. New York: Oxford UP, pp. 304, ISBN 0-19-829754-8.
- Iris Marion Young. (1990). “Justice and the Politics of Difference (REV-Revised)”. Princeton University Press, <https://doi.org/10.2307/j.ctvc4g4q>.
- Iris Marion Young. (2002). “Reply to Tebble”. *Political Theory*, 30(2), pp. 282-288. <https://doi.org/10.1177/0090591702030002005>.
- Iulius Rostas. (2019). “A Task for Sisyphus: Why Europe’s Roma Policies Fail”, Budapest, Central European University Press.
- Iulius Rostas. (2012). “Roma Participation: From Manipulation to Citizen Control”, Challenges of representation: Voices on Roma politics, power and participation.

- “Increased Transparency in Parties and Candidates Financing”. (2014). Department of Justice of Sweden.
- Institute of Mother and Child Health. (2015). “Information on health stays and health protection of mothers and children in Macedonia in 2014”.
- Isis Marie Aimee Nyampame. (2013). EU Expert Group on Social Determinants and Health, Swedish National Institute of Public Health.
- Jan E. Leighley and Arnold Vedlitz. (1999). “The Journal of Politics”, Vol 61, No.4, pp. 1092-1114. Published By: The University of Chicago Press.
- James G. March and Johan P. Olsen. (1989). “Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics”, The Free Press New York.
- James G. March and Johan P. Olsen. (1998). “The Institutional Dynamics of International Political Orders”, *International Organization* 52 (4): 943–969.
- Jack Donnelly. (1993). “Third Generation Rights” in C.Brolmann et al., *Peoples and Minorities in International Law*, Kluwer, The Hague.
- Jack Donnelly. (1992). “Twentieth Century Realism”, in T. Nardin and D. Mapel (eds), *Traditions of International Ethics* (Cambridge).
- Jane Swann. (2003). “Majority politics and minority rights: Exploring the Parliament-Judiciary tension”.
- Jelena Lončar. (2016). “Electoral accountability and substantive representation of national minorities: The case of Serbia”, Faculty of Political Science, University of Belgrade.
- Joakim Kreutz, (2010). “How and when armed conflicts end: Introducing the UCDP Conflict Termination dataset”, *Journal of Peace Research*, 47(2), pp. 243-250.
- John Ishiyama, Marijke Breuning, (2011). “What’s in a name? Ethnic party identity and democratic development in post-communist politics”, *Party Politics*, 2. 223-241.
- John C. Garnett. (1984) “Common sense and the Theory of International Politics”, (London).
- John J. Mearsheimer. (1994). “The False Promise of International Institutions”, 19(3) *International Security* 5–49.
- John J. Mearsheimer. (2001). “The Tragedy of Great Power Politics”, Norton New York.

- Johan Galtung. (1969) "Violence, peace, and peace research", *Journal of peace research*, (6)3, pp. 167-191.
- John Ishiyama. (2009). "Do ethnic parties promote minority ethnic conflict?"
- Juberias, Carlos Flores. (2000). "Post-communist electoral systems and national minorities: a dilemma in five paradigms."
- Julia Szalai. (2016). "Informality and the invisibility of Roma political participation", *East European Journal of Society and Politics*, 2 (1): 159-182.
- Karen Celis. (2013). "Visible ethnic minorities in local political parties: A case study of two Belgian cities (Antwerp and Ghent)", *Politics*.
- Kanchan Chandra. (2005). "Ethnic parties and democratic stability".
- Kanchan Chandra. (2011): "What is an ethnic party?", *Party Politics*, 2. 151-169.
- Katharina Kehl. (2014). "Minority Participation in the Public Sphere", Lund University, Department of Sociology.
- Kenneth Neal Waltz. (1979). "Theory of International Politics", Addison-Wesley Reading.
- Kenneth Neal Waltz. (1990). "Nuclear Myths and Political Realities", *American Political Science Review*, 84.
- Kenneth Neal Waltz. (1991). "Realist Thought and Neo-Realist Theory", in R. L. Rothstein (ed.), *The Evolution of Theory in International Relations: Essays in Honor of William T. R. Fox* (Columbia).
- Kenneth Thompson. (1985). "Moralism and Morality in Politics and Diplomacy", (Lanham).
- Kristian Myntii. (2001). "A Commentary to the Lund Recommendations on the Effective Participation of National Minorities in Public Life", Abo Akademi.
- Kymlicka, Will. (2002). "Multiculturalism and Minority Rights: West and East".
- Kymlicka, Will and Magda Opalski. (2001). "Can Liberal Pluralism Be Exported?" Oxford University Press.
- Roska Vrgova. (2015). "Census, Identity and the Politics of Numbers: The Case of Macedonia".
- Law on Government. (2007). "Official Gazette of Republic of Macedonia", No.115/2007.

- Law for the Promotion and Protection of the Rights of Communities who are Less than 20 % of the Population in the Country. (2008). “Official Gazette of the Republic of Macedonia”, No 92/2008.
- Law on political parties. (2004).“Official Gazette of Republic Macedonia”, No. 76/04, 5/07, 8/07, 5/08 and 23/13).
- Ludwig Boltzmann Institute of Human Rights. (2015). “Review of National Action Plans of the Decade of Roma Inclusion 2005-2015 and the Strategy for Roma in Macedonia for the period 2009-2011”.
- Lustick Ian. (1997). “Lijphart, Lakatos and Consociationalism”. *World Politics* 50(1): 88-107.
- Lustick Ian. (1979). “Stability in Deeply Divided Societies: Consociationalism versus Control”, *World Politics* 31 (3): 325-344.
- Maria Ackrén. (2011). “Successful examples pf minority governance-The cases of the Åland Islands and South Tyrol”.
- Mary Alice C., Clancy and John Nagle. (2009). “Frozen conflict, minority self-governance, asymmetrical autonomies-In search of a framework for conflict management and conflict resolution”.
- Mark Zacher and Richard Matthew. (1995). “Liberal International Theory: Common Threads, Divergent Strands”, in C. W. Kegley Jr (ed.), *Controversies in International Relations Theory* (New York).
- Marco Martinelo. (2005). “Political Participation, Mobilization and Representation of Immigrants and their Offspring in Europe”, Malmö University.
- Marina Vasich. (2013). “The political integration of Roma in multicultural societies: The cases of Macedonia and Serbia”.
- Martin Wight. (1991). “International Theory: The Three Traditions”, edited by G. Wight and B. Porter, Leicester.
- Márton Rövid. (2012). *Options of Roma Political Participation and Representation. Roma Rights*, 9-17.
- Mark Weller, Katherine Nobbs. (2010). “Political Participation of Minorities-A Commentary on International Standards and Practice”, Oxford University Press, Oxford.

- Melanie H. Ram. (2014). “Europeanized Hypocrisy: Roma inclusion and exclusion in Central and Eastern Europe”, California State University, Fresno.
- Michael Byrne. (2018). “Ethnic Identity, Acculturation, and Labour Market Participation in Marginalized Communities: The Case of the Roma of Shuto Orizari, Macedonia”.
- Ministry of Culture of Sweden. (2014). “Democratic Participation and Influence over Political Decision-Making”.
- Ministry of Culture of Sweden. (2014). “Mandate Authority for Youth and Civil Society Questions about Support for Roma Organizations”.
- Ministry of Culture of Sweden. (2014). “New Rules on Active Measures Against Discrimination”.
- Ministry of Employment of Sweden. (2014). “A Strategy for Roma Inclusion 2012-2032”, Fact Sheet.
- Ministry for Integration and Gender Equality. (2007). “National Minorities and Minority Languages, Fact Sheet”.
- Muhamed A Mujik. (2017). “Polozaj Cigana u jugoslovenskim zemljama pod osmanliskom vlastu”, Prilozi za orijentalnu filologiju 3 (3-4) 137-193.
- Nancy Bermeo. (2002). “The import of institutions”, Journal of democracy.
- Nancy Bermeo. (2009). “Poverty, Inequality, and Democracy (II): Does Electoral Democracy Boost Economic Equality?”
- Nando Sigona and Nidhi Trehan. (2009). “Romani Politics in Contemporary Europe. Poverty, Ethnic Mobilization and the Neoliberal Order”, Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Nicholas G. Onuf. (1989). “World of our Making, Rules and Rule in Social Theory and International Relations”, London: Routledge.
- Nicholas Wheeler. (2000). “Saving Strangers: Humanitarian Intervention in International Society”, (Oxford).
- Nicollò Machiavelli, (1532). “The Prince”, The Harvard Classics, vol. XXXVI.
- Niklas L.P. Swanström, (2002). “Regional Cooperation and Conflict Management: Lessons from the Pacific Rim”, Uppsala: Department of Peace and Conflict Research.
- Official Gazette of the Republic of Macedonia. (2017). No.77 of June 22, 2017.

- Official Gazette of the Republic of Macedonia. (2017). No. 60 of May 23, 2017.
- Office for Democratic Institutions and Human Rights. (2011). “The Former Yugoslav Republic of Macedonia Early Parliamentary Elections”, Election Observation Mission Final Report <http://www.osce.org/odihr/elections/FYROM/83666> .
- Office for Democratic Institutions and Human Rights. (2013). “The Former Yugoslav Republic of Macedonia Municipal Elections”, OSCE/ODIHR Needs Assessment Mission Report, <http://www.osce.org/odihr/elections/9953> .
- Ombudsman of the Republic of Macedonia. (2010). “Annual Report of the Ombudsman for 2009”, Skopje.
- Ombudsman of the Republic of Macedonia. (2011). “Annual Report of the Ombudsman for 2010”, Skopje.
- Ombudsman of the Republic of Macedonia. (2012). “Annual Report of the Ombudsman for 2011”, Skopje.
- Ombudsman of the Republic of Macedonia. (2013). “Annual Report of the Ombudsman for 2012”, Skopje.
- Ombudsman of the Republic of Macedonia. (2014). “Annual Report of the Ombudsman for 2013”, Skopje.
- Ombudsman of the Republic of Macedonia. (2015). “Annual Report of the Ombudsman for 2014”, Skopje.
- Ombudsman of the Republic of Macedonia. (2016). “Annual Report of the Ombudsman for 2015”, Skopje.
- Ombudsman of the Republic of Macedonia. (2017). “Annual Report of the Ombudsman for 2016”, Skopje.
- Ombudsman of the Republic of Macedonia. (2018). “Annual Report of the Ombudsman for 2017”, Skopje.
- Ombudsman of the Republic of Macedonia. (2019). “Annual Report of the Ombudsman for 2018”, Skopje.
- Organization for Security and Cooperation in Europe. (2003). “Action Plan to improve the situation of Roma and Sinti in the OSCE action”.
- Patrick Ireland. (2005). “Becoming Europe: Immigration, Integration, and the Welfare State”. 10.1017/S1537592705690251.

- Paul R. Lawrence and John P. Kotter. (1974). “Mayors in Action: Five Approaches to Urban Governance”. New York: John Wiley, pp.287.
- Peter. J. Katzenstein, (1996). “The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics”, New York: Columbia University Press.
- Peter Wallensteen, (2002). “Understanding Conflict Resolution War”, Peace and The Global System, London: Sage Publishing, 16, 53.
- Peter Wallensteen, (2015). “Understanding conflict resolution”, London: Sage Publications.
- Peter Vermeersch. (2007). “The Romani Movement: Minority Politics and Ethnic Mobilization in Contemporary Central Europe”, Oxford: Berghahn Books.
- Pippa Norris. (2005). “Stable democracy and good governance in divided societies: Do power-sharing institutions work?”.
- Public Health Institute of Macedonia. (2012). “Information on health status and health protection of Roma in Republic of Macedonia”.
- Rajko Djuric and Ljatif Mefailleskoro-Demir.(2005). “Kratka istorija na Romite”, Skopje: Darhia.
- Randall Collins and Stephen K. Sanderson, (2015). “Conflict sociology: A sociological classic updated”, New York: Routledge.
- Reilly, Benjamin. (2003). “Political Engineering of Parties and Party Systems”. APSA Annual meeting, Philadelphia.
- Richard Carter. (2001). “Defying Prejudice, Advancing Equality – 1: Minorities in Central and Eastern Europe and the former Soviet Union”, London: Every child; p. 15.
- Richard N. Gardner. (1990). “The Comeback of Liberal Internationalism”, The Washington Quarterly, 13(3).
- Robert Gilpin. (1986). “The Richness of the Tradition of Political Realism”, in R. O. Keohane (ed.), Neo-Realism and Its Critics (New York).
- Robert Gilpin. (1996). “No One Loves a Political Realist”, Security Studies, 5.
- Robert Jackson. (2000). “The Global Covenant: Human Conduct in a World of States”, (Oxford).

- Robert O. Keohane. (1986). "Theory of World Politics: Structural Realism and Beyond", in R. O. Keohane (ed.), *Neo-Realism and Its Critics* (New York)."
- Sammy Smooha. (1997). "Ethnic Democracy: Israel as an Archetype".
- Sammy Smooha. (2002). "The model of ethnic democracy: Israel as a Jewish and democratic state", *Nations and Nationalism* 8 (4), 475-503.
- Sammy Smooha. (2009). "The model of ethnic democracy: Response to Danel", *The Journal of Israeli History*, Vol. 28, No. 1, 55–62.
- Sammy Smooha. (2002). "Types of democracy and modes of conflict management in ethnical divided societies", *Nations and Nationalism* 8 (4), 423-431.
- Sasse, Gwendolyn. (2004). "Minority Rights and EU Enlargement: Normative Overstretch or Effective Conditionality", ed. *Minority Protection and the Enlarged European Union: The Way Forward*, Hungary: Open Society Institute.
- Sayali Patwardhan. (2011). "Integration of the Roma into Sweden Society through the Medium of Primary Education: The Case of Gothenburg", *School of Global Studies*.
- Sonia Alonso & Ruben Ruiz-Rufino. (2007). "Political representation and ethnic conflict in new democracies".
- Snyder, J. (2000). "Managing Ethnopolitics in Eastern Europe: An Assessment of Institutional Approaches". Armonk NY: M. E. Sharpe.
- Stanley Hoffmann. (1995). "The Crisis of Liberal Internationalism", *Foreign Policy*, 98.
- Steven Roper.(2003). "Explaining party system development: a cross-national comparison of post-communist party finance".
- Stephen Van Evera. (1998). "Offense, Defense, and the Causes of War", *International Security*, 22.
- *Strategy for Roma Inclusion 2012-2032*. (2012). Stockholm.
- *Sweden`s Report on the Council of Europe Charter for Regional or Minority Languages*. (2007). Regeringskansliet, Stockholm.
- Tatomir Vukanovic. (1983). "Romi (Cigani) u Jugoslaviji", Vranje: Nova Jugoslavija.
- Ted Robert Gurr and Barbara Harff. (1994). "Ethnic Conflict in World Politics", Westview Press, 1994, revised edition, 2003.

- The Dark and Unknown Story.(2014). White Paper on Abuses and Violations of Roma during 1990s.
- Tim Dunne. (1998). “Inventing International Society: A History of the English School” (Basingstoke).
- Tim Dunne. (2003). “Society and Hierarchy in International Relations”, *International Relations*, 17.
- Thomas R. Cusack and Richard J. Stoll. (1990). “Exploring Realpolitik: Probing International Relations Theory with Computer Simulation”.
- Troschein, Sherrill . (2001) “Measuring Ethnic Party Success in Romania, Slovakia and Ukraine: Problems of Post-Communism”.
- Universal Declaration of Human Rights, UN General Assembly.
- United Nations Development Program. (2003). “Avoiding the dependency trap: The Roma Human development Report”.
- United Nation, General Assembly. (2010). “Report of the Working Group of the Universal Periodic Review”.
- United Nation, General Assembly. (2014). “National Report Submitted in Accordance with Paragraph 5 of the Annex to Human Rights Council Resolution 16/21”.
- William J. Gibson & Andrew Brown. (2009). “Working with qualitative data”, London: Sage.
- Vachudova, Milada Anna. (2008). “The European Union: The Causal Behemoth of Transnational Influence on Postcommunist Societies PA: University of Pittsburgh.
- Van Cott and Donna Lee. (2005). “From Movements to Parties in Latin America: The Evolution of Ethnic Parties”, New York: Cambridge University Press.
- Van Schendelen, M.C.P.M. (1984). “The Views of Arend Lijphart and Collected Criticisms”, *Acta Politica*, Palgrave Macmillan. 19(1): 19-49.
- Verba, S., & Nie, N. H. (1972). “Participation in America: Political democracy and social equality”, Harper & Row.
- Vermeersch, Peter. (2004). “Minority Policy in Central Europe: Exploring the Impact of the EU’s Enlargement Strategy”.

- Victor A. Friedman. (1999). “The Romani language in the Republic of Macedonia: Status, Usage and Sociolinguistic Perspectives”, *Acta Linguistica Hungarica* 46, 317-339, 327.
- Vile, M.J.C, Taylor&Francis. (2002). “Politics in the USA”.
- Zachary Elkins and John Sides. (2007). “Can institutions build unity in multiethnic states”, *American Political Science Review*.
- Zoltan, Barany. (1998). “Ethnic Mobilization and the State: The Roma in Eastern Europe”, *Ethnic and Racial Studies* 21(2): 318-327.
- Zoltan Barany. (2002). “Ethnic Mobilization without Prerequisites. The East European Gypsies”, *World Politics*, April. 277-307.
- Агенција за вработување на Република Северна Македонија. (2019). „Годишен извештај за 2018 година.“
- Агенција за вработување на Република Северна Македонија. (2020). „Годишен извештај за 2019 година.“
- Агенција за вработување на Република Северна Македонија. (2021). „Годишен извештај за 2020 година.“
- Агенција за вработување на Република Северна Македонија. (2019). „Преглед на невработени лица според национална припадност со состојба на 31.12.2019 година.“
- Агенција за вработување на Република Северна Македонија. (2019). „Преглед на лица евидентирани во Агенцијата за 2019 година.“
- Агенција за вработување на Република Северна Македонија. (2020). „Преглед на невработени лица според национална припадност со состојба на 31.12.2020 година.“
- Агенција за вработување на Република Северна Македонија. (2020). „Преглед на лица евидентирани во Агенцијата за 2020 година.“
- Агенција за вработување на Република Северна Македонија. (2021). „Преглед на невработени лица според национална припадност со состојба на 30.09.2021 година.“
- Агенција за вработување на Република Северна Македонија. (2021). „Преглед на лица евидентирани во Агенцијата за 2021 година.“
- Александар Стојановски. (1989). „Македонија во турското средновековие (од крајот на XIV – почетокот на XVIII век)“, 1989:130-131, Скопје, Култура.

- Билјана Ванковска. (2014). „Политички систем на Република Македонија“ стр. 26.
- Благоја Маркоски. (1994): „Карта на промените во народносниот состав на населението во Република Македонија по Втората светска војна.“ Етнолог 4-5, стр. 198-204, Скопје.
- Благоја Маркоски. (2007): „Пописот на населението од 2002 година во Република Македонија и валидноста на податоците.“ Зборник „Актуелните демографски движења во Република Македонија во светлоста на резултатите на пописот на населението во 2002 година“ (стр. 375-384). Македонска академија на науките и уметностите, Скопје.
- Вилхелм Хофмајстер, Карстен Грабов. (2013). „Политички партии: Функционирање и организација во демократските општества“.
- Влада на Република Македонија, Секретаријат за спроведување на Рамковниот договор. (2007). „Стратегија за правична застапеност на немнозинските етнички заедници во јавната администрација и јавните претпријатија.“
- Влада на Република Северна Македонија, Министерство за труд и социјална политика. (2019). „Ревидирана програма за реформи во вработувањето и социјалната политика 2022.“
- Дарко Лазаров. (2009). „Сиромаштија, нееднаквост и квалитет на живот во Република Македонија.“
- Државен завод за ревизија. (2018). „Финансиски извештај на Демократски сили на Ромите.“
- Државен завод за ревизија. (2018). „Финансиски извештај на Обединета партија за еднаквост на Ромите.“
- Државен завод за ревизија. (2018). „Финансиски извештај на Партија за интеграција на Ромите.“
- Државен завод за ревизија. (2018). „Финансиски извештај на Партија за целосна еманципација Ромите.“
- Државен завод за ревизија. (2018). „Финансиски извештај на Сојуз на Ромите.“
- Државен завод за ревизија. (2019). „Финансиски извештај на Демократска партија на Ромите.“

- Државен завод за ревизија. (2019). „Финансиски извештај на Обединета партија за еднаквост на Ромите.“
- Државен завод за ревизија. (2019). „Финансиски извештај на Партија за демократски просперитет на Ромите.“
- Државен завод за ревизија. (2019). „Финансиски извештај на Партија за целосна еманципација Ромите.“
- Државен завод за ревизија. (2019). „Финансиски извештај на Сојуз на Ромите.“
- Државен завод за ревизија. (2020). „Финансиски извештај на Демократска партија на Ромите.“
- Државен завод за ревизија. (2020). „Финансиски извештај на Демократски сили на Ромите.“
- Државен завод за ревизија. (2020). „Финансиски извештај на Партија за демократски просперитет на Ромите.“
- Државен завод за ревизија. (2020). „Финансиски извештај на Партија за целосна еманципација Ромите.“
- Државен завод за ревизија. (2020). „Финансиски извештај на Сојуз на Ромите.“
- Државен завод за статистика. (2014). „Број на дипломирани студенти во 2013 година.“
- Државен завод за статистика. (2015). „Број на дипломирани студенти во 2014 година.“
- Државен завод за статистика. (2016). „Број на дипломирани студенти во 2015 година.“
- Државен завод за статистика. (2017). „Број на дипломирани студенти во 2016 година.“
- Државен завод за статистика. (2019). „Број на дипломирани студенти во 2018 година.“
- Државен завод за статистика. (2020). „Број на дипломирани студенти во 2019 година.“
- Државен завод за статистика. (2021). „Број на дипломирани студенти во 2020 година.“

- Државен завод за статистика. (2003). „Попис 2002 – Книга X: вкупно население според етничка припадност, мајчин јазик и религија.“
- Државен завод за статистика. (2021). „Статистички атлас Попис 2021.“
- Државен завод за статистика. (2017). „Установи за згрижување и воспитание на деца - детски градинки / центри за ран детски развој 2016 година.“
- Државен завод за статистика. (2019). „Установи за згрижување и воспитание на деца - детски градинки / центри за ран детски развој 2018 година.“
- Државен завод за статистика. (2020). „Установи за згрижување и воспитание на деца - детски градинки / центри за ран детски развој 2019 година.“
- Државен завод за статистика. (2021). „Установи за згрижување и воспитание на деца - детски градинки / центри за ран детски развој 2020 година.“
- Државен завод за статистика. (2019). „Наталитетот во Република Северна Македонија во 2018 година, по општини.“
- Државен завод за статистика. (2020). „Наталитетот во Република Северна Македонија во 2019 година.“
- Државен завод за статистика. (2021). „Наталитетот во Република Северна Македонија во 2020 година.“
- Државен завод за статистика. (2018). „Основни и средни училишта на почетокот на учебната 2017/2018 година.“
- Државен завод за статистика. (2020). „Основни и средни училишта во Република Северна Македонија на почетокот на учебната 2019/2020 година.“
- Државен завод за статистика. (2021). „Основни и средни училишта во Република Северна Македонија на почетокот на учебната 2020/2021 година.“
- Државен завод за статистика. (2014). „Запишани студенти на високите стручни школи и факултетите во Република Македонија во академската 2013/2014 година (прв циклус на студии).“
- Државен завод за статистика. (2015). „Запишани студенти на високите стручни школи и факултетите во Република Македонија во академската 2014/2015 година (прв циклус на студии).“

- Државен завод за статистика. (2016). „Запишани студенти на високите стручни школи и факултетите во Република Македонија во академската 2015/2016 година (прв циклус на студии).“
- Државен завод за статистика. (2017). „Запишани студенти на високите стручни школи и факултетите во Република Македонија во академската 2016/2017 година (прв циклус на студии).“
- Државен завод за статистика. (2018). „Запишани студенти на високите стручни школи и факултетите во Република Северна Македонија во академската 2017/2018 година (прв циклус на студии).“
- Државен завод за статистика. (2019). „Запишани студенти на високите стручни школи и факултетите во Република Северна Македонија во академската 2018/2019 година (прв циклус на студии).“
- Државен завод за статистика. (2020). „Запишани студенти на високите стручни школи и факултетите во Република Северна Македонија во академската 2019/2020 година (прв циклус на студии).“
- Државен завод за статистика. (2021). „Запишани студенти на високите стручни школи и факултетите во Република Северна Македонија во академската 2020/2021 година (прв циклус на студии).“
- Државна комисија за спречување корупција. (2022). „Посебен извештај за утврдените злоупотреби во финансирањето на изборната кампања - локални избори 2021.“
- Државен просветен инспекторат. (2020). „Интегрална евалуација: ООУ ‘26 Јули’ – Општина Шуто Оризари, 2019.“
- Душан Бубевски. (1985). „Некои аспекти на националниот состав на населението во СР Македонија во периодот 1948-1981 година“, 540, Скопје, Македонска академија на науките и уметностите.
- Ениса Еминова, Надица Јанева, Виолета Петрова-Бешка. (2012). „Инклузија на Ромите во раното детство“, Македонски извештај, Будимпешта: Ромски образовен фонд.
- Закон за административни службеници. (2014). Службен весник на Република Македонија бр. 27 од 5.2.2014 година.

- Закон за Комитетот за односи меѓу заедниците. (2007). Службен весник на Република Македонија бр. 150/2007.
- Закон за политички партии (Службен весник бр. 76/04, 5/07, 8/07, 5/08 и 23/13).
- Закон за унапредување и заштита на правата на заедниците кои се помалку од 20 % од населението во Република Македонија. (2008). Службен весник на Република Македонија бр. 92/2008 година.
- Закон за финансирање на политички партии (Службен весник бр.76/04, 36/06; 86/08; 161/08; 96/09; 148/11; 142/12; 23/13; 140/18; 294/20).
- Собрание на Република Македонија. (1996). Стенографски белешки од 51 седница на Собранието на Република Македонија, одржана на 28 август 1996 година.
- Собрание на Република Македонија. (1996). Стенографски белешки од првото продолжение на 55 седница на Собранието на Република Македонија, одржана на 18 декември 1996 година.
- Собрание на Република Македонија. (1998). Стенографски белешки од четвртото продолжение на 90 седница на Собранието на Република Македонија, одржана на 19 мај 1998 година.
- Совет на Европа. (1994). „Рамковна конвенција за заштита на националните малцинства.“
- Кевин Бирн. (2020). „Анализа на состојбата на жените и децата во Република Северна Македонија“, Канцеларија на УНИЦЕФ.
- Лидија Христова. (2011). „Политичките идентитети во Република Македонија“, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“.
- Министерство за труд и социјална политика. (2014). „Стратегија за Ромите во Република Македонија 2014-2020“.
- Народен правобранител на Република Северна Македонија (2019). „Годишен извештај за степенот на обезбедување, почитување, унапредување и заштита на човековите слободи и права 2018.“
- Народен правобранител на Република Северна Македонија (2020). „Годишен извештај за степенот на обезбедување, почитување, унапредување и заштита на човековите слободи и права 2019.“

- Народен правобранител на Република Северна Македонија (2021). „Годишен извештај за степенот на обезбедување, почитување, унапредување и заштита на човековите слободи и права 2020.“
- Народен правобранител на Република Македонија. (2018). „Инклузија на Ромите по завршување на Декадата на Ромите - Тековна состојба и предизвици.“
- Надире Реџеџи, Алберт Мемети. (2017). „Општина Шуто Оризари: Предизвици и можни решенија за проблемите со кои се соочуваат Ромите.“
- ОБСЕ. (2013). „Учество на граѓани во носење на одлуки на локално ниво, водич со алатки.“
- Огнен Спасовски. (2015). „Сегрегација на Ромите во образованието во Република Македонија“, Фондација Отворено општество – Македонија.
- ООУ 26 Јули. (2019). „Годишен извештај за 2018/2019 година.“
- ООУ 26 Јули. (2019). „Годишна програма за работата на ООУ 26 јули за учебната 2019/2020 година.“
- ООУ Браќа Рамиз Хамид. (2019). „Годишен извештај на ООУ Браќа Рамиз Хамид – Шуто Оризари.“
- Охридски рамковен договор. (2001).
- Пол Стабс, Маја Геровска-Митев. (2008). „Клучни социјални индикатори и политики за мерење на сиромаштијата и социјалната исклученост.“
- Програма за работа на Партијата за интеграција на Ромите.
- Програма за работа на Партијата за целосна еманципација на Ромите.
- Програма за работа на Демократски сили на Ромите.
- Програма за работа на Роми обединети од Македонија.
- Програма за работа на Обединета партија за еманципација.
- Програма за работа на Сојуз на Ромите од Македонија.
- Статут на Партијата за интеграција на Ромите.
- Статут на Партијата за целосна еманципација на Ромите.
- Статут на Демократски сили на Ромите.
- Статут на Сојуз на Ромите од Македонија.
- Статут на Роми обединети од Македонија.

- Статут на Обединета партија за еманципација.
- Стојан Ристески. (1991). „Народни приказни, преданија и обичаи кај Еѓипќаните/Еѓупците во Македонија“, стр. 10.
- Трајко Мицевски, Наташа Стојовска. (2018). „Информациите за наталитетот во Република Македонија како поттик за идентификување на факторите на влијание за таквите состојби.“
- Устав на Република Македонија. (1991).
- Устав на Република Македонија. (2001).
- Хелшински комитет. (2014). „Помеѓу имплементацијата и реалност на Националната стратегија за инклузија на Ромите - Декада на Роми 2005-2015.“
- Ценифер Целадин, Кристина Дода. (2016). „Сегрегација на ученици Роми во основното образование во Република Македонија“, Европски центар за правата на Ромите Будимпешта.
- <http://www.drom.org.mk/> .
- http://www.ecmirom.org/publications_mk.htm .
- <http://www.ertf.org/en/documents/reports-position-papers.html> .
- <http://www.errc.org> .
- <http://guardian.co.tt/byline-authors/vishnu-bisram> .
- <http://www.nationalromacentrum.org/en/> .
- http://www.romadecade.org/decade_action_plans .
- http://www.romadecade.org/decade_of_roma_inclusion_documents .

14. ДОДАТОК

14.1. Истражувачки протокол со прашања

Беа спроведени длабински интервјуа врз основа на долг прашалник составен од следниве прашања:

Име и презиме: _____

Политичка партија: _____

Пол: М Ж

Возраст: _____

Образование: _____

Датум и место на спроведување на интервјуто: _____

1. Кој е мотивот за ваше вклучување во политиката?

- Финансиски надоместок
- Помош на заедницата
- Отскочна штица за кариера
- Личен предизвик
- Незадоволство
- Насоки од партијата
- Друго _____

2. Со која институција управувате/сте управувале, која функција ја извршувате/сте ја извршувале?

3. Можете ли да го опишете вашето влијание врз одлуките и работното опкружување додека управувате/сте управувате со институцијата?

4. Дали како функционер сте имале соработка со локалната власт?

ДА

НЕ

Доколку **ДА** наведете со кои:

Доколку **НЕ** наведете ги причините за одбивањето:

5. На каков начин се третирали Ромите во споредба со не-Ромите во институцијата која сте ја управувале/управувате/во која работите?

6. Дали сметате дека институциите нудат еднакви можности за напредување на Ромите со не-Ромите?

7. Според Вас, колку придонесе Охридскиот рамковен договор за подобрување на состојбата на Ромите, ве молиме кажете во која област има подобрување?

8. Дали мислите дека ромскиот идентитет игра улога кога Ромите имаат пониски позиции на работа, дали познавате Роми кои имаат повисоко образование и поголемо искуство од не-Роми, а сепак се вработени на пониски работни места во однос на не-Ромите?

9. Според вашето лично искуство дали мислите дека Ромите се третираат еднакво при регрутација на работно место?

10. Дали мислите дека на Ромите им се плаќа исто како и на не-Ромите за вршење на истата работа?

11. Дали мислите дека Ромите се унапредуваат според системот на заслуги и тие се третираат подеднакво кога станува збор за номинирање на семинари и обуки од работодавецот?

12. Дали сте биле консултирани за ваши предлози, ставови, идеи и насоки при креирање и донесување на клучни централни политички одлуки? Ве молиме наведете за кои области сте биле консултирани и од кого?

13. На кој начин сте биле консултирани кога станува збор за креирање и усвојување на клучни одлуки за локалната политика на државата?

14. Дали можете да опишете доколку сте биле консултирани за дизајнирање и развој на политики во врска со ромското население во земјата?

15. Едни велат дека партиите блиски до Владата се финансираат од државата, други го негираат ова и го тврдат спротивното, какво е вашето мислење? Ве молиме кажете ја сумата што ја добивте од државата во последните 3 години за финансирање на вашата политичка партија?

16. Дали партијата која ја претставувате има добиено општински советници на последните локални избори? Доколку ДА наведете во кои општини:

17. Можете ли да опишете како се прави поделбата на местата за управни одбори од страна на владејачката партија и како тоа генерално влијае на вашата партија? Дали имате/имавте управни одбори и надзорни одбори?

18. Какво е вашето искуство околу дополнителни парламентарни активности, како што се организирање и учество во протести, демонстрации и потпишување на петиции?

19. При последните избори колку лица од вашата политичка партија беа ангажирани при мониторирање на изборниот процес?

- ниту еден
- 1-15 лица
- 16-30 лица
- 30-50 лица
- над 50 лица

20. Дали сте биле консултирани при донесување на политики поврзани со:

- Планирање на Буџетот на државата   ДА НЕ
- Имплементација на двојазичност   ДА НЕ
- Политиката кон мигрантите   ДА НЕ
- Промената на уставното име   ДА НЕ
- Здравствена заштита   ДА НЕ
- Животна средина   ДА НЕ
- Членство во НАТО   ДА НЕ
- Европски интеграции   ДА НЕ
- Странски инвестиции   ДА НЕ
- Реформи во судство   ДА НЕ
- Минимален адекватен приход   ДА НЕ
- Законски измени за
користење на социјални станови   ДА НЕ
- Поддршка на еднородителски семејства   ДА НЕ
- Социјална политика   ДА НЕ
- Поддршка за млади   ДА НЕ
- Надворешна политика   ДА НЕ
- Земјоделство   ДА НЕ
- Култура   ДА НЕ